

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀԱՍՏԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ Միջազգային կազմակերպությունների դերը կրթության իրավունքի միջազգային իրավական կարգավորման և պաշտպանության գործում	2
2. ԱՐՏԱԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ Սոցիալական իրավական պետություն. հասկացությունը և էությունը	9
3. ՌԱԶԻԿ ՄԱՐԻԿՅԱՆ Հայ կանոնական իրավունքի սկզբնավորումը	14
4. ՆԻՆԱ ԿՈՒՑԱՆՅԱՆ Անարժան ժառանգների ինստիտուտն ըստ ՀՀ օրենսդրության	21
5. ԱՐՓԵՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ ԱՅՎԱՋՅԱՆ	30
Հեղինակային իրավունքի պաշտպանությունը զանգվածային լրատվության միջոցներում	30
6. ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Օֆերտայի և ակցեպտի հետ կապված հարցեր էլեկտրոնային ձեվով կնքվող պայմանագրերի դեպքում	37
7. ԱՆԳԵԼԻՆԱ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Մարդու իրավունքների գաղափարի ծագումը և զարգացումը	44
8. ԶՈՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ Դատավճռի՝ որպես արդարադատության իրականացման ակտի տեղը իրավակիրառ ակտերի համակարգում	50
9. ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԱՍԻՆՅՅԱՆ ԷԴՈՒԱՐԴ ՇԱԼՋՅԱՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԱՂԱՆԻՔՅԱՆ ՎԱՍՊՈՒՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՇՈՏ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ	60
Հրազդական կիրառման հետ կապված գործերով դեպքի վայրի հասկացությունը, դրա պահպանման, դեպքի վայրի գննության առանձնահատկությունները	60
10. КРИСТИНЕ БЕГЛАРЯН Правомерность применения термина геноцид	65
11. ЛЕВОН САРГИЗОВ Некоторые вопросы, касающиеся понятия рекламы	69
12. АЙК МАЛХАСЯН Проблемы правового регулирования изменения обстоятельств в английском договорном праве: теоретические и практические аспекты	75

ՀԱՍՄԻԿ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

Երևանի «Գլածոր» համալսարանի որակի ապահովման կենտրոնի ղեկավար,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՄԻԶԱՋԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԻԶԱՋԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հոդվածում լուսաբանվում և քննարկվում է միջազգային կազմակերպությունների շրջանակներում գործող մարդու կրթության իրավունքի երաշխավորման և պաշտպանության ժամանակակից միջազգային իրավական կառուցակարգերը, ինչպես նաև դրանց արդյունավետությունը: Մասնավորապես, հեղինակը քննարկել է կրթության իրավունքի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, ԵԽ-ի, ԱՄԿ-ի կողմից ընդունված միջազգային պայմանագրերի դերն ու կարևորությունը մարդու այս իրավունքի ճանաչման և երաշխավորման գործում, ինչպես նաև այդ պայմանագրերով պետությունների ստանձնած պարտավորությունների կատարման ապահովման միջոցներն ու դրանց արդյունավետությունը: Առանձնապես քննարկել է միջազգային կառույցների շրջանակներում գործող քվաղիդատական և դատական մարմինների գործունեությունը՝ կրթության իրավունքի պաշտպանության ժամանակակից միջազգային իրավական կառուցակարգերի լուսաբանման և այլ նպատակներով: Ի լրումն հոդվածում հեղինակն առաջ է քաշում քննարկվող իրավունքի միջազգային իրավական պաշտպանության մեխանիզմների կատարելագործման նոր ուղիներ:

Հիմնարար քառեր- կրթության իրավունք, ՄԱԿ, ՅՈՒՆԵՍԿՕ, Աշխատանքի միջազգային կազմակերպություն, Եվրոպայի խորհրդություն, միջազգային իրավական կարգավորում և պաշտպանություն, քվաղիդատական և դատական մարմիններ:

Միջազգային կազմակերպությունները, inter alia, մեծ դեր ունեն ինչպես մարդու իրավունքների ճանաչման ու երաշխավորման, այնպես էլ դրանց պաշտպանության գործում: Կրթության իրավունքը, հանդիսանալով մարդու բնական, անկատելի իրավունք, նույնպես միջազգային իրավական կարգավորման ու պաշտպանության է արժանացել մի շարք միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Կրթության բնագավառում առավել կարևոր և ազդեցիկ է Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ), Միավորված ազգերի կրթության, գիտության և մշակույթի հարցերով կազմակերպության (ՅՈՒՆԵՍԿՕ), Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ), Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) դերը:

ՄԱԿ-ի առաջին համընդգրկում միջազգային կազմակերպությունն է, որի հովանու ներքո իրավական կարգավորման և պաշտպանության են արժանանում թե՛ քաղաքական և քաղաքացիական, թե՛ սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային իրավունքները:

ՄԱԿ-ի նպատակներից մեկը տնտեսական,

սոցիալական, մշակութային և մարդասիրական բնույթի միջազգային հիմնախնդիրների լուծման հարցում համագործակցությունն է, ինչը հնարավորություն է տալիս ՄԱԿ-ին ստեղծել մի շարք միջազգային իրավական փաստաթղթեր, իրականացնել մշտադիտարկում դրանց կատարման նկատմամբ, ինչպես նաև ձևավորել քվաղիդատական մարմիններ:

ՄԱԿ-ի շրջանակներում կրթության իրավունքի միջազգային իրավական կարգավորումն ու պաշտպանությունն առաջին հերթին իրականացվում է 1966թ. Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի համատեքստում, ինչը հանդիսանում է այս իրավունքների պաշտպանության հիմնական գործիք: Չննարկվող Դաշնագրի միջազգային մշտադիտարկումը լիովին հիմնված է գեկույցների ընթացակարգի վրա: Ի տարբերություն 1966թ. Քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի, քննարկվող Դաշնագիրը չի նախատեսում հատուկ վերահսկիչ մարմնի առկայություն: Այս գործառույթը սկզբում դրված

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի վրա, սակայն Դաշնագրի ուժի մեջ մտնելուց հետո պարզվեց, որ Տնտեսական և սոցիալական խորհրդն ինքնուրույն չի կարող իրականացնել իր վրա դրված գործառույթները: Այն ստեղծեց լրացուցիչ մարմին (Աշխատանքային խումբ), որն աջակցում էր Տնտեսական և սոցիալական խորհրդին Դաշնագրի պարտավորությունների կատարման նկատմամբ մշտադիտարկում անցկացնելու գործում և խորհրդատվություն էր իրականացնում պետությունների ներկայացրած գեկույցների առնչությամբ²: Այս մարմինի աշխատանքն արժանացավ խիստ քննադատության հիմնականում այն պատճառով, որ այն կրում էր քաղաքական քնույթ (կազմված էր 15 կառավարությունների ներկայացուցիչներից) և նախատեսում էր անդամության կարծ ժամանակահատված (1 տարի)³: Սա ստիպեց Տնտեսական ու սոցիալական խորհրդին կատարելու որոշ քարեփոխումներ՝ 1982թ. Խորհուրդը որոշեց, որ մարմինը պետք է քաղկացած լինի մասնագիտական հմտություններ ունեցող անձանցից և ընտրվի երեք տարի ժամանակով: Սակայն, չնայած այս փոփոխություններին, մարմինի աշխատանքը շարունակում էր մնալ անբավարար, ընդ որում, մի շարք հեղինակություն վայելող իրավաբանների կողմից այն դրակվեց որպես «ամբողջովին անարդյունավետ»:⁵

Վերջապես 1985թ. Տնտեսական ու սոցիալական խորհուրդը վերանայեց մարմնի աշխատանքը և որոշեց փոխարինել այն Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեով⁶: Փաստորեն, ներկայում այս Կոմիտեն է վերահսկողություն իրականացնում տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների իրականացման նկատմամբ, որոնց թվում է նաև կրթության իրավունքը⁷:

Պաշտոնապես Կոմիտեի իրավասությունը բխում է Տնտեսական ու սոցիալական խորհրդից, սակայն տարիների ընթացքում այն իր դիրքերն ամրապնդել է նաև որպես Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի վերահսկիչ մարմին⁸: Զննարկվող Դաշնագրով նախատեսված գեկույցների ներկայացման ընթացակարգը հիմնված է նաև ամսնակից պետության և Տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների կոմիտեի միջև երկխոսության վրա, որն իրականացվում է Կոմիտեին ներկայացվող գրավոր գեկույցների և բաց լուսների

միջոցով: Բանավոր լուսներից հետո Կոմիտեն ընդունում է իր եգրաֆակիչ դիտարկումները տվյալ պետության գեկույցի առնչությամբ:

Ինչ վերաբերում է կրթության իրավունքին, ապա պետք է նշել, որ Կոմիտեն մշտադիտարկում է իրականացնում այս իրավունքի կատարման նկատմամբ միայն Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 13-րդ և 14-րդ հոդվածների շրջանակներում: Այն բոլոր պետությունները, որոնք միացել են սույն Դաշնագրին, պարտավոր են գրավոր գեկույց ներկայացնել Կոմիտեին՝ ստանձնած պարտավորությունների կատարման վերաբերյալ: Հետևաբար, անդամ պետությունների կողմից ներկայացրած գեկույցները, *inter alia*, տվյալներ են պարունակում կրթության իրավունքի իրականացման, պետությունների կողմից իրենց պարտավորությունների կատարման, առկա հիմնախնդիրների և այլնի մասին, ինչի շուրջ Կոմիտեն ընդունում է եգրաֆակիչ դիտարկումներ: Ի լրում՝ կոմիտեն ընդունում է իրավաբանական ուժ ունեցող ընդհանուր մեկնաբանություններ: Հարկ է հիշատակել Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի իմպլեմենտացիայի վերաբերյալ արված N 13 ընդհանուր մեկնաբանությունը, որն ուղղակիորեն առնչվում է կրթության իրավունքին: Մասնավորապես, վերջինիս կարևորությունն այն է, որ բացահայտում է Դաշնագրի 13-րդ հոդվածի նորմատիվային բովանդակությունը, պետությունների պարտավորությունների շրջանակը և վեր է հանում կրթության իրավունքի խախտման հատկանիշները: Կրթության իրավունքին առնչվող հաջորդ իրավական ակտը N 11 ընդհանուր մեկնաբանությունն է, որը վերաբերում է Դաշնագրի իմպլեմենտացման ժամանակ ծագող հիմնական խնդիրներին: Ուշադրության է արժանացել Դաշնագրի 14-րդ հոդվածը, մշակվել են գործողության ծրագրեր հատկանիշ տարրական կրթության իրականացման վերաբերյալ, պարզաբանվել են մի շարք հասկացություններ¹⁰: Կոմիտեն օժտված է նաև պաշտոնական հայտարարություններ կատարելու իրավասությամբ: Այս առումով պետք է նշել Սիջազգային խորհրդակցական կոնֆերանսի ժամանակ դպրոցական կրթության մասին Կոմիտեի արած հայտարարությունը, որը վերաբերում է մտքի, խոյնի ազատությանը, հանդուժմողականությանը, խտրականության արգելմանը¹¹:

Ներկայումս Կոմիտեն լուրջ և դրական քայլ է կատարել Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների լիարժեք միջազգային իրավական պաշտպանության ուղղությամբ: Խոսքը վերաբերում է Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների վերաբերյալ միջազգային դաշնագրի Կամընտիր արձանագրությանը, որն ընդունվել է 2008թ. Գլխավոր ասամբլեայի կողմից: Բանն այն է, որ Կամընտիր արձանագրությունը հնարավորություն է ընձեռում անձին կամ անձանց խմբին՝ դիմելու Կոմիտեին՝ սոցիալ-տնտեսական կամ մշակութային այն խախտված իրավունքները վերականգնելու համար, որոնք ամրագրված են Դաշնագրով¹²:

Փաստորեն, ի թիվս այլ սոցիալ-տնտեսական, մշակութային իրավունքների, Կամընտիր արձանագրությունը հնարավորություն է տալիս կրթության իրավունքի խախտման դեպքում դիմել Կոմիտեին: Նշենք, որ այս դեպքում Կոմիտեն, համաձայն Կամընտիր արձանագրության, չի հանդիսանում վերին կամ չորրորդ ատյան. Վերջինիս նպատակը վերահսկողություն իրականացնելն է պետության ստանձնած պարտավորությունների կատարման նկատմամբ: Կարծում ենք, որ ըստ Էության Կոմիտեն ձեռք է բերում քվազիդատական մարմնի կարգավիճակ: Սա ապացուցում է նաև այն հանգամանքը, որ Կոմիտեն իրավասու է մինչև վերջնական որոշում կայացնելը դիմելու ենթադրյալ իրավախախտ պետությանը՝ իրավունքի պաշտպանության ժամանակավոր միջոցներ կիրառելու նպատակով¹³:

Ինչեւ, Կոմիտեին նման իրավասությամբ օժտելը սպասված և կարևոր քայլ էր սոցիալ-տնտեսական, մշակութային իրավունքների պաշտպանության ուղղությամբ: Կարծում ենք, որ Կոմիտեի գործունեությունը խթան կհանդիսանա, *inter alia*, կրթության իրավունքի միջազգային իրավական պաշտպանության առկա կառուցակարգերը զարգացնելու, պետությունների կողմից կրթության իրավունքի իրացման արդյունավետությունը բարձրացնելու և այլ նպատակների համար: Քննության առարկա է այն հարցը, թե արդյո՞ք Կոմիտեն պետք է ունենա այն պետությանը պատասխանատվության ենթարկելու իրավասություն, որը չի ապահովել միջազգային փաստաթրերով երաշխավորված կրթության իրավունքի համապատասխան իրականացում և իր պարտավորությունների բարեխղճ կատարում: Բանն այն է, որ կրթության իրա-

վունքի իրականացումը պետությունների համար առաջացնում է ֆինանսական մեծ ներդրումների պահանջ, ինչը ոչ բոլոր պետություններն են ի վիճակի ապահովել. սովորաբար պետություններն իրականացնում են այս իրավունքը իրենց ֆինանսա-տնտեսական հնարավորությունների սահմաններում: Այս առումով վիճելի է, թե Կոմիտեի՝ խախտված իրավունքը վերականգնելու նպատակով ենթադրաբար կիրավովելիք պատասխանատվության ձևերն ու միջոցները որքանով կնապատեն կրթության իրավունքի լիարժեք իրականացմանը: Մյուս կողմից, կարծում ենք, կրթության իրավունքի միջազգային պաշտպանության նման կառուցակարգերը լիարժեք չեն ապահովի այս իրավունքի իրականացումն առանց իրավախախտ պետությանը համապատասխան պատասխանատվության ենթարկելու միջոցների և ձևերի նախատեսման:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքում կրթության իրավունքի կարգավորման և պաշտպանության հարցերով գրադպու միակ խոշոր միջազգային կառույցը ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն է: Կրթության վերաբերյալ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն ընդունել է մի շարք միջազգային իրավական փաստաթրեր՝ հիմնականում նպատակ ունենալով ամբողջովին բացահայտել Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 13-րդ հոդվածի բովանդակությունը: Լայն տարածում է գտնել այն միտքը, որ շնորհիվ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կողին փակացման ջանքերի՝ այսօր կրթության իրավունքը հստակորեն սահմանված և արդյունավետ պաշտպանված սոցիալ-տնտեսական, մշակութային իրավունքներից մեկն է¹⁴: Այդ փաստաթրերից են, մասնավորապես, Կրթության բնագավառում խտրականության դեմ 1960թ. կոնվենցիան, Տեխնիկական և մասնագիտական կրթության մասին 1989թ. կոնվենցիան, Ֆիզիկական կրթության և սպորտի մասին միջազգային 1978թ. կանոնադրությունը և այլն:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի շրջանակներում միջազգային կրթական չափորոշիչների մշտադիտարկումն իրականացնում է Կոնվենցիաների և առաջարկությունների կոմիտեն¹⁵: Այն քննության է առնելու ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի պաշտպանության ներքո գտնվող մարդու իրավունքների խախտման հետ կապված գործերն ու հարցերը: Այս վերջին գործառությը հնարավորություն է տալիս միջազգային մակարդակով անհատական դիմումներ ներկայացնել կրթության իրավունքի խախտման դեպքերի վերա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բերյալ: Բացի նշվածից, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ին անդամակցող պետությունները վերջինիս շրջանակներում ընդունվող միջազգային պայմանագրերին միանալու դեպքում պարտավոր են հետազայում զեկուցել դրանց կատարման ընթացքի մասին¹⁶:

ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի շրջանակներում գործող մարդու իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմները, անկանությունը, մեծապես նպաստում են ժամանակակից միջազգային իրավունքում կրթության իրավունքի վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերով պետությունների ստանձնած պարտավորությունների բարեխիղճ կատարմանը: Այդուհանդերձ, վերը նշված մարմինների գործունեության արդյունավետությունը միջազգային իրավունքի գիտության մեջ բազմաթիվ քննարկումների տեղիք է տալիս, որոնք հանգում են նրան, որ այդ մարմիններն ունեն կատարելագործման անհրաժեշտություն՝¹⁷:

ԱՄԿ-Ը ևս նշանակալի դեր ունի կրթության կարգավորման և կրթության իրավունքի ապահովման գործում: Այս հանգամանքը նախ և առաջ արտահայտված է ԱՄԿ-ի կանոնադրության նախարանում, որը սահմանում է վերջինիս գործունեության հիմնական ուղղություններն ու նպատակները՝ դրանց բային դասելով նաև մասնագիտական ու տեխնիկական կրթության ոլորտում համապատասխան միջոցների ձեռնարկումը: Առաջին հերթին ԱՄԿ-ի գործունեությունն ուղղակի կապված է կրթության կարգավորման և կրթության իրավունքի իրականացման հետ այն առումով, որ վերջինս համապատասխան իրավական փաստաթրերի միջոցով սահմանում է աշխատանքի նվազագույն տարիքը՝ պարտավորեցնելով անդամ պետություններին միջոցներ ձեռնարկել մինչ այդ տարիքը երեխաներին աշխատանքի մեջ չներգրավելու և կրթության իրավունքն իրացնելու համար: Այսպես, 1919թ. ընդունված Աշխատանքի նվազագույն տարիքի վերաբերյալ կոնվենցիան ամրագրում է, որ մինչև 14 տարեկան երեխաներին արգելվում է ներգրավել ցանկացած աշխատանքի մեջ՝ Սա հիմնական կանոն է, որից բացառություններ նախատեսված են, օրինակ՝ Աշխատանքի նվազագույն տարիքի վերաբերյալ 1932թ. կոնվենցիայով, Աշխատանքի նվազագույն տարիքի վերաբերյալ 1936թ. վերանայված կոնվենցիայով (վերաբերում է ծովային աշխատանքներին), Աշխատանքի նվազագույն տարիքի վերաբերյալ 1937թ. վերանայված կոնվենցիայով (վերաբերում է ոչ արդյունաբերա-

կան աշխատանքներին): Վերջիններիս համաձայն՝ արգելվում է մինչև 15 տարեկան կամ 15 տարեկանից բարձր այն երեխաներին, որոնց դպրոց հաճախելը պետության ներպետական օրենսդրությամբ պարտադիր է, ներգրավել աշխատանքի մեջ: Փաստորեն, ԱՄԿ-ն, աշխատանքի իրավունքն իրացնելու որոշակի տարիք սահմանելով, միաժամանակ ապահովում է նախնական կամ միջնակարգ կրթության իրավունքի իրացումը: Այս նպատակին են ծառայում նաև Հարկադիր աշխատանքի մասին 1930թ. և Հարկադիր աշխատանքն արգելելու մասին 1957թ. կոնվենցիաները, որոնք արգելում են հարկադիր կամ պարտադիր աշխատանքը և դրանով նպաստում երեխաների, հատկապես աղջիկների կրթություն ստանալուն:

Կազմակերպության վերջին տվյալներով 2008թ. դրույթյամբ 306 000 000 երեխա՝ 5-17 տարիքային սահմանում, աշխատում է՝ ԱՄԿ-ի հիմնական նպատակն է նվազագույնի հասցնել աշխատող երեխաների քանակը, ներգրավել նրանց կրթական հարաբերություններում, զարգացնել տեխնիկական և մասնագիտական կրթությունը, որպեսզի այս երեխաները տարրական կրթության հիման վրա ձեռք բերեն առնվազն տեխնիկական կամ մասնագիտական գիտելիքներ՝ աշխատելու և իրենց պահանջմունքները բավարարելու համար: Հատկանշական է, որ ԱՄԿ-ի ձեռնարկած միջոցառումների արդյունքում նվազում է նաև աշխարհում տգիտության մակարդակը: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն և ԱՄԿ-ն սերտորեն համագործակցում են և համատեղ ծրագրեր իրականացնելու միջոցով նպաստում են ինչպես կրթության, այնպես էլ սոցիալ-տնտեսական այլ իրավունքների իրականացմանը:

ԵԽ-Ը միջազգային այնպիսի կառույց է, որն ուղղակի ազդեցություն է ունենում կրթության իրավունքի բովանդակության բացահայտման և վերջինիս կատարումն ապահովելու վրա: Այս կազմակերպության շրջանակներում գործում է 1950թ. ընդունված Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիան, ինչը հանդիսանում է վերջինիս գործունեության հիմնական ձևաչափը: Ի սկզբանե կոնվենցիան ներառում էր քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքներ ու ազատություններ, և, հետևաբար, մասնակից պետությունները պարտավորություն էին կրում ապահովելու միայն իրավունքների այս խմբի կատարումը: Այնուհետև կոնվենցիային կից ընդունվող արձանագրությունները

սկսեցին ընդգրկել մի շաբթ սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային իրավունքներ, որոնց թվում է նաև կրթության իրավունքը: Այն նախատեսված է քննարկվող կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրությամբ: Ինչպես կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով ամրագրված իրավունքների, այնպես էլ կրթության իրավունքի մեկնաբանման և պաշտպանության հիմնական մարմինը Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում գործող Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանն է, որը, սակայն, չի հանդիսանում վերին կամ չորրորդ ատյանի դատարան, այլ կոչված է միայն ապահովել պետությունների՝ կոնվենցիայով և կից արձանագրություններով ստանձնած պարտավորությունների կատարումը:

Դատարանի առանձնահատկությունն այն է, որ վերջինիս դիմելու և խախտված իրավունքը վերականգնելու իրավունք ունեն ինչպես պետությունները, այնպես էլ յուրաքանչյուր ոք, ում նկատմամբ կոնվենցիայի մասնակից պետությունը խախտել է դրանով կամ կից արձանագրություններով ամրագրված որևէ իրավունք: Այս հանգանակը հնարավորություն է տալիս անհատական գանգատների միջոցով բացահայտել կրթության իրավունքի բովանդակությունը, վերականգնել խախտված իրավունքը և կանխել վերջինիս հետագա հնարավոր խախտումները²⁰: Հարկ է նկատել, որ Եվրոպական դատարանը միակ կառույցն է, որն իրավասու է արդարադատություն իրականացնել և պատասխանատվության ենթարկել իրավախախտ պետությանը վճարի փոխհատուցման մեխանիզմի միջոցով: Մինչդեռ քննարկված մյուս միջազգային մարմններն ունեն կամ քվաղիդատական, կամ վերահսկողական բնույթ: Սա վկայում է այն մասին, որ ԵԽ շրջանակներում կրթության իրավունքը ենթակա է լիարժեք պաշտպանության: Սակայն խնդիրն այն է, որ Կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 2-րդ հոդվածը կրթության իրավունքի քննագավառում պետությունների համար նախատեսում է այս իրավունքի իրականացման սահմանափակ պարտավորություններ, քան վերը քննարկված միջազգային իրավական այլ փաստարքեր: Կրթության իրավունքը ԵԽ շրջանակներում պաշտպանվում է այնքանով, որքանով Դատարանն իր որոշումների միջոցով բացահայտել է նշված նորմի բովանդակությունը և պետությունների պարտավորությունների շրջանակը: Ստացվում է, որ մի դեպքում առկա են կրթության իրավունքի միջազգային պաշտպանության այնպիսի կառուցակարգեր,

որոնք քննության են առնում միջազգային համընդհանուր փաստաբղերով երաշխավորված կրթության իրավունքի ցանկացած իրավախախտում, սակայն այդ մարմիններում գործի քննությունը չի հանգեցնում իրավախախտման համար պետության պատասխանատվության, մյուս դեպքում՝ հակառակը. կրթության իրավունքի ոչ բոլոր խախտումների դեպքում կարելի է դիմել Եվրոպական դատարան, չնայած այստեղ նախատեսվում է պատճառված վճարի փոխհատուցում՝ որպես իրավախախտ պետությանը պատասխանատվության ենթարկելու միջոց:

Ի լրումն նշվածի՝ մարդու իրավունքների հանձնակատարը մշտադիտարկում է անցկացնում ԵԽ յուրաքանչյուր անդամ պետությունում՝ պարզելու մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների, այդ թվում նաև կրթության իրավունքի իրականացման փաստացի վիճակը, որանց իրականացմանը խոչընդոտող հանգանակները, առկա հիմնախնդիրները, ինչպես նաև հանդես է գալիք եզրակացություններով և առաջարկություններով: Անցկացված մշտադիտարկման արդյունքում մարդու իրավունքների հանձնակատարը կազմում է գեկույց, որն ամփոփ տվյալներ է պյարունակում վերը նշված հարցերի վերաբերյալ²¹: Կրթության իրավունքի հետ կապված՝ Եվրոպայի խորհուրդն իրականացնում է նաև այլ գործողություններ, իրականացնում է տարբեր ծրագրեր, իրապարակում է համապատասխան ժղովագումարները²²:

Ամփոփելով՝ կարող ենք փաստել, որ կրթության իրավունքի միջազգային իրավական պաշտպանության առկա կառուցակարգերը չեն ապահովում այս իրավունքի արդյունավետ և լիարժեք պաշտպանություն: Ժամանակակից միջազգային իրավունքում կրթության իրավունքի իրականացման նկատմամբ վերահսկողություն իրականացնող մարմինները հիմնականում կամ քվաղիդատական կամ վերահսկողական բնույթ ունեն և օժտված չեն լայն իրավասությամբ, մասնավորապես՝ կրթության իրավունքի խախտման համար պետություններին պատասխանատվության ենթարկելու իրավունքով: Միևնույն ժամանակ, ձևավորված վերահսկողական մարմինների (կոմիտեների) գործունեությունը ոչ բոլոր դեպքերում է իրապարակային և բարիանցիկ: Կրթության իրավունքի միջազգային պաշտպանության առումով առանձնահատուկ դեր ունի Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րանը, որն իրավասու է կրթության խախտված իրավունքի վերականգնման նպատակով նախատեսել վճասի փոխհատուցում՝ որպես պետությանը պատասխանատվության ենթարկելու միջոց։ Մյուս կողմից, Եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրությամբ ամրագրված կրթության իրավունքի մեկնարանությունը պետությունների համար չի առաջացնում պարտավորությունների լայն շրջանակ, և, փաստորեն, կրթության իրավունքի ցանկացած խախտում չէ, որ կարող է քննության առարկա դառնալ Եվրոպական դատարանում։

Հիմք ընդունելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է բոլոր միջոցներով ուժեղացնել կրթության իրավունքի միջազգային իրավական պաշտպանությունը՝ հաշվի առնելով նաև այն, որ կրթությունը ժամանակակից աշխարհում ընկալվում է որպես հասարակությունների և պետությունների զարգացման առանցքային գործոն և հիմնարար արժեք։ Մասնավորապես անհրաժեշտ է ընդ-

լայնել ՍԱԿ-ի համակարգում գործող Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների կոմիտեի լիազորությունները՝ կապված կրթության իրավունքի պաշտպանության հետ, հատկապես վերանայել մոտեցումները իրավախախտ պետությանը պատասխանատվության ենթարկելու առումով։

Կարծում ենք, որ կրթության իրավունքի միջազգային իրավական պաշտպանության ուժեղացումը և առկա մեխանիզմների կատարելագործումը կհանգեցնի պետությունների կողմից այս բնագավառում ստանձնած միջազգային պարտավորությունների բարեխիղճ կատարմանը, հատկապես պետությունների ներպետական օրենսդրություններում կրթության իրավունքի միջազգային երաշխիքների բարեխիղճ իմացնենալու և դրանց փաստացի իրականացմանը։

¹ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 16-21 հոդվածներ։

² Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի 1988/LX/ բանաձեռ, կետ 9, 11 մայիսի, 1976։

³ Տե՛ս Sepulveda M.M. “The Nature of the Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, Intersentia nv, 2003, էջ 30։

⁴ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի 1980/24 բանաձեռ, 2 մայիսի, 1980։

⁵ Տե՛ս Sepulveda M.M. Օշվ. աշխ., էջ 31։

⁶ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի 1985/17 բանաձեռ, կետ /ա/, 28 մայիսի, 1985։

⁷ Տե՛ս Կոմիտեի ձևավորման և գործունեության կարգը, գործառույթները և այլ հարցեր. տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի 1985/17 բանաձեռ, կետ /ա/, 28 մայիսի, 1985։

⁸ Տե՛ս Sepulveda M.M. Օշվ. աշխ., էջ 32։

⁹ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի E/C.12/1999/10 փաստաթուղթը, 8 դեկտեմբերի, 1999։

¹⁰ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի E/C.12/1999/4 փաստաթուղթը, 10 մայիսի, 1999։

¹¹ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Տնտեսական և սոցիալական խորհրդի E/C.12/2001/16 փաստաթուղթը, 13 նոյեմբերի, 2001։

¹² Տե՛ս ՍԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի A/RES/63/117 փաստաթուղթը, հոդված 2, 10 դեկտեմբերի, 2008։

¹³ Տե՛ս ՍԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի A/RES/63/117 փաստաթուղթը, հոդված 5, 10 դեկտեմբերի, 2008։

¹⁴ Տե՛ս Beiter K.D. The Protection of the Right to Education by International Law. Martinus Nijhoff Publishers, 2006., էջ 235։

¹⁵ Տե՛ս ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի պաշտոնական կայք, www.unesco.org:

¹⁶ Տե՛ս ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կանոնադրություն, հոդված 4։

¹⁷ Տե՛ս Հ.Թ. Վարդանյան, Կրթության իրավունքը և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն, «Օրինականություն», N71, 2012, էջ 49-53։

¹⁸ Տե՛ս Աշխատանքի նվազագույն տարիքի վերաբերյալ 1919թ. կոնվենցիա, հոդված 2։

¹⁹ Տե՛ս Diallo Y., Hagemann F., Etienne A., Gurbuzer Y., Mehran F. “Global Child Labour Developments: Measuring Trends from 2004 to 2008”. International Labour Office, International Programme on the Elimination of Child Labour, Geneva, ILO, 2010, էջ 7։

²⁰ Տե՛ս Բելզիական լեզվական գործը, Տիմիշևն ընդդեմ Ռուսաստանի Դաշնության (Timishev v. Russia, Judgment of 13 December, 2005), Քչելտենը, Մադանը և Փեղերսեն ընդդեմ Դամիայի, Դ.Հ.-ն և այլք ընդդեմ Չեխիայի Հանրապետության (D.H. and Others v Czech Republic, Judgment of 13 November 2007), Կիպրոսն ընդդեմ Թուրքիայի

(Cyprus v. Turkey, Judgment of 10 May, 2001), Կոստելլո-Ռոբերտս վ Անդրեան և այլ գործերով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վճիռները:

²¹ Տե՛ս http://www.coe.int/t/commissioner/Activities/visits_en.asp:

²² Տե՛ս <http://hub.coe.int/>:

Ասմիկ Վարդանյան

Руководитель центра обеспечения качества

Ереванского Университета Гладзор,

кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Роль международных организаций в международно-правовом регулировании и защиты права человека на образование

В статье обсуждаются современные международно-правовые механизмы гарантii и защиты права человека на образование в рамках действующих международных организаций, а также эффективность этих механизмов. В частности автор обсуждает роль и значение международных договоров в связи с признанием и гарантированием права на образование, принятых в рамках ООН, ЮНЕСКО, Международной организации труда, Европейского Совета, а также обсуждаются международные правовые гарантii выполнения обязательств, вытекающих из вышеупомянутых договоров для государств-участников. В статье обсуждается деятельность квазисудебных и судебных органов, действующих в рамках международных организаций с намерением разъяснить современные международные правовые меры защиты права каждого на образование. В статье делаются конкретные предложения для улучшения международных правозащитных механизмов, касающихся, в особенности, права на образование.

Ключевые слова: право на образование, ООН, ЮНЕСКО, Международная организация труда, Европейский Совет, международно-правовое регулирование и защита, квазисудебные и судебные органы.

Hasmik Vardanyan

Head of Quality Assurance Center, Yerevan Gladzor Universit;

PhD in law

SUMMARY

The Role of International Organizations in International Legal Regulation and Defense of the Human Right to Education

This article is designed to interpret and discuss the contemporary International legal mechanisms, as well as their efficiency in guaranteeing and defending the human right to education within the framework of International organizations. Particularly, the author discusses the role and significance of International treaties on the right to education adopted by the United Nations, UNESCO, European Council, and International Labor Organization in recognizing and guaranteeing the human right to education, as well as the means of the fulfillment of obligations gained by state parties by above-mentioned International treaties. The activity of quasi-judicial and judicial bodies is also discussed having the aim to interpret the contemporary International legal mechanisms in defending the right to education within the framework of International organizations. Moreover, the author suggests new ways for the improvement of the International legal mechanisms on the defense of the right to education.

Keywords: Right to Education, United Nations, UNESCO, European Council, International Labor Organization, International legal regulation and defense, quasi-judicial and judicial bodies.

ԱՐՏԱԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի աշխատակազմի իրավաբանական վարչության իրավախորհրդատվական բաժնի գլխավոր մասնագետ

Գավառի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ. ՀԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՌԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում խոսվում է սոցիալական իրավական պետության էության առանձնահատկությունների և տվյալ հարցերին ժամանակակից մոտեցումների մասին:

Մասնավորապես հոդվածն անդրադառնում է փոփոխվող պատմական պայմաններում սոցիալական պետության ծագման իրավական պետության կարևոր սկզբունքների մերժմանը և սոցիալական գործառույթների ծագմանը, որոնք նոր փուլ են հանդիսանում իրավական պետության զարգացման գործընթացում:

Համապատասխանաբար անդրադառնում է կատարվում պետության և մարդու փոխարարերություններին, որտեղ կարևորագույն սկզբունքներ են հանդիսանում ազատությունը և հավասարությունը՝ ձևավորելով խնդրի երկու մոտեցումներ՝ հավասարության առաջնություն և ազատության առաջնություն:

Հիմնարար քառեր-ազատություն, հավասարություն, անհատ, լիբերալիզմ, սոցիալական, անհատականություն:

Սոցիալական պետականության հասկացությունը ծագել է XIX դարի վերջում, XX դարի սկզբում: Այն նշում է պետության մոտ նոր հատկությունների ծագումը, որոնք բացակայում էին ազատական իրավական պետության մոտ: Որումն են պետության հատկությունների նման հարստացման պատճառները: Նշանակում է արդյոք սոցիալական պետության ծագումը իրավական պետության կարևոր սկզբունքների մերժումը կամ սոցիալական գործառույթների ծագումը հանդիսանում է իրավական պետության զարգացման նոր փուլ փոփոխվող պատմական պայմաններում:

Իրավական պետության ձևավորումը մարդկային քաղաքակրթության մեծագույն ձեռքբերումներից մեկն է, որն անբաժանելի կապված է մարդու քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների «առաջին սերնդի» ծագման հետ¹: Սակայն անհատների իրավահավասարությունը ընդունող զարգացած պետության կարևոր հատկություն հանդիսանում է դրա դինամիկությունը, հասարակությունում ծագող խնդրներին ռեակցիա տալու ունակությունը: Տնտեսական, քաղաքական, իրավական հարաբերությունների ոլորտներում նոր գործընթացները պահանջում են պետության և անհատի փոխարարերությունների նոր պարամետրերի որոնում:

Ազատ շուկայական տնտեսության պայմաններում պետության և մարդու փոխարարերությունների վերաբերյալ հարցը ի սկզբանե հանդիսացել է բուրժուական հասարակության տնտեսական և քաղաքական-իրավական նորի տարրեր հոսանքների ներկայացուցիչների հակադրման կենտրոն, քանի որ այն շոշափում էր բուրժուական հասարակության կարևորագույն սկզբունքները՝ ազատությունը և հավասարությունը: Ինչպես հայտնի է, ձևավորվեցին խնդրին երկու մոտեցումներ՝ հավասարության առաջնություն կամ ազատության առաջնություն: Մարդու անհատական ազատության տեսության կողմնակիցները այն տեղակայում էին հավասարությունից բարձր: Նրանք պետության հիմնական պարտականություն համարում էին այդ ազատությունը ինչ-որ բանից, այդ թվում նաև պետական միջամտությունից երաշխավորումը, ամենից բարձր գնահատվում էր տնտեսական ազատությունը, իսկ քաղաքական իրավունքը՝ դիտարկվում միայն որպես մարդու ազատության, անկախության և անհատականության պաշտպանության միջոց: Անհատական ազատության կողմնակիցները (Ա. Սմիթ, Ս. Սիլլ, Բ. Կոնստան, Դ. Լոկ և ուրիշներ) հասկանում էին, որ նման ազատությունը վերջնական արդյունքում ծնում է անհավասարություն, որ ազատությունը և հավա-

սարությունը կարող են հակասել միմյանց, սակայն ազատությունը նրանք համարում էին բարձրագույն արժեք, որը ապահովում է անձի անհատականության և յուրօրինակության զարգացումը, չեղորացնում մարդկանց միմյանց «նմանեցումը»: Նման «քացասական» ազատության ապահովման գլխավոր պայման՝ պետական չմիջամտությունը, տնտեսությունից պետության հեռացումն է:

Դրան զուգահեռ ծագեց տեսություն, որը չէր բացառում անհատական ազատության նշանակությունը, սակայն ձգտում էր այն համակցել հավասարության հետ անհատների հակասարության ապահովան մեջ պետության հաշվառմամբ: Նման հայեցակարգի հիմնադիր հանդիսացել է Ռուսն, ով համարում էր, որ հավասարության սկզբունքին պետք է ենթակայի ամենը, այդ թվում նաև իշխանությունը, որի խնդիրը հավասարության ապահովումն է: Նման մոտեցման մեջ հստակ արտահայտվում է ոչ միայն բացասական ազատությունից (պետության միջամտությունից) երաշխավորման, այլ նաև որպես հավասարության ապահովման հետ կապված պետության որոշակի գործողություններին քաղաքացու հուսալի իրավունքի դրական ընկալումը:

Անհատների ազատումը պետության խիստ հոգածությունից գարգացնում է մարդկանց նախաձեռնողականությունը և ինքնագործունեությունը, նպաստում մասնավոր գործարարության և շուկայական տնտեսության զարգացմանը, ապահովում արտադրական ուժերի բուռն զարգացումը, նոր տեխնոլոգիաների ստեղծումը և վերջնական արդյունքում՝ ազգային հարստության աճը, բուրժուական պետության տնտեսական հզորության ամրացումը: Այս ամենը հաստատեց XVIII դ. դասական լիբերալիզմի, դրա ազատության զաղափարների և lausser-faire սկզբունքի բարձր արժեքավորությունը:

Սակայն արդեն XIX դ. վերջերում ակնհայտըն բացահայտվեցին նաև բացասական հետևանքները, որոնք հանդիսանում էին լիբերալիզմի և անհատականության զաղափարների, բացասական ազատության (ցանկացած միջամտությունից, ազդեցությունից և այլն), «ազատության» սկզբունքների իրականացման արդյունք²:

Այս շրջանում առավել ցայտուն սկսեցին արտահայտվել հասարակությունում դասակարգային հակասությունները, հարստության և աղքատության միջև կտրուկ բենուացումը, որոնք կարող էին

հանգեցնել սոցիալական ցնցումների: Անհատապաշտությունը, որը զբաղեցնում էր այդքան ակնառու տեղ դասական լիբերալիզմի ուսմունքներում, սկսեց բացահայտել «եսամիրություն և ինքնամիրություն» (Ֆ. Հայեկ): Դա էականորեն հակասում է այն նախնական իմաստին, որը հաղորդվում էր տվյալ հասկացությանը լիբերալ հայեցակարգերով: Լիբերալ հոսանքների պատկերացումների մեկնաբանությունում անհատապաշտությունը ասցացվում էր անձի ինքարավության բարձր գնահատականի հետ: «Անհատականության հիմնական գծեր... հանդիսանում է անձի նկատմամբ հարգանքը որպես այդպիսին, այսինքն՝ յուրաքանչյուր մարդու՝ իր գործունեության սեփական ոլորտում, որքան էլ այն նեղ չինի, հակումների և հայացքների բացարձակ առաջնության, անհատական օժտվածությունների և հակումների զարգացման ցանկության համոզվածության ընդունումը»: Ըստ Հայեկի՝ լիբերալ շուկայական հայեցակարգի հետևողական կողմնակցի կարծիքի՝ հատկապես նման անհատապաշտությունը, որը ծագել է քրիստոնեության և անտիկ փիլիսոփայության տարրերից, առաջին անգամ ամրողովվին ձևավորվեց Վերածննդի շրջանում, վերածվեց արևմտաեվրոպական քաղաքակրթության:

Բուրժուական հասարակության զարգացմանը զուգահեռ անհատապաշտության հասկացությունը միավորվում և սկսում է ասցացվել ինքնամիրության և կամայականության հետ: Անհատական պահանջների և հակումների հիպերբոլացումը անփոփոխ հանգեցնում է հասարակության բարոյական և սոցիալական դեմքորմացիաների, տարրեր շերտերի և դասակարգերի շահերի կտրուկ հակադրության և հակամարտության: Անհայտանում են դրանց փոխկապվածության, պատասխանատվության և համերաշխության զգացողությունները:

Լիբերալ ուղղությունների ներկայացուցիչները ծայրահեղ անհատապաշտության և դասական լիբերալիզմի զաղափարների ճգնաժամը սկսեցին զգալ արդեն XIX դ. վերջում և հատկապես XX դ. սկզբներում: Հասարակությունում աճած հակասությունները և լարումները սահմանեցին ծագած իրավիճակներին պետության ռեակցիաների նոր եղանակները, որոնց նպատակ հանդիսանում էր սոցիալական պայմանների և կատակիզմների կանխարգելումը: Սոցիալական լարվածության նախադրյալները ձևավորվում էին ոչ միայն հասարա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կորյան կտրուկ բնեռացման և մարդկանց փաստացի անհավասարության աստիճանի ավելացման ազդեցությամբ, այլ նաև մարքսիստական հայեցակարգի լայն տարածմամբ և ընդունմամբ, որը կողմնորոշված էր սոցիալական հեղափոխությանը, բուրժուական կառույցի տապալմանը և պրոլետարիատի իշխանության հաստատմանը:

Նրբորեն զգալով այդ գործընթացները՝ նեղիքերալ տեսաբանները առաջադրեցին ազատության նոր «դրական» ընկալում, որը նշանակում էր պետության սոցիալական կողմնորոշված քաղաքականության ապահովման պարտավորությունը: Ազատության նոր «դրական» հասկացությունը, ըստ Պ. Նորգովորոդցևի խոսքերի, «հասկացությունների ամբողջ շրջապտույտ է, որը նշանավորում է իրավական պետության զարգացման մեջ նոր փուլ»³: Սոցիալապես կողմնորոշված քաղաքականության հաստատումը նշանակում է.

- պետության դերի աճ տնտեսական գործընթացների ազդեցությունում, «անհատապաշտական հայեցակարգի նվազեցում» և հասարակական փոխօգնության գործի համար կառավարիչների տնօրինության տակ առավելագույն ուժի կիրառության պարտավորություն: Նրանք պետք է ոչ միայն ձեռնպահ մնան, այլև պետք է գործեն, և այդ պարտավորությունը վերածվում է կրթության ապահովման և աշխատանքի երաշխավորման իրավաբանական պարտավորության,

- տնտեսական գործընթացների «բարոյական փոփոխության» փորձերը, որ հենված են աղքատության և անհավասարության չեզոքացման, սոցիալական արդարության հաստատման ձգտմանը,

- հասարակության սոցիալական բարեփոխության հիմնական ուղղությունների սահմանումը. վերջիններս ստեղծել են մարդու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների «երկրորդ սերունդների» «երկրորդ սերունդը»:

Այսպիսով, հաստատեցին պետության և մարդու միջև փոխհարաբերությունների նոր պարամետրեր՝ կապված պետության կողմից մարդու իրավունքների «երկրորդ սերունդների» ապահովմանը աջակցող միջոցներ ձեռք առնելու հետ: Այսպես ծագում է սոցիալական պետության գաղափարը, որը ստացավ լայն զարգացում և տարածում XX դ. երկրորդ կեսերին⁴:

Սակայն հասարակության սոցիալական փո-

փոխման գաղափարը հանդիպում և շարունակում է հանդիպել կտրուկ հակադրության ոչ միայն պահպանողականների, այլ նաև ինն լիբերալիզմի գիտնականների և քաղաքագետների շարքերում: Պետության սոցիալական գործառույթները, անսահմանափակ տնտեսական ազատության կողմնակիցների կարծիքով, հանգեցնում են ազատ շուկայի «արդարության» խախտման, սահմանափակում անհատի իրավունքները, ծնունդ պասփիվ անձանց շերտ, որոնք հենվում են պետության օգնությանը և չեն ցանկանում ակտիվորեն ներառվել ազատ շուկայի նորակցությունում: Ինքը՝ շուկան, հանդիսանում է հասարակության հարաբերություններում իրական արդարության հաստատման եղանակ, որը ապահովում է անձի ազատությունը և ինքնավարությունը: Պետության սոցիալական կողմնորոշումը ազատության նկատմամբ ուժնագործում է, քանի որ այն անխուսափելիորեն հանգեցնում է վերջինիս միջամտությանը տնտեսական ոլորտում, բուրժուական հեղափոխության հիմքերից հեռացմանը:

«Սոցիալական անհավասարության հարթեցման» անհրաժեշտությանը պնդող ուղղությունը հանդիսանում է, ըստ Պ. Նովգորոդցևի կարծիքի, քացի պաշտոնական-իրավաբանականից այլ հավասարություն չընդունող և հավասարության գաղափարի ազդեցությամբ ազատության գաղափարը ձևափոխել առաջարկող ինն լիբերալիզմի փլուզման արդունք:

Առաջին անգամ ուսւ լիբերալ մտածողներ Վ. Ս. Սոլովյի և Պ. Ի. Նովգորոդցևի կողմից առաջարկվել է մարդու արժանապատիվ գոյության իրավունքի գաղափարը, որի իրականացումը կապվում էր սոցիալական բարեփոխությունների իրականացան հետ:

Բուրժուական լիբերալների (դասականների և նորերի) և պահպանողականների բանավեճին ակտիվորեն միանում էր մարքսիզմը, որը հանդես եկավ սոցիալական բարեփոխությունների եռանդում հակառակորդ, սակայն այդ նպատակներով կիրառում էր սեփական փաստարկները, որոնք սկզբունքորեն տարբերվում էին սոցիալական ձևափոխությունների ինչպես կողմնակիցների, այնպես էլ հակառակորդների փաստարկներից: Բարեփոխությունների հետ մարքսիզմի պայքարի հիմքում ընկած է բուրժուական կարգի պահպանության դեպքում բարեփոխությունների միջոցով աշ-

խատավորների իրավիճակի բարելավման անհնարինության վերաբերյալ գաղափարը: Մաքսիզմը ընդունել է կապիտալիստական հասարակությունում աշխատավոր դասակարգի դեմոկրատական ձևափոխությունների, աշխատավորության տնտեսական վիճակի բարելավման համար պայքարի նշանակությունը, սակայն համարում էր, որ նման պայքարը պետք է նախապատրաստի հող պրոլետարական հեղափոխության և պրոլետարի իշխանության հաստատման համար, քանի որ բուրժուական կառուցվածքի շրջանակներում բարեփոխուների իրականացումը աշխատավորության դրությունում էական փոփոխություններ չի ունենա:

Պատմությունը մերժեց համատարած հավասարության և արդարության հեղափոխական հաստատման ուղիով մաքսիստական գաղափարները: Սակայն նաև ժամանակակից աշխարհում գոյություն ունի կարծիքների բներացում նրա վերաբերյալ, թե արդյոք պետությունը պետք է չեղորացնի շուկայական հարաբերություններով ծնվող անարդարությունը, հավասարեցնի շուկայի հետևանքով անխուսափելիորեն ծագող սոցիալական անհավասարությունները, ձգտի արդարության հաստատմանը սոցիալական ծրագրերի, ռացիոնալ հարկման, վերաբաշխման մեխանիզմների կազմակերպման ուղիով⁵:

Բազմաթիվ բուրժուական գիտնականներ, օրինակ՝ Ֆ. Հայեկը, Մ. Ֆրիդմենը, համարում են անքույատրելի շուկայական հարաբերություններում պետության ցանկացած միջամտություն արդարության և հավասարության համար, քանի որ դա հակասում է ազատ շուկայի սկզբունքներին և կառուցվածքներին: Այլ ժամանակակից մի ուղղություն՝ նոր էգալիտարիզմը, հստակորեն նշել է մարդկանց սոցիալական դրության հավասարեցման (Զ. Ռոռլս, Կ. Չենկենս), սոցիալական անհավասարությունների նրացման տեսնեցները:

«Նոր էգալիտարիզմը» հանդես է գալիս կապիտալիստական զարգացումների պահպանողական մոդելների յուրօրինակ հակապատկեր, այդ իսկ պաճառով պատահական չէ, որ առաջատար ամերիկյան նեոկոնսերվատորները ակտիվորեն ներառվել են վերջիններիս հետ քանավեճում»:

Բուրժուական գիտնականների այդ դիրքորոշումները դուրս են եկել բարցարձակ գիտական բանավեճերի սահմաններից. դրանք ունեցել են անմիջական ազդեցություն պետության քաղաքականության վրա, դրանց սոցիալական կողմնորշման առավել կամ պակաս աստիճանների վրա: Չնայած սոցիալական պետության գաղափարներին պահպանողական հայեցակարգերի ներկայացուցիչների ակտիվ հակադրության՝ այս գաղափարը ստացել է լայն ընդունվածություն, մարմնավորվում է գործնականում և ամրագրվում ժամանակակից պետությունների սահմանադրություններում:

Այս հարաբերությունում հետաքրքրական է Գ-ԴՀ փորձը, որը սահմանադրորեն հոչակեց իրեն սոցիալական իրավական պետություն⁶: Պետության սոցիալական գործառույթները սկսեցին ձևավորվել արդեն առաջին հետապատերազմական տարիներին, երբ փոխառնվեցին ինստիտուցիոնալ կառուցվածքները, որոնք իրենց արմատներով հեռանում էին անցյալի ավանդույթներից և կողմնորշված էին բիսմարկյան կայսրության շրջանի սոցիալական քաղաքականության ինստիտուտների վերականգնմանը: Դա վերաբերում էր առողջապահության և բնակարանային ոլորտներին: Առանձնահատուկ անհրաժեշտ է առանձնացնել 1957թ. կենսարդուակային բարեփոխությունը, որը, «ըստ արդարության, համարվում է մեծագույն սոցիալ-քաղաքական գործունեություն»:

¹ Մանրանասն տես Ենթարկյան Վահե. Սոցիալական իրավունքներ: Երևան, 2010, Սոցիալական իրավունքների շտեմարան: Երևան, 2014:

² Տես Գորլև В.В. Социальное государство общества. –М., 2002, с. 53-54.

³ Տես Անդրեյ Վելիկий. Философия права русского либерализма. –М., 2012, с. 380-381.

⁴ Տես Բագլай М.В. Социальное государство: понятие функции // Материалы конгресса «человек: социальная политика в

период осуществления экономических реформ» 26-27 апреля, -М., 1994, с. 12-14.

⁵ Մանուկянին մենք Սովորյան Յուրի. Տնտեսության զինուրյուն: Երևան, 2014, էջ 33-45:

⁶ Մանուկянին մենք Չилькина К.В. Правовая идея социального государства в Германии в XIX в. -М., 2014, с. 56-57.

Артак Манукян

Главный специалист отдела юридической консультации
юридического департамента администрации
Национального Собрания Республики Армения,
соискатель юридического факультета
Гаварского государственного университета.

РЕЗЮМЕ

Понятие и сущность социального правового государства

В статье рассматриваются особенности сущности социального правового государства и современный подход к этим вопросам.

В частности, статья фокусируется на меняющихся исторических условиях, показываются возникновения важных принципов социального государства и социальных функций, которые представляют из себя новый этап в процессе развития правового государства.

Соответственно, статья ссылается на отношение государства и человека, где наиболее важными принципами являются свобода и равенство, образуя два подхода: приоритет равенства и приоритет свободы.

Ключевые слова: свобода, равенство, индивидум, либерализм, социальная, личность.

Artak Manukyan

Chief specialist of the Division of Legal advises of the Juridical department of the National Assembly of the Republic of Armenia,
Master's degree of the Faculty of Law of Gavar State University

SUMMARY

The concept and essence of the social, legal state

The article describes the features of the essence of the social legal states and the contemporary approaches of the main issues.

In particular, the article focuses on the changing historical conditions of the origin of the important principles of social states exclusion and social functions of the origin of a new stage in the development process of legal state.

Accordingly, the article is referred to the state and human relations, where the most important principles are freedom and equality are forming the two approaches, which are the equality priority and freedom priority.

Keywords: liberty, equality, individual, liberalism, social, personality.

ՈԱԶՄԻԿ ՄԱՐԻԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՅ ԿԱՆՈՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՔԻ ՍԿՂԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ

Հոդվածում հանգամանորեն լուսաբանված է հայ կանոնական իրավունքի սկզբավորումը: Քրիստոնեության ընդունումը մեծ ազդեցություն ունեցավ հայ իրավունքի աղբյուրների զարգացման վրա: Հայ իրավունքում կանոնական իրավակարգերի նորմերի պարտադրությունը սահմանվում էր հայ եկեղեցու սանկցիաների միջոցով: Հետևաբար, կանոնական որոշումները հանդիսանում էին որպես հայկական իրավունքի աղբյուր և պարտադիր էին ամբողջ երկրի համար:

Հիմնարար բառեր - կանոն, եկեղեցական իրավունք, օրենսգիր, մովսիսյան օրենքներ, քննիանոր իրավունք, ընտանեկան իրավունք:

Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հաստատվելուց հետո ընդհանրական քրիստոնեական եկեղեցուն բնորոշ վերոնշված գործառույթները՝ իրավաստեղծ, արդարադատության (իրավաբար), աստիճանաբար ձևավորվեցին նաև հայկական միջավայրում: Դավանաբանական պայքարն ու պատմական ամերաժեշտությունն էին, որ ստիպեցին Հայաստանյաց եկեղեցուն դարեր շարունակ առաջատարի դերը ստանձնել տարբեր ոլորտներում¹: Այս առումով անգնահատելի են Հայոց եկեղեցու դերն ու նշանակությունը հայ հասարակական-քաղաքական և իրավական մտքի ձևավորման գործում, քանզի մինչև ուշ միջնադար (XVIII-XIX դարեր) գիտությունն ու մշակույթը ամբողջովին գտնվում էին եկեղեցու հովանու ներքո: Եկեղեցու և Կոսմջապուհ քազավորի նախաձեռնությամբ էր, որ ստեղծվեցին հայոց գրերն ու գրականությունը, քարգմանվեցին քազում աստվածաբանական և փիլիսոփայական երկեր, կրթվեցին սերունդներ և ձևավորվեցին ազգային մշակույթ, մտածելակերպ և գաղափարափոխություն: Եկեղեցին նպաստեց նաև հայոց քաղաքական իշխանության (պետականության) շարունակական գոյատևմանը՝ նույնիսկ կենտրոնացված թագավորական իշխանության բացակայության պայմաններում: Սա զուտ հայկական-ազգային ինքնատիպ սոցիալ-քաղաքական և իրավական երևույթ է ողջ միջնադարում:

Հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության տարբեր ժամանակաշրջաններից մեզ հասել է մշակութային անգնահատելի ժառանգություն՝ պատմագրության, գրականության, փիլիսոփայության, իրավագիտության և մյուս ճյուղերին վերաբերող քարգմանական ու ինքնուրույն երկեր, ճարտարա-

պետության, արվեստի և այլ բնագավառների հոյակապ հուշարձաններ: Վազգեն Հակոբյանը նշում է. «Միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ պահպանվել են նաև ժամանակի հասարակական տարրեր շերտերի սոցիալական և իրավական հարաբերություններն արտացոլող խոշոր հուշարձաններ: Այս հուշարձանները հանդիսանում են յուրատեսակ հայելիներ, ուր առմիջտ բյուրեղացվել են անցյալ կյանքի իրավանորմերը, որոնք միջոց էին կարգավորելու հասարակության համակեցությունը՝ հօգուտ տնտեսական ու քաղաքական իշխանություն ունեցող դասակարգի՝ «ազատ»-ների շահերի: Այլ կերպ չեր էլ կարող լինել, որովհետև միջնադարում իրավունքը խարսխվում էր հողի ավատական սեփականության (հողային ռենտա) և դասային արտոնությունների սկզբունքի վրա: Դա մի սկզբունք էր, որը մեկընդհանուր առկա էր դարձնում որոշակի մի պատմաշրջանում քարոզված արդարության բեկված նժարները: Իսկ այդ սկզբունքի գաղափարական սրբագրությունը պատկանում էր քրիստոնեական վարդապետությանը»²:

Ինչպես վերը նշեցինք, միջնադարում հայ ժողովրդի ազգային գաղափարախոսության այս, ինչպես և մյուս բնագավառներում առավելապես իշխում էին եկեղեցու սկզբունքներն ու դոգմաները:

Հայոց Առաքելական եկեղեցին թեև եղել է ավատական նվիրապետության ծնունդ, իր էությամբ, գաղափարախոսությամբ և կազմակերպական կառուցվածքով ավելի կենտրոնաձիգ բնույթ ուներ, քան հայ Արշակունի կամ Քաղրատունի թագավորությունները:

Ինչպես իրավացիորեն նշում է հայ իրավունքի պատմության հայտնի հետազոտող Սիրական Տիգրանյանը. «Հայաստանում, ինչպես որ հին

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

միջին դարերի այլ երկրներում, հայոց ազգային ինքնական քաղաքական պայմաններում չկար եկեղեցական առանձին և պետական առանձին հանրակեցություն. հայոց միևնույն հանրակեցություն՝ և եկեղեցի էր, և պետություն էր միանգամայն. մեկ հանրակեցություն կար՝ «հոգևոր» և «մասնավոր»³:

Սիրական Տիգրանյանը հայոց ազգային հանրակեցությունը բաժանում է երկու ժամանակաշրջանի՝ ազգային պետականության (որտեղ գերակշռողը թագավորական կամ նախարարական իշխանությունն է) և երկրորդ շրջանը՝ ազգային եկեղեցականության (եկեղեցապետականություն. Ռ.Ս.), «երբ հայոց պետականության մարմինները կործանվում և չբանում են, դրանց տեղը բռնում են այլազգի օտար իշխողները, իսկ ազգային հանրակեցության ասպարեզում գերակշռում է հայոց եկեղեցականությունը՝ օժտված ազգային պետականության որոշ ֆունկցիաներով և պարագաներով»⁴:

Հայ եկեղեցին հենց սկզբից իրագործում էր՝ «գործակալութեանն մեծի դատաւորութեանն» պաշտոնը, այսինքն՝ իր ձեռքում էր պահում օրենսդրական և դատավարական գործունեությունը: Եվ երբ հայ ժողովուրդը թագավորական կենտրոնական պետականությունը կորցրեց, եկեղեցու այս դերն ավելի ուժեղացավ, որովհետև հայ եկեղեցին կարողացավ պահել իր կենտրոնական սրբազն կազմակերպությունը, որը խարսխվում էր մի ժողովրդի դավանանքի սկզբունքի վրա: Այդ երևոյթը հնարավորություն տվեց եկեղեցուն՝ համեմատարար, ավելի լայնորեն ըմբռնելու ժողովրդի համընդիանուր քաղաքական շահերը, քան ավատական առանձին տները: Դա մի երևոյթ էր, որ նկատում ենք հայ իրականության մեջ ողջ միջնադրում:

Ինչպես նշում է պրոֆեսոր Խ. Սամուելյանը. «Եթե մեզ չեն հասել մինչև XII դարը հայերն կազմված օրենսգրքեր, ասսա հասել են կանոնագրքեր, այսինքն՝ եկեղեցական կանոնների ժողովածուներ, որոնք կազմվել են թերևս սկսած V դարից և հանդիսանում են հայ իրավունքի միակ գրավոր ամենահին աղբյուրները»⁵:

Հայոց Առաքելական եկեղեցին իր զարգացման, մասնավանդ իր կազմավորման սկզբնական շրջանում հիերոկրատական ինստիտուտն ամրացնելու և նրան հանրային նշանակություն ու ազդեցություն տալու նպատակով մշակում և հորինում էր իր սոցիալ-քաղաքական տիրապետության դասա-

կարգային գաղափարախոսությունը: Սահմանվում էին հատուկ պարտավորություններ, խրատներ, հրահանգներ, որոնք պարտադիր էին քրիստոնեական համայնքների համար և կոչվում էին կանոնները⁶: Հայ մատենագրության մեջ «կանոն» բառով արտահայտված են այն որոշումները կամ գրությունները (շրջաբերականներ, նամակներ), որոնք շոշափել են տվյալ դեպքում ավատական հասարակության համակեցության ձևերը, հասարակության անդամների վոխսիարաբերությունները, ապրելակերպը, երբեմն՝ ընդհուպ խստ անձնական վարդեցողության ձևերը, ժառանգության, քաղաքացիական, քրեական իրավունքի և իրավաբանական այլայլ հարցեր:

Սկսած V դարից՝ հայ մատենագրության մեջ հանդես են գալիս ինչպես օտար թարգմանական, այնպես էլ ազգային՝ ինքնուրույն, կանոնական որոշումներ և այլ փաստարորեր՝ տիեզերական, տեղական և հայկական եկեղեցական ժողովների որոշումներ կամ հույն և հայ եկեղեցական նշանավոր գործիչների գրություններ, որոնք երկար ժամանակ գոյություն են ունեցել առանձին-առանձին, ցարուցիկ⁷:

Կանոնը եկեղեցադիր օրենքն է: Այն պետք է լիներ հաստատ և պարզու, քանի որ կարգավորում էր եկեղեցական կյանքի կանոնավոր ընթացքը: Կանոնադիր աղբյուրներ են հանարվել Սուրբ գիրքը, Ընդհանրական եկեղեցու ժողովները (տիեզերական և տեղական): Հայոց եկեղեցու կողմից ընդունվել են առաջին 3 տիեզերական ժողովների (Նիկիայի 325 թ., Կ. Պոլսի 381 թ., Եփեսոսի 431 թ.) և արևելյան տեղական 6 (7) ժողովների (Անկյուրիայի, Նեռկեսարիայի, (Կեսարիայի), Գանգրայի, Անտիոքի, Լավոդիկեի, Սարդիկեի) կանոնները, որոնք տեղ են գտել «Կանոնագիրը Հայոց» ժողովածուում: Սրանց ավելանում են ընդհանրական եկեղեցու հայրերի սահմանած (կամ նրանց անունով հասած) կանոնները, ինչպես նաև Հայոց եկեղեցու ազգային-եկեղեցական ժողովների և եկեղեցական գործիչների սահմանած կանոնները:

Ինչպես Ա. Բողոյանն է նկատում, Կանոնագրքի ստեղծման պատմությունը պետք է բաժանել երեք փուլի:

1. Հովհաննես Օձնեցուց առաջ գոյություն ունեցած ժողովածուներ,
2. Արա կողմից ստեղծված հավաքածու,
3. այս ժողովածուի հիմքի վրա հետագայում կատարված ընդարձակումներ և նոր խմբագրու-

թյուններ, որոնք իրենց հերթին ընդգրկում են նաև Հովհաննես Օճնեցու հավաքումից առաջ ստեղծված մի շարք կանոնախմբեր¹⁰:

Այսպիսով, Եկեղեցին յուրացնում է իր իրավադի գործառույթները, որոնց չափն ու սահմանը պայմանավորվում էին տվյալ երկրի քաղաքական կացությամբ: Հիերոկրատիան իրեն իրավունք էր վերապահում ոչ միայն կարգավորելու Եկեղեցու և կղերական դասի ներքին հարաբերությունները, պարտականությունները, տնտեսական-գույքային հարցերը, սահմանադրություն կազմելը, այլև միջամտելու աշխարհիկ հասարակական հարաբերություններին, դա ենթարկելու Եկեղեցու կողմից կրոնա-աստվածաբանական դոգմատիկայով. տարածվում էր գլխավորապես ընտանեկան իրավունքի որոշ կողմերի վրա, այն է՝ ամուսնության, որդենության, ազգակցության աստիճանների, ծնողների ու զավակների փոխհարաբերությունների, նմանապես որոշ տեսակի հանցագործությունների վրա, ինչպես սպանություն, առևանգում, պոռնկություն և այլն: Մաս այդ հարաբերությունները կարգավորող նորմերը կազմում էին կանոնական իրավունք, այսինքն՝ կանոնների իրավադի համախմբում, որով կանոնը հակադրվում էր օրենքին՝ որպես աշխարհիկ իրավաբանական նորմ¹¹:

Կանոնադիր գործունեությունը և կանոնական որոշումները, որպես կանոնական իրավունքի աղյուրներ, աչքի ընկնող նշանակություն ունեցան ընդհանրապես հայոց պատմության և մասնավորապես հայ իրավունքի պատմության մեջ:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ գրավոր օրենսդրության առաջին հիշատակությունները Հայաստանում առկա են միայն գրերի գյուտից (405 թ.) հետո: Այդ շրջանից է մեզ հասել քրիստոնյա հայկական համակեցության հիմքը կազմող Աստվածաշնչի թարգմանությունը, որը հասարակության քարյական նորմերի և իրավական մոտեցումների ձևավորման համար կարևոր խթան է հանդիսացել: Ազգային ավանդների հիմքի վրա առաջացած հայ քրիստոնեական մատենագրության մի շարք հուշարձաններ և իրենց մեջ ամբարել են իրավական մտածողության տարրեր, որոնք շուտով իրենց արտացոլում են գտել ավատական հասարակության պայմաններում ձևավորված կանոնագրքերում և դատաստանագրքերում: Դարերի ընթացքում իրավունքի գրավոր հուշարձանների քանակն աճել է նոր երկերով: Հայոց իրավունքն օրինադրելու իմաստով ավելի աչքի ընկնող է եղել Եկեղեցու դե-

րք, քանի որ քագավորության կորստի երկարատև դարաշրջաններում Եկեղեցին է գրավել ազգային պետականության թափուր տեղը: Հայոց իրավունքի հուշարձանները ողջ միջնադարի ընթացքում անցել են ազգային հանրակեցության իրավաճանաչողության բովով, իսկ նրա սկզբունքները դարերի ընթացքում կիրառվել են հայ ժողովրդի հասարակական կյանքում:

Ակսած V դարից՝ հայոց մատենագրության մեջ մուտք են գործում մի շարք թարգմանական կանոնախմբեր՝ Տիեզերական (Նիկիայի, Կոստանդնուպոլիսի, Եփեսոսի) և տեղական (Անկյուրիայի, Կեսարիայի¹², Նեռկեսարիայի, Գանգրայի և այլն) Եկեղեցական ժողովների որոշումները: Հայերեն են թարգմանվում առաջյալներին և Եկեղեցու սուրբ հայրերին (Բարսեղ, Արանաս և այլն) վերագրվող կանոնախմբերը: Այդ կանոնախմբերի մի նշանակալի մասը մեզ է հասել ուրույն խմբագրությամբ և բնագրով, որը չի համապատասխանում մայր բնագրի այսօրվա վիճակին: Արդեն հնագույն պատմական վկայություններում տեղեկություններ են պահպանվել այն մասին, որ մեր Եկեղեցու առաջին հայրերը լրացրել են դրանք և համապատասխանեցրել Հայաստանի իրավական դաշտի կարիքներին: Առաջին անգամ Ծահապիվանի (444 թ.) ժողովում այդ վավերագրերը ի մի են հավաքվում, և նրանց վրա ավելացվում են Հայոց ազգային Եկեղեցու կողմից ստեղծված մի շարք կանոնախմբեր (Գրիգոր Լուսավորչի, Սահակ Պարքեի և այլն): Կանոնագրքի այս նախնական ժողովածուն հետևողական խմբագրության է ենթարկվում նախ Ե դարի վերջին՝ Հովհաննես Մանդակուսի (Կրթ. 478-490 թթ.) Կաթողիկոսի իշխանության տարիներին: VI-VII դարերում Տիեզերական Եկեղեցու սկիզբ առած դավանաբանական պայքարին մասնակցում էր նաև Հայոց Եկեղեցին, որը ևս իրավունք էր ժողովներ (Դվինի 2-րդ, Կարին-Թեոդորոս պոլսի և այլն) և հստակեցնում իր դիրքը հրապարակ եկած վարդապետությունների և Տիեզերական Եկեղեցու կանոնների նկատմամբ:

Հունական և ասորական կանոնները մուտք են գործել Հայաստան ու թարգմանվել են հայերեն V դարից՝ հայերեն տառերի գյուտից հետո, մասնական որ արդեն V դարում Բյուզանդիայում գյություն ուներ տիեզերական ու տեղական ժողովների որոշումներից բաղկացած կանոնների մի կողեքս: Սակայն շուտով օտար կանոնական հավաքածուների ուղեապցիայի հետագա զարգացմանը վերջ է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տրվում ստեղծված քաղաքական պայմանների շնորհիվ:

Եթե Հայաստանում վերջիվերջո հաղթանակեց պարսկական կողմնորոշման քաղաքականությունը, և դրա հետ միասին հայ եկեղեցին միանգամայն անջատվեց հունականից՝ շընդունելով Քաղկեդոնի տիեզերական ժողովի դավանարանական որոշումները, հայ հիերոկրատիան իրեն անկախ զգաց: Նա միջամուխ էր լինում նախարարական տների ու արտաքին քաղաքական հարաբերություններում, նաև ազդեցիկ դեր էր խաղում երկրի ներքին կյանքում: Կենտրոնացված քաջավորական իշխանության քացակայումով նա իր ձեռքն առավ դատավարական ու իրավաբանական ամբողջ գործունեությունը: Հույն և հայ եկեղեցիների անջատման պահից սկիզբ են առնում Հայաստանում, հայ հիերոկրատիայի ձեռներեցությամբ, ազգային, եկեղեցական ժողովները, որոնք սահմանում են կանոնները, ստեղծում նորմատիվ կարգեր իրենց իրավասության ու քաղաքական ազդեցության կովաններն ամրացնելու և ընդհանրապես տիրապետող դասակարգի շահերն ապահովելու ուղղությամբ: Ուստի հայ եկեղեցական ժողովների կանոնական որոշումները մեծ մասամբ կրում էին ո՛չ միայն կրոնա-դավանական բնույթ, այլ վերաբերում էին ներքին աշխարհիկ հասարակական հարաբերություններին՝ կարգավորելով այն հատկապես սահմանված իրավաբանական նորմերով: Այս տեսակետից հայ եկեղեցական ժողովների կանոնական որոշումները մեծապես տարբերվում էին նախկին տիեզերական եկեղեցական ժողովների կանոններից, որոնք ռեցենցիայով ընդունված էին Հայաստանում, նաև հետագա հունական եկեղեցական ժողովների կանոնական որոշումներից: Բնորոշ է, որ հայ եկեղեցական ժողովներին երբեմն մասնակից են եղել նաև աշխարհիկ ֆեոդալները, և տարբեր դասի ներկայացուցիչները, մանավանդ քաղաքական ճգնաժամային պահերին, օրինակ՝ Շահապիվանի (444 թ.), Դվինի II ժողովը (648 թ.): Այս հանգամանքը հիմք է տվել լիբերալ պատմագետներին, նույնիսկ հայ իրավունքի պատմության հայ իրավագետներին վեր հանել այդ ժողովների նշանակությունն իրեւ դեմոկրատական ազգային ինստիտուտներ, դրանք համարել ժողովրդական ներկայացուցչական հաստատություններ՝ նմանեցնելով յուրատեսակ պառլամենտարիզմի, որ զարգացել է Հին Հայաստանի հասարակական քաղաքական կյանքում:

Ազգային եկեղեցական ժողովներն իրենց վերապահում էին օրենսդիր կամ իրավադիր գործություններ: Դա բացահայտ է այն բնորոշ դարձվածքներից, որոնք գործածվում են հայ հիմն մատենագրության ու կանոնական որոշումների բնագրերում: Փափստու Բուզանդի, պատմելով Աշտիշատի ժողովի մասին (365 թ.), բնորոշում է նրա գործունեությունն այս խոսքերով. «կարգեցին, կազմեցին, կանոնեցին, յօրինեցին...» (III գլ. Դ., 76). «յօրինեցին» ծագում է «օրենք» բառից, հետևապես պետք է հասկանալ՝ «օրենսդրեցին»: «Կարգեցաք և սահմանեցաք», ասվում է Կարինի ժողովի կանոնական որոշումների մեջ (ԿՀ, էջ 108): Շահապիվանի ժողովի որոշումների նախարանը վերջանում է «ապա կարգեցին և եղին այսպէս» խոսքերով, որոնք նույնապես նշում են օրենսդիր ֆունկցիայի վրա (ԿՀ, էջ 60):

Հետաքրքիր ձևով են վավերացվում Դվինի 648 թ. ժողովի հորինած 12 կանոնները. «Ես Ներսէս Շնորհիմ Աստուծոյ նուաստ կաքողիկոս հայոց վասն վերոգրյալ կանոնիս ամենայն արոռակցովք մերովք սուրբ եպիսկոպոսք հայոց ձեռնարկեալ կնքեցաք ըստ հրամանի և սահմանի հոգույն սրբոյ եւ ընտրելոց նորա» (Անդ, էջ 129): Երբեմն էլ եկեղեցական ժողովների որոշումներում «կանոն» տերմինը չի հակադրվում «օրենք» բառին աշխարհիկ առումով, այլ գործածվում է վերջինիս հետ համագոր նշանակությամբ (ԿՀ, էջ 111, 127, 115, 57, 59): Թեև «օրենք» տերմինը հայ կանոններում մեծամասամբ այլ նշանակություն ունի, այն է՝ կրոնապաշտամունքային կարգ, ծես և կամ Մովսիսական իրավունքի նորմեր՝ որպես աստվածային կանոն (ԿՀ, էջ 87, 88):

Նմանապես «սահմանք» տերմինը հաճախ կրում է «կանոնի», «օրենքի» հոմանիշ իմաստ, այստեղից էլ կանոնական որոշումներում հաճախ են պատահում «սահմանել, սահմանադրել» բայերը՝ օրինադրել, կանոնադրել առումով: «Զգուշութեամբ պահեսցի ի միջի ձերում սահմանք յաս կանոնական» (ԿՀ, էջ 43), «սոյնպէս կարգեալ և սահմանեալ եղիցին» (ԱՆԴ, էջ 54). «ըստ սահմանի սրբոց հարցն և սրբոյն Գրիգորի և բարեպաշտ քագաւորին Տրդատայ» (ԿՀ, էջ 129):

Ազգային եկեղեցական ժողովները իրենց վերապահելով օրենսդիր գործոնի նշանակությունը, տրամադրանորեն պետք է կանոնական որոշումներին տային պարտադիր ուժ: Դա բացահայտ և հաճախ գործածվող «կանոն այդ կացցէ» դարձված-

քից (ԿՀ., էջ 63, 67, 68, 72 և այլն), «կանոնը ոչ հրամայեն» (ԿՀ., էջ 83): Կանոնական որոշումների պարտադիր նշանակությունն ավելի ցայտուն կերպով շեշտվում է Շահապիվանի ժողովի որոշումների նախարանում, որ առաջ են բերված աշխարհիկ ժողովականների համաձայնության խոսքերը. «Արդ, օրենք որ Աստուծոյ հաճոյ են եւ հաստատուն պահեմք և եթէ որ հաստատուն ոչ պահից զկարգ օրինաց կամ եափկոպոս կամ երեց կամ ազատ կամ շինական, պատուհաս կրեսէ և տուգանս տացէ» (ԿՀ., էջ 59-60):

Վերն ակնարկեցին, որ հայ եկեղեցական ժողովների կանոնադրական գործունեությունն սկսվել է Վ դարից, Արշակունյաց թագավորության անկումից հետո: Սակայն պետք է ենթադրել, որ եկեղեցական ժողովներ տեղի են ունեցել նաև նախկինում, Արշակունիների թագավորության շրջանում: Ավելի հավաստի տեղեկություն ենք գտնում Փավստոս Բուզանդի Պատմության մեջ Աշտիշատի ժողովի (365 թ.) մասին, որի հորինած կանոնների բովանդակությունը նա մեզ ավանդում է: Բնորոշ է, որ այդ ժողովի մասին մեր մյուս մատենագիրները լրություն են այսպահում, բացի Մովսես Խորենացուց, ով ժողովի վայրը չի հիշատակում: Նմանապես բազմաթիվ կանոնագրքերի ձեռագրերում ոչ մի տեղ չի նշվում Աշտիշատի կանոնների որևէ հետք: Մինչդեռ Փավստոս Բուզանդի առաջ բերած կանոնների բովանդակությունը հետաքրքրական նյութ է տալիս հին հայ մի քանի սովորույթների մասին:

Սակայն մեզ հասած կանոնական որոշումները բխում են հենց այն եկեղեցական ժողովներից, որոնք տեղի են ունեցել V դարից սկսած: Այդ ժողովների մեջ անդրանիկը համարվելու է Շահապիվանի ժողովը, որ կայացել է 444 թ., երբ Հայաստանի ներքին ու արտաքին քաղաքական կացությունը խիստ խառնակ ու անկայուն էր, մի ժամանակ, որի հետ են կապված Վարդանաց պատերազմի հետ առնչվող դեպքերը:

Հայ կանոնական իրավունքի հիմնական առլրուրն է Ս. գիրքը՝ Հին և Նոր կտակարանները:

«Աստվածաշունչը» հավաք օրինաց չէ, սակայն Հին և Նոր կտակարանները Հայաստանում քիստունեության ընդունումից հետո ունեցել են հիմնական օրենքի զորություն, մասնավորապես մովսիսական օրենքներն ունեցել են գործնական կիրառություն և, հետևաբար, զգալի ազդեցություն թողել հայ կանոնական իրավունքի ձևավորման և

զարգացման վրա:

Հայտնի է, որ միջնադարյան Հայաստանում եկեղեցու գաղափարախոսական հիմքը Աստվածաշունչն էր, որ արձանագրված բարոյախրատական նորմերը կազմում էին այն օրենքը, որոնցով առաջնորդվում էր միջնադարյան հասարակությունը: Կրոնի, հավատի ու դավանանքի հիմնական հոմանիշն է դառնում օրենքը: Այս հասկացության տակ հասկացվում էր բարոյախրատական նորմերի այն ամբողջությունը, որով առաջնորդվում էր կրոնական տվյալ համայնքը, այս դեպքում՝ Հայոց եկեղեցին, որի բարոյախրատական ամենահզոր գենքը Աստվածաշունչն էր: Քրիստոնեության առաջին դարերից Հայաստանում ստեղծվում էին կանոնական ժողովածուներ, որոնք վերաբերում էին եկեղեցու դավանաբանությանը (Ագարանգեղոսի պատմության հատված դարձած «Վարդապետութիւն»-ը, Գրիգոր Լուսավորչի «Յաճախապատում» ճառերը), որոնք ունեին նաև բարոյախրատական նշանակություն և Աստվածաշնչից բերված բազմաթիվ քաղվածքներով կարգավորում էին քրիստոնյան հասարակության բարոյական և դպանաբանական սկզբունքները: V-VII դարերի ընթացքում քրիստոնեական աշխարհը հուզած դպանաբանական վեճերը իրենց շրջապտույտի մեջ առան նաև Հայաստանը, որն ընտրեց իր սեփական ուղղությունը դպանաբանության մեջ և դրանք ամրագրեց իրավական նշանակություն ստացած ժողովածուներում (Կնիք հավատոն, Գիրք թղթոց): Դրանց նպատակն էր արձանագրել և պաշտպանել Հայոց եկեղեցու ծիսական և դպանաբանական առանձնահատկությունները դպանական ուսունացություններից:

Կանոնական նորմեր ընդունում էին ընդիանական եկեղեցու տիեզերական, տեղական և ազգային ժողովները, նրանց երևելի առաջնորդները: Եվ պատահական չէ, որ հայ կանոնական իրավունքը բաղկացած է երկու հիմնական մասերից՝ թարգմանված կամ փոխառված (ասորերենից և հունարենից), և ազգային-եկեղեցական կանոնախմբերից: Ընդհանրական եկեղեցու իրավական սահմանումներից հայ եկեղեցին ընդունել և իր համար պարտադիր է ճանաչել երեք տիեզերական ժողովների՝ Նիկիայի (325), Կոստանդնուպոլիսի (381) և Եփեսոսի (431), վեց արտաքին տեղական ժողովների՝ Անկյուրայի (314), Կեսարիայի, Նեռկեսարիայի (315), Ամտիորի (341), Սարդիկայի (344-347). Գանգրայի (349-370) և Լավողիկիայի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

(365) կանոնախմբերը, որոնք մտել են հայոց կանոնագիրք և գործադրվել Հայաստանում: Հայոց եկեղեցին, հետևելով ընդիհանրական եկեղեցու օրինակին, ընդունել է նաև քրիստոնեության վարդապետության երեսի և հեղինակավոր հայրերի կանոնները, որոնք գործել են մինչև Քաղկերունի ժողովը (451):

Հարկ է նշել, որ օտար կանոնների կողքին անգնահատելի է հայ ազգային-եկեղեցական կանոնախմբերի նշանակությունը հայ իրականությունում: Դրանք բաժանվում են.

ա) ազգային-եկեղեցական ժողովների՝ Աշտիշատի (354), Շահապիվանի (444), Դվինի չորրորդ (648), Դվինի հինգերորդ (719), Պարտավի (768), Սիսի (1243) կողմից ընդունված կանոնախմբեր.

բ) հայ հոգևոր առաջնորդների՝ Թաղէոս և Քարդուղիմեոս առաքյալների, Գրիգոր Լուսավորչի, Սահակ Պարթևի, Ս. Ներսեսի, Ներսես Շնորհալու կանոնախամբեր:

Հայտնի է, որ Հայաստանում ազգային-եկեղեցական ժողովներին, սկսած 4-րդ դարի 50-60-ական թվականներից, մասնակցել են նաև աշխարհիկ տերերը: Ահա թե ինչո՞ւ հայոց եկեղեցական ժողովներն իրենց նշանակությամբ համազային քաղաքական հաստատություններ էին, քանզի այդ ժողովները, ի թիվս եկեղեցական-դպրանական հարցերի, ընդունում էին նաև աշխարհիկ օրենքներ, նորմեր, որոնք կարգավորում էին նաև համազգային նշանակության աշխարհիկ հասարակական հարաբերությունները: Այդ իմաստով հայոց եկեղեցական ժողովները որոշակի վերապահումներով կարելի է դիտել որպես Եվրոպական պառլամենտ-ների նախատիպեր :

¹ Տես Ծիրինյան Մանես Էռնա, Քրիստոնեական վարչապետության անտիկ և հելլենիստական տարրերը: Երևան, 2005, էջ 101:

² Տես «Կանոնադրության Համար» Ա. Աշխատասիրությանը՝ Վազգեն Հակոբյանի: Եղիսաբ. 1964, էջ VII:

³ Տես՝ «Գաղտնագիր հայոց» Հ. Հ. Չափանեանի պատրիարքական համբաւ Նովոչելյանը. Երևան, 1924, էջ VIII:

⁴ St. Silvius, Ep. 38.

⁵ Տես այս մասը, էջ 38.

⁶ Ste'н Адони Н. Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908, стр. 447.Մանամյան Հ. Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, Երևան, 1934, էջ 76, Սամուելյան Խ. Հին հայ իրավունքի պատմություն, Հտ 1, Երևան, 1939, էջ 44. Еремян С. Т. Опыт периодизации истории Армении эпохи феодализма, “Вопросы истории”, 1951, №7, С. 54.

⁷ Տե՛ս Սամուելյան Խ. Հին հայ իրավունքի պատմությունը: Հատոր 1, Երևան, 1939, էջ 40:

⁹Տես «Կանոնագիր Հայոց», Աշխատասիրությամբ Վազգեն Հակոբյանի, էջ X:

¹¹ Տես Սամուելյան Խ., Աշխարհագիր Բ.

¹² Տե՛ն Կենարիայի ժողովի կանոնակամքի բնագիրը հայտնի է միայն հայկական սկզբանդրյութերին: Այդ բնագրի վրա եկեղեցական ժողովների և կանոնական իրավունքի մասնագետների ուղարությունն է հրավիրել դեռևս 1938 թ.

Ժ. Լեբոն (տես Lebon J., Sur un concile de Cnssam-in: Le Musnon, 51(1938), p. 89-132): Նա, հայերենով պահպանված այս հուշարձանի և նեստորական սկզբնադրյուրների հաղորդած վկայությունների վրա հիմնվելով, եկել է այն համոզման, որ Կեսարիայի ժողովը տեղի է ունեցել Նիկիայի Տիեզերական ժողովից առաջ, հավանաբար 314-319 թթ. միջև։ Ծուտով Ժ. Լեբոնի տեսակետը քաղաքացիություն է ստանում բյուզանդագիտական գրականության մեջ (տես H.-G. Beck, Kirche und theologische Litteratur im byzantinischen Reich, Muenchen 1959, S. 50): Վ. Հակոբյանին ծանոթ են եղել այս հրապարակումները։ Այնուամենայնիվ, հայագետը, մասնավոր քննության ենթարկելով Կեսարիայի կանոնախմբի հոդվածները, ինքնուրույնաբար եկել է այն համոզման, որ դրանց մի մասը սերում են Անկյուրիայի ժողովի կանոնախմբի հոդվածներից (Կես. Ա=Anc.20, Կես. Գ=Anc.21, Կես. Լ=Anc.22, Կես. Ե=Anc.23, Կես. Է=Anc.24, Կես. Թ=Anc.25), որոնք բացակայում են Անկյուրիայի ժողովի կանոնախմբի հայերեն բարգմանության բնագրում (Կանոնագիր Հայոց, աշխատասիրությամբ Վ. Հակոբյանի, Խո. Ա, էջ 573-574)։ Վ. Հակոբյանը Կեսարիայի ժողովի կանոնների պատմականության հարցը երկրախիլ է համարում ավելացնելով. «Թեև այլ օրակարգով Կեսարիայում ժողով լինելու մասին կան տեղեկություններ, օրինակ, մինչև Գանգրայի ժողովը Կեսարիայի մի ժողովում նորովել են Սեբաստիայի եալիսկոպոսն Եվստափեոսին (տես «Սոլյարայ Սրովաստիկոսի եկեղեցական պատմութիւն», Ա, էջ 205-206: Տե՛ս նաև Հեֆելեի Conciliengeschichte, Erster Band, § 48, էջ 442-443)»։ Հիմնվելով Վ. Հակոբյանի եզրակացության վրա՝ Հ. Կառուֆիոլը կարծում է, որ Կեսարիայի ժողովի հիշատակությունը հայկական, լատինական և նեստորական կանոնական հուշարձաններում շփորի արդյունք է (հմմտ. H. Kaufhold, Die Rechtssammlung des Gabriel von Basra und ihr Verhältnis zu den anderen Sammelwerken der Nestorianer. Berlin. 1976, S. 11-14):

¹³ Տե՛ս Գառնիկ Սաֆարյան, Հայկ Խաչատրյան. Հայ իրավունքի հուշարձաններ (V-XVIII դդ.): Երևան, 1994, էջ 6-7, Սաֆարյան Գ.Հ. Սիցնադարյան հայ իրավունքը և իրավաքաղաքական միտքը (X-XIII դդ.): Երևան, 2008, էջ 23-24:

Размик Марикян

Аспирант института философии, социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Становление армянского канонического права

В статье подробно рассматривается становление армянского канонического права.

Принятие христианства оказало большое влияние на развитие источников армянского права. В армянском праве обязательность норм канонических постановлений обуславливалась санкцией армянской церкви. Следовательно, канонические постановления являлись источниками армянского права и были обязательны для всей страны.

Ключевые слова: канон, церковное право, судебник, монсесевы законы, обычное право, семейное право.

Razmik Marikyan

Phd Student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA

SUMMARY

The formation of Armenian Canon law

The article focuses on the formation of the Armenian Canon law.

The adoption of Christianity had a great influence on the development of the sources of the Armenian law. In Armenian law, the mandatory norms of canonical regulations were determined by the sanction of the Armenian Church. Therefore, the canonical decrees were the sources of the Armenian rights and were mandatory for the whole country.

Keywords: Canon, Canon (ecclesiastical) law, code of law, the laws of Moses, common law, family law.

ՆԻՆԱ ԿՈՒՑԱՆՅԱՆ

Հայուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՆԱՐԺԱՆ ԺԱՌԱՆԳՆԵՐԻ ԻՆՍԻՏՈՒՏՆ LUS <<ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ

Գիտական հոդվածը նվիրված է ՀՀ ժառանգական իրավունքի մի այնպիսի ինքնատիպ ինստիտուտի, ինչպիսին է անարժան ժառանգմերի ինստիտուտը: Տվյալ ինստիտուտը ոչ միանշանակ է ընդունվում իրավական գրականության մեջ, ավելին, ՀՀ օրենսդրության մեջ այդ ինստիտուտի ներմուծումը դեռևս հեռու է բավարար գնահատականից: Անարժան ժառանգմերի հետ կապված ժառանգական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ոլորտում սույն հետազոտության բուն իմաստն է հանդիսանում սոցիալական և ինդիվիդուալիստական սկզբունքների խելամիտ հավասարակշռությունը, որը խախտված է գործող իրավակիրառման սահմաններում:

Հեղինակը, հետազոտելով մի շարք երկրների իրավական փորձն ու իրավակիրառությը, նաև հաշվի առնելով հայլական ընտանեկան-իրավական կուսուրայի առանձնահատկությունները, հետաքրքրիր վերլուծություն է կատարել և ներկայացրել է ընդունելի առաջարկություններ, որոնք էականորեն կարող են ազդել Հայաստանի Հանրապետության ժառանգական իրավունքի հետաքա կատարելագործման վրա:

Հիմնարար բառեր՝ անարժան ժառանգ, ժառանգ, քաղաքացիական օրենսդրության մասին իրավունք:

Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսվում է անարժան ժառանգմերի ինստիտուտը, սակայն հիշյալ ինստիտուտը դեռևս միանաշանակ չի ընկալվում իրավագիտական շրջանակների կողմից: Այս ինստիտուտի օրենսդրական լիարժեք ներդրման հարցում կան բավական իրավական բացեր և չկարգավորված հարցեր, որոնց վերլուծությանն էլ նվիրված է սույն համեստ գիտական ուսումնասիրությունը:

Ինչպես նշում է պրոֆ. Գ.Հ.Ղարախանյանը, խորհրդային քաղաքացիական իրավունքին հայտնի չեր «անարժան ժառանգի» ինստիտուտը: Նույնիսկ Հայկական ԽՍՀ 1923թ. քաղ. օր. 422-րդ հոդվածը քաղաքացուն իրավունք էր տալիս իր ամբողջ գույքը կամ նրա մի մասը կտակով բռնելի ցանկացած անձի, լինի նա ըստ օրենքի ժառանգ, թե չինի: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո մի քանի երկրներ (Բուլղարիա, Չեխոսլովակիա, Լեհաստան) արդեն 50-ական թվականներին իրենց քաղաքացիական օրենսգրքերով ընդունում էին «անարժան ժառանգմերի» գոյությունը¹:

Իհարկե, քաղաքացիական օրենսգրքի՝ ժառանգման իրավունքին վերաբերող նորմերը ժառանգատուին հնարավորություն էին տալիս իր հայեցողությամբ առանձին անձանց գրկել ժառանգե-

լու իրավունքից: Բայց, այնուամենայնիվ, երբեմն քաղաքացին՝ ժառանգատուն, միշտ չէ, որ հնարավորություն էր ունենում իր վերաբերմունքը դրսուրել այդ հացում: Խորհրդային դատական պրակտիկայում դեռևս նախորդ դարի 20-ական թվականներին արդեն արձանագրվում էր, որ «...ժառանգատուի դիտավորյալ և քրեական օրենսգրքով պատճելի սպանությունը այդ սպանություն կատարած ժառանգին գրկում է սպանվածի գույքը ժառանգելու իրավունքից»²:

Հայկական ԽՍՀ 1964թ. քաղաքացիական օրենսգրքը նախատեսեց նշված ինստիտուտը և արտացոլեց 534-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ ժառանգման իրավունքից գրկվում էին հետևյալ անձինք՝

ա) նրանք, ովքեր ժառանգատուի, նրա ժառանգմերից որևէ մեկի դեմ կամ ժառանգատուի՝ կտակում արտահայտված վերջին կամքի իրականացման դեմ ուղղված իրենց հակաօրինական գործողություններով նախատել են իրենց որպես ժառանգմեր ճանաչելուն (օրինակ՝ ժառանգատուի կամ ժառանգմերից մեկի կյանքի դեմ դիտավորյալ ուժնագումը, կտակարարի դեմ բռնուրյուն կամ սպանալիք գործադրելը, կտակ կեղծելը և այլն),
բ) մահացած զավակի նկատմամբ ծննդական

իրավունքներից զրկված ծնողները, որոնց այդ իրավունքները չեն վերականգնվել ժառանգության բացման պահին,

զ) ժառանգատուին պահելուց շարամտորեն խոսափող ծնողները և չափահաս զավակները, որոնք օրենքով պարտավոր էին պահել նրան՝³:

ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգիրքն անհրաժեշտաբար նախատեսեց քննարկվող ինստիտուտը, քանի դրա անհրաժեշտությունը պրակտիկան ինքն էր ապացուցել: ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգիրքը 1191-րդ հոդվածում նշում էր անձանց, ովքեր մեկուսացվում էին ժառանգության՝ այդ անձանց անվանելով «անարժան ժառանգներ»: Համաձայն ՀՀ քաղ.օր. 1191-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերի՝

1. Հստ կտակի և բայ օրենքի ժառանգությունից մեկուսացվում են այն անձինք, ովքեր դիտավորյալ խոչընդոտել են ժառանգատուի վերջին կամքի իրականացմանը, դիտավորյալ կյանքից զրկել են ժառանգատուին կամ հճարավոր ժառանգներից որևէ մեկին կամ մահավորձ են կատարել նրանց կյանքի նկատմամբ: Բացառություն են կազմում այն անձինք, որոնց նկատմամբ ժառանգատու կտակ կազմել է մահավորձ կատարելուց հետո:

2. Հստ օրենքի ժառանգության դեպքում ժառանգությունից մեկուսացվում են ծնողական իրավունքներից զրկված ծնողները, որոնց ծնողական իրավունքները չեն վերականգնվել ժառանգությունը բացվելու ժամանակ:

Նախ այդ ինստիտուտի անվանման շուրջ լիովին համակարծիք ենք պրոֆ. Գ.Հ. Ղարախանյանի հետ, ով գրում է. ««Անարժան ժառանգ» բառակապակցությունը, անշուշտ, իր մեջ պարունակում է բաղարացու՝ ժառանգ լինելու իմաստը, այսինքն՝ ժառանգ, որը դրան արժանի չէր: «Անարժան» համարվում են այն բաղարացիները, ովքեր իրավունք չունեն ժառանգ լինել, այսինքն՝ ժառանգ չեն: Եվ երե այդպես է, ապա ծիշտ կլինի նրանց, թեկուզ անարժան, ժառանգ չանվանել, այլ օգտագործել Հայկական ԽՍՀ 1964 թ. Քաղ. օր. իրոք դիպուկ ասված՝ «Ժառանգման իրավունք չտնեցող բաղարացիներ» արտահայտությունը, որմ ավելի ծիշտ է արտահայտում իրերի իսկական դրույթունը: Անհրաժեշտ ենք համարում նաև նշել, որ իրականում անարժան ժառանգները ոչ քե ժառանգությունից մեկուսացվում են, այլ զրկվում են ժառանգելու իրա-

վունքից»⁴:

Քաղաքացիական օրենսդրությամբ անարժան ժառանգների ինստիտուտը նախատեսելիս օրենսդրությունը ենում է ժառանգատուի իրական կամ ենթադրյալ կամքից ու ցանկությունից, որ ժառանգատուն հենց այդպես էլ կվարվեր, եթե ողջ լիներ և հնարավորություն ունենար: Ստացվում է այնպես, որ պետությունը հանդես է գալիս ժառանգատուի «ներկայացուցչի» դերում՝ իրեն վերագրելով ներկայացվողի անունից հանդես գալու և ի շահ նրան գործելու լիազորությունները: Համարվում է, որ անարժան ժառանգների ինստիտուտի ներդրումը համարվում է ինդիվիդուալիստական հիմունքների դրսւորում՝ որպես ժառանգատուի իրական կամ ենթադրյալ ողջամատ կամքի արտահայտության:

Անարժան ժառանգների ինստիտուտի օրենսդրական ամրագրումը հետևանք էր պրակտիկայից եկող պահանջիք, որը միևնույն ժամանակ պրակտիկ լայն տարածում և կիրառում ստացավ՝ դրանով հանդերձ հանդիսանալով գիտական բուռն բանավեճերի առարկա:

Պետք է ասել, որ անարժան ժառանգների ինստիտուտը գործող օրենսդրությամբ հիմնականում կրկնում է նախորդ օրենսդրությանը, սակայն առկա են նաև հիմնավոր տարբերություններ, ընդ որում, գործող օրենսդրությամբ նախատեսվող տարբերությունների մեջ տրամաբանությունը չի նկատվում. մի պարագայում օրենսդրությունը կրծատում է այն անձանց շրջանակը, ովքեր կարող են ճանաչվել ժառանգներ և մեկուսացվել ժառանգությունից, մյուս պարագայում օրենսդրությունը նախատեսում է այնքան լայն չափանիշներ, որոնց պարագայում անհամեմատ կարող է ընդլայնվել անարժան ժառանգ ճանաչվելու հավակնող անձանց շրջանակը: Այս երկու ասպեկտների մասին խոսենք ավելի հանգամանորեն:

Ասպեկտ առաջին: Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը (534-րդ հոդված) նախատեսում էր անձանց երեք կատեգորիաներ, որոնք կարող էին անարժան ժառանգներ համարվել: Դրանցից երկուսը նախատեսվել են գործող օրենսդրությամբ (ՀՀ քաղ.օր. 1191-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր)՝ բացառությամբ մեկ կատեգորիայի. ովքեր են հանդիսանում ժառանգատուին պահելուց շարամտորեն խոսափող ծնողները և չափահաս զավակները, որոնք օրենքով պարտավոր էին պահել ժառանգատուին՝⁵: Այս հիմքով անձանց

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

անարժան ժառանգ ճանաչելը և նրանց ժառանգությունից մեկուսացնելը լուրջ դերակատարում կարող է ունենալ ընտանեկան-ազգակցական կապերի ամրապնդման և կայունության ապահովման գործում, անձի շորջ ավելի կլոնավոլության իր ընտանիքի անդամներին, իսկ նման իմբքի բացակայությունը միայն և միայն կվնասի ընտանեկան կապերին:

ՀՀ քաղօր. 1191-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված դրույթը, որը վերաբերում է ծնողական իրավունքներից գրկված ծնողներին անարժան ժառանգ համարելուն, բոլորովին չի ներառում Հայկ.ՍՍՀ քաղօր. 534-րդ հոդվածով ամրագրված պահանջը, որ «ժառանգատուին պահելուց չարամտունն խուսափող ծնողները» ևս կարող են անարժան ժառանգ համարվել:

Ծնողական իրավունքներից գրկելը և ծնողական իրավունքների սահմանափակումը (որը հետևում է երեխային պահելուց չարամտունն խուսափելու ծնողական վարքագծին), որպես երկու առանձին ինստիտուտներ, հստակ կարգավորվում են ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքով: Այսպես, ՀՀ ընտօր. 63-րդ հոդվածը նախատեսում է ծնողական իրավունքների սահմանափակման ինստիտուտը, երբ, ենթելով երեխայի շահերից, դատարանը կարող է վճռ կայացնել ծնողներից (ծնողներից մեկից) երեխային վերցնելու մասին (ծնողական իրավունքների սահմանափակում) առանց ծնողական իրավունքներից գրկելու (ընդգծ. մերն է): Ծնողական իրավունքների սահմանափակում բույլատրվում է, եթե երեխային ծնողների կամ նրանցից մեկի հետ բողնելը նրա համար վտանգավոր է ծնողներից կամ նրանցից մեկից անկախ հանգամանքներից (հոգեկան կամ այլ քրոնիկ հիվանդություն, ծանր հանգամանքների առկայություն և այլն):

Ծնողական իրավունքների սահմանափակում բույլատրվում է նաև այն դեպքերում, եթե թեև երեխային ծնողների կամ նրանցից մեկի մոտ բողնելը վերջիններիս վարքագծի հետևանքով վտանգավոր է երեխայի համար, սակայն բավարար իմբքը չկան ծնողներին կամ նրանցից մեկին ծնողական իրավունքներից գրկելու համար:

Թեև ծնողական իրավունքների սահմանափակումն իր շարունակության մեջ կարող է հանգեցնել ծնողական իրավունքներից գրկելուն, միևնույն է, այն իմբնին դեռևս ծնողական իրավունքներից գրկում չի համարվում և ձևական-իրավական առումով՝ չի

կարող իմբք հանդիսանալ իրենց իրավունքների մեջ սահմանափակված ծնողներին անարժան ժառանգ ճանաչելու և ժառանգությունից մեկուսացնելու համար: Այս երկու իմբքերի տարրերակման մասին նշում է նաև ոռու իրավագետ Ռ.Ա.Կարատոնվը⁶:

Հիշյալ երկու կատեգորիաները չնույնացնելով հանդերձ՝ մեր համոզմամբ, նրանցից յուրաքանչյուրի հանդեպ օրենսդրական տարրերակված մուտքումն անհրաժեշտություն է, որոնցից՝ ծնողական իրավունքներից գրկված ծնողներն արժանացել են օրենսդրի բացասական վերաբերմունքին, միևնույն երեխաներին պահելուց չարամտորեն խուսափող ծնողները նման բացասական վերաբերմունքից դուրս են մնացել: Օրենսդրի նման մուտքումը չի բխում ՀՀ Սահմանադրության 35-րդ հոդվածի տրամաբանությունից, ըստ որի՝ ընտանիքը հասարակության բնական և իմբնական բջիջն է: Դա առավելապես չի համապատասխանում ՀՀ Սահմանադրության 48-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին ենթակետով ամրագրված պետության այն պարտականության տրամաբանությանը, ըստ որի՝ տնտեսական, տցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության իմբնական խնդիրն է, մասնավորապես, ընտանիքը պաշտպանելը և հովանավորելը: Պետությունը Սահմանադրությամբ նման պարտականություն է ստանձնում, մյուս կողմից քաղաքացիական օրենսդրությամբ հանում է այն իմբքերը, որոնք իմբնին կոչված էին ամրապնդելու ընտանիքն ու ընտանեկան կապերը: Համեմայն դեպքում, դժվար է նման իմբքի բացակայությունը որակել նաև որպես իմբնիվիդուալիստական հիմունքների ամրապնդում, իբրև թե անհատը ազատագրվում է պարտադրված ընտանեկան կապերից ու հարաբերություններից և ավելի ազատորեն կարող է տնօրինել իր ճակատագիրը:

Մեր համոզմունքն է, որ նախորդ օրենսդրությամբ սահմանված անձանց կատեգորիան, որը կարող է մեկուսացվել ժառանգությունից, պետք է վերականգնվի գործող օրենսդրությամբ.

Այսպես երկրորդ Համաձայն ՀՀ քաղօր. 1191-րդ հոդվածի 1-ին կետի՝ «Հստ կտակի և ըստ օրենքի ժառանգությունից մեկուսացվում են այն ամձիմք, ովքեր դիտավորյալ խոշընդուռել են ժառանգատուի վերջին կամքի իրականացմանը, դիտավորյալ կյանքից գրկել են ժառանգատուին կամ ինարավոր ժառանգներից որևէ մեկին կամ մահափոր են կատարել նրանց կյանքի նկատմամբ:»

Բացառություն են կազմում այն անձինք, որոնց նկատմամբ ժառանգատուն կտակ կազմել է մասհավործ կատարելուց հետո»: Պետք է ասել, որ Հայկական ՍՍՀ 1964 քաղաքացիական օրենսգրքով անարժան զավակների ինստիտուտն ավելի նեղ հնարավորություններ էր ընձեռում քաղաքացիներին ժառանգությունից մեկուսացնելու համար: Այսպես, Հայկական ՍՍՀ օր. 534-րդ հոդվածով սահմանվում էր, որ «*Ըստ օրենքի, ոչ ըստ կտակի ժառանգությունից գրկում են այն անձինք, ովքեր ժառանգատուի, նրա ժառանգներից որևէ մեկի դեմ կամ ժառանգատուի՝ կտակում արտահայտված վերջին կամքի իրականացման դեմ ուղղված իրենց հակաօրինական գործողություններով նպաստել են իրենց որպես ժառանգներ ճանաչելուն* (ընդգ. մերն է)»: Հիշյալ հոդվածը համեմատելով ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգրքի 1191-րդ հոդվածի 1-ին կետի հետ՝ կարող ենք արձանագրել, որ ՀՀ օրենսդրությունը բավական ընդլայնել է այն հիմքերը, որոնց հիմքով քաղաքացիները կարող են ճանաչվել անարժան ժառանգությունը նկատում ենք, որ օրենսդրությունը հիշյալ ինստիտուտը ներկայացրել է այնպիսի ձևակերպմամբ, որի պայմաններում որևէ նշանակություն չի տրվում, թե ժառանգատուին կյանքից գրկելը կամ նրա դեմ հանցափործ կատարելն ինչ շարժառիք կամ մոտիվացիա է պարունակում: Մտացվում է այնպես, որ կարող են շեշտակիորեն ավելանալ այն դեպքերը, երբ քաղաքացիները կճանաչվեն անարժան ժառանգներ և կմեկուսացվեն ժառանգությունից: Դիտավորյալ հանցագործությունները կարող են կատարվել տարբեր հանգամանքներում, որոնք, սակայն, որևէ կերպ կարող են առնչություն չունենալ ժառանգություն ստանալու մտադրության հետ: Ըստ օրենքի ժառանգը հոգեկան խիստ հուզմունքի (խանդի, վրեժի և այլ հիմքերով) կամ անհրաժեշտ պաշտպանության պայմաններում կարող էր սպանել այնպիսի անձի (այսուեղ մեղքը դրսորվում է դիտավորությամբ), որը միաժամանակ կարող էր լինել նրա համար որպես ժառանգատու, կամ ըստ օրենքի այլ ժառանգ: Որքանո՞վ է ողջամիտ նրան մեկուսացնել ժառանգությունից, երբ սպանության պահին նա ամենակն չի էլ հիշել կամ գիտակցել, թե ում հանդեպ է ոտնձգում: Ուրիշ բան, երբ ըստ օրենքի ժառանգ:

ըստ կտակի այլ ժառանգների հանդեպ դիտավորյալ ոտնձգություն է կատարել հենց ժառանգություն ստանալու մտադրությամբ, այսինքն՝ նրա դիտավորության մեջ պետք է առկա լինի հենց այս շահադիտական նկատառումը:

Այս հարցը միանշանակ չի ընդունվում դատական պրակտիկայում և իրավաբանական գրականության մեջ: S.Զայցևան և Պ.Կրաշենինիկովը համարում են, որ ժառանգին անարժան համարելու և ժառանգությունից մեկուսացնելու համար բավական է, որ նա դիտավորյալ հակաօրինական արարք կատարած լինի ժառանգատուի կամ նրա ժառանգների դեմ: Եթե այդ գործողություններն ինքնին օրյեկտիվորեն հանգեցնում են կամ պետք է հանգեցնեն ժառանգություն ստանալուն կամ ժառանգման բաժինն ավելացնելուն, ապա որևէ նշանակություն չպահի ունենա այդ գործողությունների մոտիվացիան⁸: Նման մոտեցումը համարվում է ժառանգների անարժանության «օրյեկտիվ ուղղվածություն», որին կողմնակից են բազմաթիվ իրավագետներ՝ Է.Բ. Էյդինովա, Կ.Բ.Յարոշենկո, Յու.Մ.Գիլման, Յու.Ն.Վլասով և այլք⁹: Առանձին հեղինակներ, որպես հիմնավորում, նշում են, որ մոտիվացիան որևէ նշանակություն չունի: Եթե ժառանգատուի կամ նրա ժառանգների հանդեպ կատարվել է դիտավորյալ հակաօրինական գործողություն, ապա բարոյական չի համարվի իրավախախտին ժառանգ համարելու հարցը կախման մեջ դնել այն հանգամանքից, թե ինչպիսի շարժառիթներով է նա նման քայլի գնացել: Լ.Վ.Սաննիկովան գրում է, որ «անկախ մոտիվացիայից՝ իրավախախտ անձին պետք է մեկուսացնել ժառանգությունից, այլապես դա կիակափ ոչ միայն օրենքի տառին, այլև օրենքի ողոտն»¹⁰: Ուստիիկ կարգով նշումը, որ եթե այստեղ հարցն ունի այդքան բացարձակ բարոյական արժեք, որը միաժամանակ լրացնում է օրենքի ողին, ապա նույն օրենքի ողին նաև չպետք է ճանաչեր նման քաղաքացիների ժառանգման իրավունքը, երբ նրանց հակաօրինական գործողություններից հետո ժառանգատուն ներել և կտակում նրանց բաժին է հատկացրել: Նշանակում է՝ օրենքի ողին այդ հարցում այնքան էլ կատեղորիկ-ինպերատիվ չէ, ինչպես կարելի էր սպասել, և դա, իհարկե, ողջունելի է:

ՈՒՖՍՀ Գերագույն դատարանի Պետնումի 1991թ. N2 որոշմամբ՝ ժառանգման հարցերով դատարաններում ծագող որոշ հարցերի պարզաբան-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ման մասին, սահմանվում է, որ ժառանգությունից մեկուսացնելու համար բավական է, որ անձի դիտավորյալ և անօրինական գործողությունները նպաստած լինեն ժառանգ ճանաչելուն¹¹: Սուանձին հեղինակներ Ռ.ՍՖՍՀ Գերագույն դատարանի Պլենումի 1991թ. N2 որոշման կապակցությամբ նշում են, որ իբրև թե այստեղ տրամաբանական շեշտը դրվում է գործողությունների օբյեկտիվ կողմի, այլ ոչ թե իրավախախտի մոտիվացիայի վրա: Սակայն ուշադիր վերլուծելով հիշյալ որոշումը՝ նկատում ենք, որ այնտեղ ավելի շուտ շեշտադրվում է այն, որ հակաօրինական գործողությունները պեսոք է կատարվեն դիտավորությամբ, այլ ոչ թե այն, որ իբրև դրանցում մոտիվացիան նշանակություն չունի:

Անդրադանալով բարձրացված խնդրին՝ պրոֆ. Յու.Կ.Տոլստոյն արդեն կատեգորիկ դիրքերից հանդես չի գալիս և ուղղակիորեն չի ժխտում շահադիտական մոտիվացիայի հանգամանքը: Նա նախ նշում է, որ ՌԴ օրենսդրությունը ձևակերպված է այնպես, որ ուղղակիորեն չի հաստատվում կամ ժխտվում շահադիտական մոտիվացիան: Եվ այնքանով, որքանով դատական պրակտիկան երկարատև կիրառման հետևանքով ամրագրել է այն սկզբունքը, որ անարժան ժառանգին որպես այդպիսին ճանաչելու հարցում նշանակություն չունի շահադիտական մոտիվացիան, ուստի Յու.Կ.Տոլստոյը համարում է, որ նման պրակտիկան իրեն արդարացրել է, և կարիք չկա նրանից հրաժարվելու¹²:

Սուանձին հեղինակներ, ընդհակառակը, նշում են, որ ժառանգություն ստանալու կամ ժառանգական բաժինն ավելացնելու նպատակը պեսոք է առկա լինի դիտավորյալ հակաօրինական գործողություններում, որպեսզի քաղաքացին ճանաչվի անարժան ժառանգ և ժառանգությունից մեկուսացվի¹³: Սա էլ համարվում է ժառանգների անարժանության «սուրյեկտիվ ուղղություն», որին հարում են այնպիսի գիտնականներ, ինչպիսիք են՝ O.U.Իռֆֆեն, U.Գ.Գուրեվիչը, U.Յու.Բարչևսկին¹⁴:

Այն, որ ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրությամբ շեշտադրվում է միայն դիտավորյալ հակաօրինական արարքի միայն օբյեկտիվ կողմը, մեզ համար համոզի՞չ չէ հետևյալ պատճառարանությամբ: ՈՒշադիր լինենք ՌԴ քաղաքացիական օրենսդրի 1117-րդ հոդվածի ձևակերպմանը, համաձայն որի՝ «Ոչ ըստ օրենքի և ոչ էլ ըստ կտակի չեն ժառանգում այն քաղաքացիները, ովքեր իրենց դի-

տավորյալ հակաօրինական գործողություններով, որոնք ուղղված են եղել ժառանգատուին կամ ժառանգներից որևէ մեկին կամ կտակարարի վերջին կամքի իրականացմանը, նպաստել կամ փորձել են նպաստել (ընդգծ. մերս է) իրենց կամ այլ անձանց ժառանգության բաժնի ավելացմանը, եթե այդ հանգամանքները հաստատվել են դատական կարգով: Սակայն այն քաղաքացիները, ոմ օգտին ժառանգատուն կտակ է կազմել ժառանգությունից մեկուսացվելոց հետո, իրավունք ունեն ժառանգություն ստանալու»:

Այստեղ ուղղակիորեն երևում է, որ քաղաքացիների հակաօրինական գործողություններն «փնտնին ոչ թե հանգեցրել են համապատասխան հետևանքների», այլ քաղաքացիներն իրենց հակաօրինական գործողություններով «նպաստել կամ փորձել են նպաստել համապատասխան հետևանքներին»: «Նպաստել են կամ փորձել են նպաստել» արտահայտությունն ակնհայտորեն իր մեջ նպատակառողկածություն է պարունակում, այսինքն՝ մոտիվացիան այստեղ կասկածից վեր է: Եթե օրենսդիրը ցանկանար շեշտել, որ մոտիվացիան նշանակություն չունի այդ հարցում, նա կարող էր 1117-րդ հոդվածում նախատեսել մոտավորապես հետևյալ կարգի շարադրանք: «Ոչ ըստ օրենքի և ոչ էլ ըստ կտակի չեն ժառանգում այն քաղաքացիները, որոնց դիտավորյալ հակաօրինական գործողությունները, որոնք դիտավորյալ հակաօրինական գործողությունները, որոնք ուղղված են եղել ժառանգատուին կտակարարի վերջին կամքի իրականացմանը, հանգեցրել կամ կարող էլին հանգեցնել իրենց կամ այլ անձանց ժառանգության բաժնի ավելացմանը, եթե այդ հանգամանքները հաստատվել են դատական կարգով»:

Որոշ երկրների իրավական համակարգերում մոտիվացիան նաև ուղղակիորեն է նախատեսվում: Օրինակ Հունգարիայի 1977թ. քաղաքացիական օրենսդրի 602-րդ հոդվածի բ) կետում նշվում է, որ անարժան ժառանգ է այն անձը, ով ժառանգություն ստանալու նպատակով ունենալու և ըստ կտակի կամ ըստ օրենքի ժառանգության իրավունքած ժառանգի նկատմամբ¹⁵:

Այսպիսով, անարժան ժառանգներին որպես այդպիսին ճանաչելու հարցում անհրաժեշտ պայման է համարվում նրանց դիտավորյալ հակաօրի-

նական գործողություններում դրսնորվող մոտիվացիան, այն է՝ անպայման հասնել ժառանգություն ստանալուն կամ ժառանգման բաժինն ավելացնելուն: Այս ասավելուվ ամիրածեշտ է վերածնակերպել ՀՀ քաղ.օր. 1191-րդ հոդվածի 1-ին կետը և շեշտադրել, որ կյանքից դիտավորյալ զրկելը կամ մահափորձ կատարելը պայմանավորված է եղել հենց ժառանգություն ստանալու կամ ժառանգման բաժինն ավելացնելու նկատառումներով:

Եթե մենք ուշադիր հետևում ենք Հայաստանի թե՛ նախորդ և թե՛ գործող օրենսդրության ձևակերպումներին, ապա երկուսի դեպքում էլ նկատում ենք նույն մոտեցումը. անարժան ժառանգն իր հակարինական գործողությունները հանգեցրել կամ կարող էին հանգեցնել այդ անձի կողմից ժառանգություն ստանալուն: Մենք շեշտադրում ենք այս հանգամանքը՝ նկատի ունենալով, որ անօրինական գործողությունները կարող էին հանգեցնել ոչ միայն ուտնագործի կողմից ժառանգություն ստանալուն կամ նրան հասանելիք ժառանգության չափի ավելացմանը, այլև կարող էին հանգեցնել երրորդ անձանց կողմից ժառանգություն ստանալուն կամ երրորդ անձանց հասանելիք ժառանգության չափի ավելացմանը:

Այս կապակցությամբ հատակ դիրքորոշում է ցուցաբերում Ռուսաստանի օրենսդրով՝ քաղաքացիական օրենսգրքի 1117-րդ հոդածում նշելով. «Ղը լսու օրենքի և ոչ էլ լսու կտակի չեն ժառանգում այն քաղաքացիները, ովքեր իրենց դիտավորյալ հակաօրինական գործողություններով, որոնք ուղղված են եղել ժառանգատուին կամ ժառանգներից որևէ մեկին, կամ կտակարարի վեջին կամքի իրականացմանը, նպաստել կամ փորձել են նպաստել (ընդգծ. մերն է) իրենց կամ այլ անձանց ժառանգության իրավիրերուն, իրենց կամ այլ անձանց ժառանգության բաժնի ավելացմանը, եթե այդ հանգամանքները հաստատվել են դատական կարգով»: Սա համարվում է օրենսդրական նորարարություն, որը լուրջ կանխարգելիչ նշանակություն կարող է ունենալ ընտանեկան հարաբերությունների ոլորտում հանցավորության նվազեցման ուղղությամբ: Սակայն միևնույն ժամանակ պետք է շեշտենք, որ ՌԴ օրենսդրի այս նորարարությունը դեռևս համակողմանի և ամբողջական դոկտրինավորմանը՝ գնահատականի չի արժանացել¹⁶:

Մեր գնահատմամբ, այդ դեպքերում, եթե քաղաքացին, ով միաժամանակ հանդիսանում է

ժառանգ, ուտնագործ է ժառանգատուի կամ հնարավոր այլ ժառանգների դեմ, որի արդյունքում ոչ միայն ինքը, այլև երրորդ անձինք կարող են հրավիրվել ժառանգության կամ կավելանա ոչ միայն իր, այլև երրորդ անձանց ժառանգության բաժինը, այդ դեպքում նոր միայն տրամաբանական է և ողամիտ է, եթե այդ քաղաքացին կարող է ճանաչվել անարժան ժառանգ և մեկուսացվել ժառանգությունից: Իսկ եթե քաղաքացին կատարում է նման ուտնագություն, որի արդյունքում միայն երրորդ անձինք կարող են հավակնել ժառանգություն ստանալուն կամ կավելանա երրորդ անձանց ժառանգության բաժինը, իսկ ուտնագործ քաղաքացին ժառանգ չի հանդիսանում տվյալ պարագայում, ապա անիմաստ և անհեթեր է ստացվում նման անձին անարժան ժառանգ ճանաչելու հարց բարձրացնելը:

Ի դեպ, քննարկվող հարցի կապակցությամբ իրավաբանական գրականության մեջ մենք երբեմն հանդիպում են նաև ծայրահետ մոտեցումների: Այսպես, ուսու իրավագետ Օ.Յու. Շիլիխոստը նշում է, որ պետք է ժառանգությունից մեկուսացնել ոչ միայն այն անձանց, ովքեր կարող էին լինել ժառանգներ ժառանգատուի կամ հնարավոր ժառանգների դեմ իրենց ուտնագությունների արդյունքում, այլև ժառանգությունից պետք է մեկուսացվեն նաև երրորդ անձինք, ովքեր նման առավելություն են ստացել ուտնագործի արարքի արդյունքում: Նշված հեղինակը համարում է, որ, անկախ երրորդ անձանց մեղքից, նրանք ևս պետք է մեկուսացվեն ժառանգությունից, քանի որ իրավական, բարոյական և ողամիտ չի կարող համարվել սեփականության իրավունքի ծագումը մի ունեցվածքի նկատմամբ, որը բաժին է հասել հակաօրինական գործողությունների արդյունքում, թեկուզ այդ հակաօրինական գործողությունները ժառանգություն ստացողինը չեն¹⁷:

Նման մոտեցումն անընդունելի է այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ անձինք կարող են պատասխանատվություն կրել միայն իրենց գործողությունների համար: Եթե քաղաքացին ստացել է ժառանգություն կամ ավելացել է նրան հասանելիք ժառանգության բաժինը մեկ այլ քաղաքացու կողմից ժառանգատուին ուտնագելու արդյունքում, և այդ քաղաքացին մեղսակից է ուտնագործին, ապա ժառանգը անարժան կիամարվի սահմանված իրավակարգավորման շրջանակներում, իսկ եթե մեղ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

սակից չէ, ապա նրան պատասխանատվության ենթարկելը և ժառանգությունից մեկուսացնելը կհամարվի օբյեկտիվ մեղայնացում, ինչը լիովին ժխտվում է հայրենական իրավագիտության կողմից:

Անհրաժեշտ է ներկայացնել նաև, թե ինչպես, ինչ կարգով են անարժան ժառանգները մեկուսացվում ժառանգությունից: Նախ պետք է ասել, որ ՀՀ քաղ.օր. 1191-րդ հոդվածը շարադրված է այն տրամարանությամբ, որ անարժան ժառանգ լինելը և ժառանգությունից մեկուսացվելը տարբերակվում են, այսինքն՝ անարժան լինելը պատումատ կերպով, օրենքի ուժով չի հանգեցնում ժառանգությունից մեկուսացվելուն: Կարենի է ասել, որ ժառանգությունից մեկուսացվում են անարժան ժառանգները, սակայն անարժան ժառանգ լինելը միանշանակ չի հանգեցնում մեկուսացման: Այսպես, համաձայն ՀՀ քաղ.օր. 1191-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝

«Անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մեկուսացնելու համար հիմք են դատարանի՝ օրենսդրան ուժի մեջ մտած դատավճիռը և (կամ) վճիռը:

Անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մեկուսացնելու պահանջով դատարան դիմելու իրավունքը ունեն այն անձինք, որոնց համար նման մեկուսացումն առաջացնում է ժառանգության հետ կապված գույքային հետևանքները».

Քերպած դրույթները նշանակում են, որ եթե նման անձինք չփառեն դատարան, ապա անարժան ժառանգի կողմից անօրինական գործողությունների մասին վկայող, օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիռը և (կամ) վճիռն ինքնին չեն հանգեցնի մեկուսացման: ՀՀ օրենսդրի նման մոտեցման հիմքում ընկած է այն հանգամանքը, որ անարժան ժառանգների կողմից ժառանգություն ստանալու հարցում «վերջին խոսքի իրավունքը» ընտանքի անդամներին է: Բացառված չէ, որ չնայած անարժան ժառանգների հակաօրինական վարքագծին՝ ընտանիքի անդամներն իրենք համաձայն լինեն նրանց կողմից ժառանգությունը ստանալուն, ուրեմն և չփառեն դատարան մեկուսացնելու պահանջով:

Մեր գնահատմամբ, անարժան ժառանգներին ժառանգությունից մեկուսացնելու իմաստն այն է, որ հնարավոր ժառանգների կողմից կանխվեն նման հնարավոր հակաօրինական արարքները: Պետությունը ըստ օրենքի ժառանգման բոլոր դեպ-

քերում հանդես է գալիս, այսպես կոչված, ժառանգատուի «ողջամիտ ներկայացուցչի» դերում, ով ամեն կերպ փորձում է ժառանգությունն օրենսդրութեն կարգավորել այնպես, ինչպիսին կցանկանար անել ժառանգատուն, եթե «նա ողջ լիներ և ցանկանար կտակ կազմել»: Ենթադրվում է, որ ժառանգատուն չեր ցանկանա անարժան ժառանգին տեսնել իր իրավահաջորդի դերում, հետևաբար անարժան ժառանգին ժառանգությունից մեկուսացումը պետք է կատարվեր հենց օրենքի ուժով՝ ավտոմատ կերպով, այլ ոչ թե կախման մեջ դրվեր նրանից, թե արդյոք մյուս ժառանգները նպատակահարմար կհամարեն դիմել դատարան և մեկուսացնել անարժան ժառանգներին: Ի դեպ, հենց նման կարգավորում է նախատեսում նաև ՌԴ օրենսդրության պահանջանելով, որ անարժան ժառանգները ոչ թե մեկուսացվում են ժառանգների պահանջով, այլ հենց օրենքի ուժով չեն ժառանգում (տես ՌԴ քաղ.օր. 1117-րդ հոդվածի 1-ին մաս): ՌԴ քաղ.օր. 1117-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ժառանգությունից մեկուսացնելու տարբերակ նախատեսվում է միայն այն անձանց հանդեպ, ովքեր չարամտորեն խուսափել են հոգալ ժառանգատուի մասին:

Մեր գնահատմամբ, Հայաստանի օրենսդրությամբ ևս անհրաժեշտ է իրավակարգավորումը նախատեսել այնպես, որ անարժան ժառանգները զրկվեն ժառանգություն ստանալու իրավունքից հենց օրենքի ուժով համապատասխան դատավճիռը և (կամ) վճիռն ուժի մեջ մտնելու պահից:

Վերջում կցանկանայինք ուշադրություն իրավիրել մի կարևոր հարցի վրա, որի կապակցությամբ դժվար է ասել՝ կա՞ օրենսդրական բացընդունում, թե՞ ոչ: Խոսքը վերաբերում է անարժան ժառանգներին մեկուսացնելուց հետո նրանց կողմից ժառանգությունը վերադարձնելուն: Այս հարցադրման մեջ որևէ պարադրու չկա: Անարժան ժառանգները, մինչ կմեկուսացվեն ժառանգությունից, կարող էին արդեն ընդունած լինել ժառանգությունը, որն արդեն գտնվում է նրանց տիրապետման և օգտագործման տակ: Բացառված չէ, որ ժառանգությունը ընդունելուց հետո միայն պարզվի և բացահայտվի ըստ օրենքի ժառանգի կողմից ժառանգատուի նկատմամբ հակաօրինական արարք կատարելու փաստը: Ինչպես է որոշվելու անարժան ժառանգի կողմից արդեն ընդունված ժառանգության հետադարձի հարցը: Իհարկե, տվյալ պարա-

գայում մենք կարող ենք հենվել ՀՀ քաղօր. 61-րդ գլխի դրույթների վրա: ՀՀ քաղօր. 1092-րդ հոդվածի ուժով՝ «Անձը, ով առանց օրենքի, այլ իրավական ակտերով կամ զորարրով սահմանված հիմքերի որիշ անձի (ստուդի) հաշվին ծեռք է բերել զույր կամ խնայել է այն (ծեռք բերող), պարտավոր է ստուդին վերադարձնել անհիմն ծեռք բերած կամ խնայած զույրը (անհիմն հարստացումը)՝ բացառությամբ սույն օրենսգրքի 1099-րդ հոդվածով նախատեսված դեպքերի»: Անարժան ժառանգի ստացած ժառանգույթունը միանշանակ պետք է վերադարձվի որպես անհիմն հարստացում: Սեր համոզմամբ, նման մոտեցումն անհրաժեշտ էր արտացոլել նաև ՀՀ քաղօր. 1191-րդ հոդվածում, որպեսզի իրերի դրությունը լիովին պարզ լիներ և տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք չտար:

Սենք մտավախություն ունենք, որ գործող քաղաքացիական օրենսգրքի իրավակարգավորման պայմաններում կարող է տեղ գտնել հետևյալ մեկ-

նարանույթունը, որ եթե անարժան ժառանգի ինստիտուտին նվիրված հատուկ իրավանորմերով նման կարգավորում չկա, ուրեմն օրենսդիրը հենց այդպես էլ ցանկացել է հարցը լուծել, և այս պարագայում չի կիրառվի ընդհանուր նորմը, քանի որ հատուկ նորմով արդեն իսկ «գրեյյան ասվել է այդ մասին»: Հասկանում ենք, որ նման մեկնաբանությունը խոցելի է, ընդունելի չէ, սակայն միևնույն ժամանակ հնարավոր տարրերակ է, և բացառված չէ, որ անարժան ժառանգները հենվեն նաև այս մեկնաբանության վրա: Ըննարկվող հարցի առնչությամբ համապատասխան նորմ է նախատեսվում, օրինակ, ՌԴ քաղօր. 1117-րդ հոդվածի 3-րդ մասով՝ մեր կողմից ահազանգած՝ տարաբնույթ մեկնաբանությունների համար չբողնելով ծավալվելու որևէ հեռանկար:

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (երրորդ մաս), (2-րդ հրատարակություն. լրացումներով), ԵՊՀ հրատ. Եր. 2009. էջ 304-305:

² Տե՛ս Անտիմոնով Բ., Գրավ Կ.Գ. Советское наследственное право. М. 1955. С. 46-47.

³ Տե՛ս Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք: Ուսումնական ձեռնարկ /խմբ. Ս.Հ. Հովհաննիսյանի/ 1982. Ե. ԵՊՀ հրատ. էջ 525:

⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (երրորդ մաս). նույն տեղում, էջ 306:

⁵ Տե՛ս Հայկական ՍՍՀ քաղաքացիական իրավունք: Ուսումնական ձեռնարկ /խմբ. Ս.Հ. Հովհաննիսյանի/ 1982. Ե. ԵՊՀ հրատ. էջ 525:

⁶ Տե՛ս Կабатов В.А. Новое в наследственном праве России //Государство и право. 2002. № 7. С. 93.

⁷ Տե՛ս ՀՀ գործող քաղաքացիական օրենսգրքը այստեղ նույնությամբ փոխառվել է ԱՊՀ մոդելային

քաղաքացիական օրենսգրքի 1153-րդ հոդվածի ձևակերպումը: Բոլորովին նույնկերպ է ձևակերպված նաև Ղազախստանի քաղաքացիական օրենսգրքի 1045-րդ հոդվածում (см.: Гражданский кодекс Республики Казахстан. СПб. Изд. Юридический центр Пресс. 2002. С. 967):

⁸ Տե՛ս Զայցևա Տ., Կրաশениնников Պ. Наследственное право в нотариальной практике: комментарий (ГК РФ, ч.3, разд.5), метод. Рекомендации, образцы док., нормат.акты, судеб.практика: практик. пособие. 5-е изд., перераб. и доп. – М. Волтерс Клювер. 2005. С. 61-62.

⁹ Տե՛ս Наследственное право /отв. ред. К.Б.Ярошенко/. М. Волтерс Клювер. 2005. С. 66; Власов Ю.Н., Калинин В.В. Наследственное право Российской Федерации. Учеб.-метод. Пособие. М. Юрайт. М. 2002. С. 20; Комментарий к гражданскому кодексу РСФСР. Изд. третье, исправ. и доп. / отв. ред. Братусь С.Н., Садиков О.Н./. М. Юридическая литература. 1982. С. 635-636, Эйдинова Э.Б. Наследование по закону и завещанию. М. 1984. С. 9.

¹⁰ Տե՛ս Постатейный комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации частей первой, второй, третьей /под ред. Т.Е. Абовой, М.М. Богуславского, А.Ю. Кабалкина, А.Г.Лисицына-Светланова/. ЮРАЙТ. М. 2005.

¹¹ Տե՛ս Сборник постановлений Пленумов Верховных судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по гражданским делам. М. Спарк. 2001. С. 239-240.

¹² Տե՛ս Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть третья (постатейный). /под ред.

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

А.П.Сергеева/. 3-е изд., перераб. и доп. – М. Изд-во Преоспект. 2006. С. 22.

¹³ Տե՛ս Լյապунов С.Г. Наследование: во Экзамен. 2003. С. 10; Ляпунов С.Г. Наследственные споры: Комментарий с разъяснениями законодательства. М. Изд-во Эксмо. 2005. С. 28.

¹⁴ Տե՛ս Իօֆֆե Օ.Ս. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. 3. Л. 1965. С. 290; Гуревич М.Г. Некоторые вопросы наследственного права //Ученые записки Пермского гос.университета им. А.М.Горького. Юрид науки. 1966. № 164. С. 100-101; Барщевский М.Ю. Субъекты права наследования по завещанию //Советское государство и право. 1981. № 4. С. 122;

¹⁵ Տե՛ս Հրազդանական օրենսդրություն Վենգերական Հանրապետություն. ... С. 263:

¹⁶ Տե՛ս Հասլեցունության օրենսդրություն / ռեմի Բ. Յարոշենկո / Մ. 2005. С. 65; Բարինով Հ. Նորած հրազդանական օրենսդրություն Ռուսական Ֆեդերացիա: Հասլեցունության օրենսդրություն // Զակոն. 2002. № 2. С. 113; Կոմմենտարի կ հրազդանական օրենսդրություն Ռուսական Ֆեդերացիա, քառարունի թիվ / ռեմ. Տ. Ե. Աբովյան, Մ. Մ. Բոգսլավսկու, Ա. Գ. Սվետլանով / Մ. 2005. С. 79.

¹⁷ Տե՛ս Շիլօխոստ Օ. Յ. Պրօբլեմա պարագայության դաշտում օրենսդրության օրենսդրությունը Ռուսական օրենսդրությունությունը. Ավորեֆ. նա սուսկ. ստուդ. դոկտոր յուրիդ. աստ. Մ. 2006. С. 30-31.

Նինա Կուցանյան

Ասպիրանտ կաֆեդրա հրազդանական օրենսդրություն ինստիտուտ օրական և քաղաքացիական օրենսդրություն ինստիտուտ օրական և քաղաքացիական օրենսդրություն Ռուսական Արմենական համալսարան (Սլավյան) համալսարան

РЕЗЮМЕ

Институт недостойных наследников в законодательстве РА

Научная статья посвящена такому своеобразному институту в наследственном праве РА, каким является институт недостойных наследников. Данный институт неоднозначно принимается в правовой литературе, более того, внедрение этого института в законодательство РА пока далеко от удовлетворительной оценки. Стерженью настоящего исследования в сфере правового регулирования наследственных отношений связанных с недостойными наследниками, составляет разумное балансирование социальных и индивидуалистических начал, которое нарушено в рамках действующего правоприменения.

Автор, исследуя правовой опыт и правоприменение ряда стран, также учитывая особенности армянской семейно-правовой культуры, сделал интересный анализ и представил приемлемые предложения, которые могут существенно влиять на дальнейшее совершенствование наследственного права Республики Армения.

Ключевые слова: недостойный наследник, наследник, гражданский кодекс, наследователь, право наследования.

Nina Kutsanyan

PHD student in civil Rights of Russian- Armenian Slavonic university

SUMMARY

Institute of unworthy heirs in the legislation of RA

The scientific article is devoted to such a peculiar institution in inheritance law of RA, as the institute of unworthy heirs. The given institute is treated ambiguously in the legal literature, moreover, the introduction of this institute in the Legislation of RA is still far from satisfactory mark. The pivot of the present study in the field of legal regulation of hereditary relations connected with unworthy heirs is the reasonable balancing of social and individualistic principles, which is violated under the current law enforcement.

The author having investigated the law experience and law enforcement of a few countries, and also taking into consideration the Armenian family-legal culture held an interesting analysis and presented acceptable suggestions which can fundamentally influence the further perfection of the inheritance law of the Republic of Armenia.

Keywords: unworthy heir, heir, civil code, ancestor of, heirship.

ԱՐՓԻՆԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավոր
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

ՄԱՐԻԱՄ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԶԱՆԳՎԱԾՈՅԻՆ ԼՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐՈՒՄ

Հոդվածում վերլուծված են զանգվածային լրատվության միջոցներում հեղինակային իրավունքի պաշտպանության խնդիրները: Թեև 2014 թվականին ընդունվել է «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին»՝ ՀՀ օրենքում լրացումներ կատարելու մասին»՝ ՀՀ օրենքը, որը առաջին անգամ հստակորեն սահմանեց լրատվական նյութի օգտագործման պայմանները, սակայն դեռևս առկա են մի շարք խնդիրներ լրատվական նյութի ազատ օգտագործման պայմանների և նպատակն արդարացնող ծավալի որոշման հետ կապված: Այդիսկ պատճառով հոդվածում վերլուծվել են ստեղծագործության ազատ օգտագործման պայմանները, ներկայացվել են ստեղծագործության նպատակն արդարացնող ծավալով օգտագործման վերաբերյալ տարրեր մոտեցումները և միջազգային փորձը: Որպես լուծում առաջարկվել են այն շափորչիները, որոնց պահպանման դեպքում միայն ստեղծագործության վերաբերյալ լուծում կարող է համարվել նպատակն արդարացնող ծավալ:

Հիմնարար բառեր - հեղինակային իրավունք, զանգվածային լրատվության միջոցներ, ազատ օգտագործում, նպատակն արդարացնող ծավալ:

Համացանցի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը էականորեն դյուրինացրել են ընթերցողների կողմից լրատվական նյութ ստանալու գործընթացը: Ներկայումս առանց տարածքային և ժամանակային սահմանափակման կարելի է ծանոթանալ գրեթե ցանկացած լրատվական նյութի: Տեխնոլոգիական առաջընթացը հանգեցրել է նրան, որ գրեթե բոլոր տպագիր լրատվամիջոցները ունեն իրենց կայքերը, ինչը նշանակալիորեն ընդուրածում է ընթերցողների քանակը և լրատվական նյութը առավել տարածելու հնարավորություն է ընձեռնում: Սակայն, ստեղծված վիճակը ոչ միայն առավելություններ է ապահովում լրատվամիջոցի համար, այլ նաև առաջ է բերում մի շարք մարտահրավերներ: Բազմաթիվ լրատվական կայքերի առկայությունը հնարավորություն է տալիս ազատորեն վերաբետքել սկզբնաղբյուր հանդիսացող թերթերի տեղեկատվական, նույնիսկ վերլուծական հոդվածները տարրեր կայքերում: Ընդ որում, հոդվածները շատ հաճախ վերաբետքվում են ամբողջությամբ, այլ ոչ թե նպատակը արդարացնող ծավալով: Այս խնդիրը առկա է նաև լրատվական կայքերի համար, քանի որ շատ հաճախ ամբողջությամբ վերաբետքվում են ոչ միայն թերթերի, այլ նաև սկզբնաղբյուր կայքերի տեղեկատվական, վերլուծական հոդվածները: Այս պարագայում ըն-

թերցողին ամբողջ լրատվական դաշտում առկա տեղեկատվությանը ծանոթանալու համար բավարար է այցելել միայն մեկ կայք, ինչի հետևանքով աճում են միայն որոշակի կայքերի այցելությունների քանակը: Ստեղծված իրավիճակում մեծ վնաս է հասցվում հոդվածների սկզբնաղբյուրներին, քանի որ նրանց կողմից հրապարակված հոդվածները կորցնում են իրենց էքսկլուզիվությունը, եականորեն կրծատվում են թերթերի տպարանակը, կայքերի այցելությունների քանակը: Հարկ է նշել, որ այս խնդիրը արդիական է ինչպես ՀՀ-ում, այնպես էլ ամբողջ աշխարհում: «Fair Syndication Consortium» կազմակերպության ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ մեկ ամսվա ընթացքում մոտավորապես 75 հազար կայքեր տեղադրում են ուրիշների լրատվական նյութերը, ընդ որում մոտ 120 հազար հոդվածներ փոխառվում են գրեթե ամբողջությամբ¹:

Խոսելով լրատվական նյութերից վերաբետքման իրավաչափության մասին՝ անհրաժեշտ է անդրադառնալ հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չհանդիսացող լրատվական նյութին, ինչպես նաև հեղինակային իրավունքով պաշտպանող լրատվական նյութի ազատ օգտագործման դեպքերին:

«Գրական և գեղարվեստական երկերի պաշտպանության մասին» Բեռնի կոնվենցիայի

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

(այսուհետ՝ Բեռնի կոնվեցիա) 2-րդ հոդվածը սահմանում է, որ կոնվենցիայով նախատեսված պահպանությունը չի տարածվում օրվա նորությունների կամ զանազան իրադարձությունների մասին լրատվական տեղեկատվության բնույթ կրող հաղորդումների վրա: Կոնվենցիայի այս դրույթը իր ամրագրումն է ստացել նաև մեր օրենսդրությամբ. այսպես. «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չեն օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը: Միևնույն ժամանակ օրենքը սահմանում է, որ օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը հանդիսանում է հեղինակային իրավունքի օրյեկտ, եթե օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի արտահայտման ձևը ստեղծագործական աշխատանքի արդյունք է:

Օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվության հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չհամարելը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այս կամ այն փաստի վերաբերյալ անկողմնակալ տեղեկատվությունը հանդիսանում է այդ փաստի ճշգրիտ արտացոլումը և ստեղծագործական բնույթ չի կրում: Այդպիսի բնույթը են կրում պաշտոնական լրահոսք, հանցագործությունների մասին տեղեկատվության տրամադրումը, հեռուստահաղորդումների ծրագերի վերաբերյալ տեղեկատվությունը և այլն: Օրվա նորությունների կամ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվության դեպքում առաջին պլան է մղվում տեղեկատվության հավաստիությունը և օպերատիվությունը, ուստի, որպես կանոն, տեղեկատվությունը մատուցվում է շատ սեղմ վիճակում, ինչի արդյունքում չի արտահայտվում հեղինակի անհատականությունը: Հենց այս պատճառով էլ վերոգրյալ տեղեկատվությունը գրկված է լինում ստեղծագործական բնույթից և չի համարվում հեղինակային իրավունքի օրյեկտ:

Օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չի համարվում ոչ միայն ՀՀ-ում, այլ նաև բոլոր այն երկրներում, որոնք ստորագրել են Բեռնի կոնվենցիան: Իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը, չնայած որոշակի բացառություննե-

րին, հեղինակային իրավունքի օրյեկտ չի համարվում նաև ԱՄՆ-ում: ԱՄՆ-ում իրավական պաշտպանություն են ստանում ստեղծագործության այն տարրերը, որոնք ունեն գոնե նվազագույն ստեղծագործական հատկանիշ: Ու թե՞ն ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը շատ քիչ պահանջներ է ներկայացնում ստեղծագործական հատկանիշին՝ որպես իրավական պաշտպանության պայմանի, բայց իրավական պաշտպանությամբ օժտված չեն ստեղծագործության այն հատվածները (առանձին բառեր, անվանումներ, բառակապակցություններ), որոնց ստեղծագործական բնույթը այնքան չնշին է, որ չի համապատասխանում իրավական պաշտպանության նվազագույն պայմաններին(de minimis), այսինքն՝ եթե դրանում բացակայում է ինքնատիպությունը (lack of originality)²:

Պաշտպանվում են ոչ թե գաղափարները կամ փաստերը, այլ միայն դրանց արտահայտման միջցոները(expression): Միևնույն ժամանակ ԱՄՆ-ում լայն տարածում ստացած կլանման տեսության(merger doctrine) համաձայն՝ դատարանը կարող է իրավական պաշտպանություն չտալ գաղափարների և փաստերի արտահայտման ակնհայտ ստեղծագործական եղանակին, եթե այն չի կարելի տարանջատել գաղափարներից և փաստերից: Սրանից կատարվում է հետևողություն, որ որոշ վերնագրեր, հոդվածներից հատվածներ չեն ստանում իրավական պաշտպանություն իրենց սեղմ և միայն փաստացի բնույթի պատճառով (մասնավորապես գործում է կլանման տեսությունը): Սակայն դատական պրակտիկայում նկատվում են նաև որոշ բացառություններ: Այսպես, Nihon Keizai Shimbun v.Comline Business Date Inc (1998)³ գործով դատարանը թեև նշել է, թե միայն փաստերը իրավական պաշտպանություն չեն ստանում, սակայն կարող է իրավական պաշտպանություն տրամադրվել փաստերի ամբողջությանը, եթե ինքնատիպ է դրանց ընտրությունը, ներկայացնումը, դասավորությունը: Փաստերի նկարագրության մեջ ինքնատիպությունը կարող է դրանորպես բառերի ընտրության, նյութերի կառուցվածքի մեջ: Ուստի ընդհանուր կանոնից կարելի է իրականացնել որոշակի բացառություններ:

Հեղինակային իրավունքով պահպանվող լրատվական նյութի իրավական վերաբարդության իրավաչափությունը ուղղակիորեն կապված է լրատվական նյութի ազատ օգտագործման հետ, այսինքն՝ առանց հեղինակի համաձայնության և հեղինակային վարձատրության վճարման լրատ-

վական նյութի օգտագործման հետ: Հարկ է նշել, որ լրատվական միջոցի ազատ օգտագործման և վերարտադրության իրավսաշփորչյան պայմանների հետ գոյություն ունեն տարրեր մոտեցումներ:

ԵՄ երկրների առանձնահատկությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքներով. որոնք սահմանափակում են պաշտպանվող ստեղծագործության ազատ օգտագործման հնարավորությունը: Դրանց թվին է դասվում 2001/29/ԵՄ դիրեկտիվը: Դիրեկտիվի 2-րդ հոդվածը իրավունք է վերապահում բացառիկ իրավունքների սուրյեկտներին թույլատրել կամ արգելել իրենց աշխատանքների ուղղակի կամ անուղղակի, մշտական կամ ժամանակավոր վերարտադրությունը ցանկացած միջոցներով կամ ձևով: Ընդ որում, նման իրավունքները վերաբերում են ինչպես ամբողջ աշխատանքներին, այնպես էլ դրա առանձին մասերին: Դա ենթադրում է այնպիսի իրավիճակ, երբ ստեղծագործությունը նույնիսկ շատ չնշին քանակի վերարտադրությունը առանց հեղինակի համաձայնության արգելվում է: Այսինքն՝ ԵՄ երկրների մեծ մասում բավական սահմանափակ են ստեղծագործության, այդ թվում՝ հեղինակային իրավունքի օրիեկտ համարվող լրատվական նյութի ազատ օգտագործման հնարավորությունը: Բավական հետաքրքրական են նաև ազատ օգտագործման վերաբերյալ վերջին օրենսդրական գարզացումները: 2013 թվականին Գերմանիայի Բունդերսաատի կողմից ընդունվել է գերմանական թերթերի և ամսագրերի հրատարակիչների մտավոր սեփականության պաշտպանության մասին օրենքի նախագիծը, որը ստացել է «Google lex» անվանումը: Այն պարտավորեցնում է լրատվական ազրեգատորներին⁴ և նույնիսկ որոնդական համակարգերին, այնպիսիք, ինչպիսիք են, օրինակ, «Google»-ը, «Bing»-ը, վճարել ամսագրերի և թերթերի հրատարակիչներին՝ դրանց նյութերից նույնիսկ կարճ քաղվածքներ տարածելու համար: Օրենքը առանց լիցենզիոն վճարի թույլատրում է օգտագործել միայն առանձին բառեր և շատ չնշին քաղվածքներ, սակայն, որպես այդպիսին, կոնկրետ քանակ չի նշվում⁵: Նմանատիպ կարգավորում է նախատեսվել նաև Իսպանիայում վերջին օրենսդրական նախագծով, որը ուժի մեջ է մտել 2015 թվականի հունվարից: Իսպանիայում նույնպես ընդունվել է օրենք, որը պարտավորեցնում է լրատվական ազրեգատորներին և որոնդական համակարգերին վճարել լրատվական կայքերին գումար՝ այդ կայքերի բովանդակության մեջ ընդգրկվող ցանկացած հղման համար:

Նշված գումարը արդեն իսկ կոչվել է «Գուգլ հարկ» (Google tax): Որպես օրենքների ընդունման հիմնավորում նշվում է այն հանգամանքը, որ «Google», «Google news» և այլ նմանատիպ համակարգերը «գորդանում» են հրատարակիչների աշխատանքը, իրականացնում են հեղինակային իրավունքների խախտումներ: Հարկ է նշել, որ այս նախագծերը, եթե լրատվական ազրեգատորների դեպքում կարող են նույնիսկ արդարացված համարվել, ապա դրանցում նշված մոտեցումները որոնդական համակարգերը ինդեքսավորում են մերժիական կոնտենտը և դրանց եկամուտ ստանում⁶, սակայն բավական մեծ օգուտ քաղում են որոնդական համակարգերի գործունեությունից հենց իրենք՝ լրատվամիջոցները, քանի որ որոնդական համակարգերը այցելուներին ուղղորդում են սկզբնադրյուր կայքերը, մեծացնում են այցելությունների քանակը: Դրա մասին է վկայում նաև պրակտիկան: Գերմանիայում օրենքի ընդունումից հետո «Գուգլ»-ը ուղղակի հրաժարվեց ինդեքսավորել գերմանական լրատվական միջոցների կոնտենտը, որին անմիջականորեն հետևեց լրատվական կայքերի այցելությունների քանակի կտրուկ աճընումը: Դրանից հետո հրատարակիչները իրենք խնդրեցին ինդեքսավորել իրենց կոնտենտը՝ հրաժարվելով «Գուգլ հարկից»: Այս առումով բավական ճիշտ է այն դիտարկումը, որ գերմանական օրենսդրությամբ նախատեսված կարգավորումը նույնն է, թե տաքսու վարորդը պարտավորված լինի վճարել ուստորանին նրա համար, որ հաճախորդներ է տանում այնտեղ: Ուստի կարծում ենք, որ որոնդական համակարգերի համար նմանատիպ հարկերի սահմանումը անխուսափելիորեն պետք է առաջացնի նոյն հետևանքները, ինչ առաջացան Գերմանիայում:

ԱՄ-ում մեծ նշանակություն ունի բարեխիղձ օգտագործման (fair use) դրկտրինը: Այս դրկտրինը հնարավորություն է տալիս տարրեր բնագավառներում ստեղծագործական խնդիրներով գրադարան անձանց հեշտությամբ օգտագործել այլ անձանց ստեղծագործությունները առանց պատասխանատվության ենթարկվելու վախի, իհարկե, մի շարք պայմանների պահպանմանը: Չնայած այն հանգամանքին, որ երբեմն պաշտպանության են ենթակա նույնիսկ վերնագրերը և լրատվական նյութի շատ փոքր հատվածները, շատ դեպքերում դրանք կարող են ազատորեն օգտագործվել

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

առանց հեղինակային իրավունքների խախտման: Օգտագործողի բարեխսդությունը որոշելու համար հաշվի են առնվում հետևյալ գործոնները.

1. Օգտագործման նպատակը և բնույթը, ներառյալ այն հարցը, թե արդյոք նշված օգտագործումը ունի առևտրային բնույթ, թե կրթական բնույթ,

2. Հեղինակային իրավունքով պահպանվող ստեղծագործության բնույթը,

3. Ամբողջ ստեղծագործության հետ համեմատության մեջ օգտագործվող մասի ծավալը և կարևորությունը,

4. Հեղինակային իրավունքով պահպանվող ստեղծագործության արժեքի կամ հնարավոր շուկայի վրա օգտագործման ազդեցությունը:

Մի շարք երկրներում (Կանադա, Մեծ Բրիտանիա, Հարավային Աֆրիկա, Ավստրալիա և այլն) բոլոյարվում է իրականացնել լրատվական նյութերի վերարտադրություն՝ պահպանելով «Fair dealing»-ի կանոները: Այսպես, Կանադայում վերարտադրման իրավաչափությունը գնահատելիս հաշվի են առնվում հետևյալ պայմանները.

1. Վերարտադրման նպատակը

2. Վերարտադրման բնույթը

3. Վերարտադրման ծավալը

4. Վերարտադրման նյութի երկրներանքը

5. Նյութի բնույթը

6. Վերարտադրված նյութի՝ շուկայի վրա ազդեցությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում ևս լրատվական գործունեություն իրականացնողների հեղինակային իրավունքների պաշտպանությունը ձեռք է բերել կարևոր նշանակություն: Հատկապես վերջին տարիներին լայն տարածում են գտել այն դեպքերը, երբ մեկ այլ լրատվամիջոցի կողմից ամբողջական կամ նաև նաև կիրարեն վերարտադրվում են սկզբնաղբյուր լրատվամիջոցի նյութերը՝ առանց պատշաճ հղման և նպատակն արդարացնող ծավալի: Առկա խնդիրների կարգավորման նպատակով 2013 թվականի նոյեմբերի 9-ին ընդունվեց «Հեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենքում լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը (այսուհետ՝ Օրենք), որը առաջին անգամ հստակորեն սահմանեց լրատվական նյութի պատ օգտագործման պայմանները: Այսպես, օրենքով սահմանվեց.

«1. Տպագիր լրատվական միջոցների, Էլեկտրոնային կայքերի (ցանցային լրատվության միջոց)

լրատվական նյութերից քաղաքացիների վերարտադրումը այլ տպագիր լրատվական միջոցներում, ինտերնետային կայքերում թույլատրվում է իրականացնել միայն մեջքերման նպատակն արդարացնող ծավալով՝ առանց հեղինակի (հեղինակային իրավունքի իրավատիրոջ) համաձայնության և վարձատրության վճարման: Անկախ վերարտադրման ծավալից՝ լրատվական նյութերից քաղաքացիների վերարտադրումը չպետք է բացահայտի լրատվական նյութի էական մասը: Վերարտադրումը պետք է բացահայտի լրատվական նյութի սկզբնաղբյուրի հնարավոր ընթերցողների քանակի և լրատվական նյութի օգտագործման ծավալների վրա բացահայտագործ ազդեցությունը: Լրատվական նյութի ամբողջական վերարտադրումը կարող է իրականացվել միայն հեղինակի (հեղինակային իրավունքի իրավատիրոջ) համաձայնության դեպքում: Լրատվական նյութի ամբողջական վերարտադրման կարգն ու պայմանները սահմանվում են կողմերի միջև կնքված պայմանագրով:

2. Տպագիր լրատվական միջոցներում, Էլեկտրոնային կայքերում այլ տպագիր լրատվական միջոցների, Էլեկտրոնային կայքերի լրատվական նյութերից քաղաքացիներ վերարտադրելիս պետք է հղում կատարել լրատվական նյութի սկզբնաղբյուրին: Էլեկտրոնային կայքում տպագիր լրատվական միջոցների կայքերի լրատվական նյութերից քաղաքացիների վերարտադրելիս քաղաքացի վերարտադրի պայմանը տպագիր լրատվական միջոցի անվանման նշումը պարտադիր է, եթե քաղաքացի նպատակը միայն սկզբնաղբյուր լրատվական նյութի վերարտադրությունն է: Էլեկտրոնային կայքերի լրատվական նյութերից քաղաքացիներ վերարտադրելիս էլեկտրոնային կայքի ակտիվ հղումի տեղադրումը, ինչպես նաև քաղաքացի վերնագրում էլեկտրոնային կայքի տիրույթային անվանման (դրմեյնի) նշելը պարտադիր են, եթե քաղաքացի նպատակը միայն սկզբնաղբյուր լրատվական նյութի վերարտադրությունն է::»:

Օրենքի ընդունումը բավական հստակություն մտցրեց լրատվական դաշտում, և դրա ընդունումից հետո շատ քիչ դեպքերում է, որ չի պահպանվում պատշաճ հղումը: Սակայն դեռևս խիստ արդիական է մի հարց, այն է՝ նպատակն արդարացնող ծավալի հիմնախնդիրը: Նպատակն արդարացնող ծավալ եզրույթը ամրագրված է Բեռնի կոնվենցիայում, որի 10-րդ հոդվածը սահմանում է, որ բոլոյարվում է մեջքերումներ (քաղաքացիներ) երկից, որն արդեն օրինաչափ կերպով մատչելի է դարձել

հանրությանը, բարի սովորույթները պահպանելու պայմանով և նպատակն արդարացնող ծավալով ներառյալ թերթերի ու ամսագրերի հոդվածներից մեջթերումներ՝ մամուլի տեսության ձևով։ Հարկ է նշել, որ վերաբարադրության նպատակն արդարացնող ծավալի որոշումը ամենաբարդ և վիճահարույց խնդիրներից է և կոնկրետ յուրաքանչյուր դեպքի համար պետք է ենթարկվի առանձին վերլուծության և գնահատաման։ Հնարավոր չէ տալ մեկ ընդհանուր այնպիսի բանաձև բոլոր դեպքերի համար, որը բույլ կտա պարզել, թե արդյոք մեջթերումը իրականացվել է նպատակն արդարացնող ծավալով, թե ոչ։ Ամբողջ աշխարհում այս հարցի կապակցությամբ չկա միատեսակ մոտեցում, և այս դատարանների կողմից տարբեր մեկնաբանությունների է արժանանում։

Մի շարք երկներում ստեղծագործությունից հատվածը ենթակա է իրավական պաշտպանության, եթե այն ստեղծագործության էական մասն է կազմում։ ԵՄ դատական պրակտիկան ելնում է այն հանգամանքից, որ էական մասը որոշելու համար պետք է հիմնվել ոչ թե բանակի, այլ որակի վրա։ Այսպես, ԵՄ դատարանը Infopaq International A/S v Danske Dagblades Forening[2009] ECDR 16¹⁰ որոշմամբ նշել է, որ բույլատրելի է ստեղծագործության այն հատվածի պաշտպանությունը, որը արտահայտում է ենթինակի ստեղծագործական աշխատանքը, եթե նույնիսկ այդ հատվածը կազմված է 11 բառից։

Գոյություն ունի մի հետաքրքիր բանաձև, որը արտահայտված է բավական հիմն դատական որոշումներից մեկում՝ կապված այն հանգամանքի հետ, թե արդյոք այլ հեղինակի ստեղծագործությունից հատվածը ենթակա է իրավական պաշտպանության։ «Այն ամենը, ինչ արժանի է պատճենան, արժանի է նաև հեղինակային իրավունքով պաշտպանության։»¹¹

ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը իր մի շարք որոշումներում նշել է, որ անբույլատրելի է այն հատվածների վերաբարադրությունը, որոնք կազմում են՝ «ստեղծագործության սիրտը»(Harper & Row Publishers, Inc. V. Nation Enters., 1985)։ Այս կապակցությամբ ամերիկյան տեսարանները նշում են՝ ստեղծագործության սիրտը կազմում է ստեղծագործության այն հատվածը, որը կարող է փոխարինել բնօրինակ հոդվածին։ Վերնագիրը և համառոտ նկարագրությունը չեն փոխարինում հոդվածին, այլ միայն պարունակում են ստեղծագործության հիմնական գաղափարը։ Որոշ դեպքերում

իրավական պահպանության է արժանանում նույնիսկ ստեղծագործության վերնագիրը¹²։

Եթե տարբեր երկրներում դատական պրակտիկան կարողանում է բանաձևել նպատակն արդարացնող ծավալը, ապա այս առնչությամբ հայաստանյան դատական պրակտիկան դեռևս լուս է։ Օրենքի ընդունումից հետո է քննվել է ընդամենը երկու գործ՝ «Հետաքննող լրագրողներ ՀԿ-ն ընդդեմ Անի պրոդարշն ՍՊԸ-ի»¹³ և «Հետաքննող լրագրողներ ՀԿ-ն ընդդեմ առաջին լրատվական ՍՊԸ-ի»¹⁴։ Առաջին գործը ավարտվել է կողմերի միջև հաշտության համաձայնության կնքմամբ, ուստի դատարանի կողմից անդրադարձ չի կատարվել նպատակն արդարացնող ծավալի հիմնախնդրին։ Երկրորդ գործի շրջանակներում նույնպես անդրադարձ չի կատարվել նպատակն արդարացնող ծավալին, քանի որ հայցվորի գրեթե բոլոր հոդվածները ամբողջությամբ վերաբարադրվել են պատասխանողի կողմից, ուստի դատարանի առջև չեր բարձրացվել այն հարցը, թե արդյոք վերաբարադրությունը կատարվել է նպատակն արդարացնող ծավալի հիմնախնդրին։ Գործնականում, երբ խոսվում է նպատակն արդարացնող ծավալով լրատվական նյութի վերաբարադրման մասին, շատ հաճախ նշվում է, որ անհրաժեշտ է սահմանել նյութի որոշակի բանակ, ծավալ, որից ավելի վերաբարադրումը կիանգեցնի հեղինակային իրավունքների խախտման։ Տեսականորեն շրացառելով նշված հնարավորությունը՝ լրատվական նյութի վերաբարադրման բանակային սահմանափակման գերազանցումը գնահատելիս, կարծում ենք, պետք է նաև անպայմանորեն հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները։

1. Ամբողջ լրատվական նյութի հետ համեմատության մեջ օգտագործվող մասի ծավալը և կարեռությունը, այսինքն՝ պետք է հաշվի առնվի վերաբարադրված նյութի բանակական և որակական (բռվանդակային) հատկանիշները ամբողջական նյութի հետ հարաբերակցության մեջ։ Վերաբարադրությունը չպետք է բացահայտի լրատվական նյութի էական մասը՝ «լրատվական նյութի սիրտը»։ չի կարող վերաբարադրվել այն հատվածը, որը ունակ է փոխարինել բնօրինակ հոդվածին։ Այսինքն՝ վերաբարադրությանը ծանոթանալուց հետո ընթերցողը դեռևս պետք է ցանկություն ունենա ընթերցել նաև սկզբնադրյուր լրատվական կայքի նյութը։ Այս առումով բավական հետաքրքրական է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

«Harper & Row v. Nation Enterprises» գործը: Նշված գործում դատարանը պաշտպանեց «Harper & Row» հրատարակչության դիրքորոշումը, որը պետք է հրատարակեր ԱՄՆ նախկին նախագահ Դ. Ֆորդի մեմորարները: Դատարանը իր դիրքորոշումը, ի թիվս այլ հանգանակների, հիմնավորեց այն հանգանակով, որ ամսագրի կողմից մեջբերված 300 բառերը «մզվածք» էին, որոնք արտահայտում էին ամբողջ գործի եռթյունը, ինչն էլ եւկանորեն ազդել էր գործի հետագա վաճառքի ծավալների վրա¹⁵:

2. Պետք է ուշադրություն դարձվի օգտագործման նպատակի և բնույթի վրա: Օգտագործումը պետք է հետապնդի առավելապես հանրությանը տեղեկություն տալու նպատակ: Օգտագործման բնույթը ուսումասիրելիս պետք է անդրադառնալ նաև մեկ այլ կարևոր հանգամանքի. արդյոք վերարտադրվող նյութը մշակման ենթարկվել է, թե ոչ, արդյոք վերարտադրող լրատվամիջոցը կատարել իր մեկնարանությունները, թե ոչ: Այս կապակցությամբ հատկանշական է «Copiepresse vs Google News» գործը, որով դատարանը, ի թիվս այլ հան-

զամանքների, նշել է, որ այլ լրատվամիջոցի հոդ-վածի վերարտադրումը առանց սեփական մեկնա-բանությունների ամենայն հավանականությամբ, չի մտնում այն գրծողությունների մեջ, որոնք կա-րելի է իրականացնել առանց հեղինակի համաձայ-նության¹⁶:

3. Վերարտադրության նպատակն արդարացնող ծավալը գնահատելիս կարևոր նշանակություն ունի նաև այն հանգամանքը, թե ինչ ազդեցություն է ունեցել նյութի վերատադրումը սկզբնական լրատվամիջոցների ընթերցողների քանակի, կայքի այցելության վրա:

Այսպիսով, կարծում ենք, որ յուրաքանչյուր դեպքում վերարտադրման իրավաչափությունը գնահատելիս պետք է վերլուծության ենթարկել վերոգրյալ բոլոր պայմանները, վերարտադրման միայն բոլոր պայմանների պահպանության դեպքում կարելի է իրավաչափ համարել լրատվական նյութի վերարտադրումը:

¹ Ст. <http://lexdigital.ru/2012/054/> (проверено 10.01.2015 года)

² Ст. <http://lexdigital.ru/2012/054/> (վերջին այսուհետեւ 10.01.2015թվական)

³ St'u http://lexdigital.ru/2012/054/ (վերջին այցելություն 10.01.2015թվական)

⁴ Տես <http://lexdig.am/2012/05/17/վայրկանություն-10.01.2012թվական>

⁵ Տես <http://webmail.strateger.net/story/zagnat-v-google> (վերջին այցելություն 10.01.2015թ)

⁶ Տես <https://xakep.ru/2014/10/29/cu-google-tax/> (վերջին այցելություն 10.01.2015թ)

⁷ Сті <http://mygazeta.com/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BB%D0%BE%D0%B3-%D0%BD%D0%B0-google-%D0%B3%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D0%BE%D0%B1%D1%8F%D0%B6%D0%B5%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2.html> (վերջին այցելություն 10.01.2015թ)

⁸Տես <http://www.copyright.gov/fls/fl102.html>(վերջին այցելություն 10.01.2015թ)

⁹ Տե՛ս http://en.wikipedia.org/wiki/Fair_dealing (վերջին այցելություն 10.01.2015)

¹⁰ Տես http://en.wikipedia.org/wiki/Infopaq_I (վերջին այցելույնը՝ 10.01.2015թ.)

¹¹ Տես <http://lexdigital.ru/2012/054/> (վերջին այցելություն 10.01.2015թվական)

¹² Տես <http://lexdigital.ru/2012/054/> (Վերջին այցելություն 10.01.2015թվական)

¹³ Տես http://www.datalex.am/dl_case_search.php? (վերջին այցելությունը՝ 10.01.2015թվական)

¹⁴ Տես http://www.datalex.am/dl_case_search.php? (վերջին այցելություն 10.01.2015թվական)

¹⁵ Տես <http://rbis.su/article.php?article=633> (վերջին այցելություն 10.01.2015թվական)

¹⁶ Տես <http://lexdigital.ru/2012/054/> (վերջին այցելություն 10.01.2015թվական)

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բարսեղյան Տ.Կ., Հովհաննիսյան Ա.Ա. Մտավոր սեփականության իրավունք ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊՀ, «Ասուլիս» հրատ., Երևան, 2012:

2. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք, Երրորդ մաս, Տ.Կ. Բարսեղյանի, Գ.Հ. Ղարախանյանի խմբագրությամբ, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2011:
3. Гришаев С.П. Интеллектуальная собственность, Система Гарант, 2009.
4. Мэгис П.Б., Сергеев А.П. Интеллектуальная собственность, Москва, 2000:
5. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации, учебник, Москва, 2003.
6. Судариков С. А. Право интеллектуальной собственности: учеб. М., 2008.

Իմանելի կայրեր

1. <http://www.arlis.am/>
2. <http://www.copyright.gov>
3. www.datalex.am
4. <http://lexdigital.ru>
5. <http://rbis.su>
6. <http://webmail.strateger.net>
7. <https://xakep.ru>

Arpine Oghannesyan

Депутат Национального собрания РА,
кандидат юридических наук, доцент

Mariam Ayvazyan

Аспирант кафедры гражданского права
юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Защита авторского права в средствах массовой информации

В статье проанализированы проблемы защиты авторского права в СМИ. Несмотря на то, что 2014 году были принятые поправки в закон “Об авторском праве и смежных правах”, которые впервые установили правила использования новостного контента, тем не менее, существуют еще ряд нерешенных вопросов, касающихся свободного использования произведений и объема, оправданной поставленной целью. По этой причине в статье были исследованы правила свободного использования произведений, была представлена международная практика и разные точки зрения об объеме, оправданием поставленной целью. В качестве решения в статье предлагаются критерии, при соблюдении которых использования произведений считается осуществленной в объеме, оправданном поставленной целью.

Ключевые слова - авторское право, СМИ, свободное использование, объем, оправданный поставленной целью.

Arpine Hovhannisyan

Deputy of the National Assembly of RA,
candidate of Law, associate Professor

Mariam Ayvazyan

PHD student of Faculty of Law YSU

SUMMARY

Copyright protection in Mass Media

The article analyzes the problem of copyright protection in the media. Despite the fact that in 2014 the amendments introducing new rules on using news content were made to the Law “On Copyright and Related Rights”, there are still a number of unresolved issues relating to the free use of the content and the extent justified by the purpose. For this reason, the article studies the rules of the free use, presents international practice and different points of view about the extent justified by the purpose. As a solution the author suggests criteria based on which the decision on the extent justified by the purpose should be made.

Keywords - copyright, Mass Media, free use, the extent justified by the purpose.

ՎԱՐԴՈՒՀԻ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քաղաքացիական
իրավունքի ամբիոնի հեռակա ուսուցմամբ ասպիրանտ

**ՕՖԵՐՏԱՅԻ ԵՎ ԱԿՑԵՊՏԻ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ
ՀԱՐՑԵՐ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԶԵՎՈՎ ԿՆՔՎՈՂ
ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐԻ ԴԵՊՔՈՒՄ**

Սույն հոդվածն անդրադառնում է Էլեկտրոնային ձևով օֆերտայի, ակցեպտի ուղարկման և ստացման ժամանակի, պայմանագրի կնքման պահի, ինչպես նաև օֆերտայի և ակցեպտի հետևանջի առանձնահատկություններին: Հեղինակի կարծիքով, օֆերտայի և ակցեպտի ստացման դեպքում հաղորդագրության ընթանալիության հարցը չպետք է քննարկման առարկա դարձվի: Հաշվի առնելով, որ Էլեկտրոնային ձևով օֆերտայի և ակցեպտի ստացման ժամանակն ու, դրանով պայմանավորված, նաև պայմանագրի կնքման պահը տարրերվում են ավանդական բղրային ձևով պայմանագրի կնքման առանձնահատկություններից, հեղինակն առաջարկում է կատարել համապատասխան օրենսդրական փոփոխություններ: Հոդվածում հեղինակը նաև անդրադառնում է օֆերտայի և ակցեպտի հետևանջի, ինչպես նաև Էլեկտրոնային միջավայրում տարածված էլեկտրոնային սխալների խնդրին ու այդ կապակցությամբ կատարում առաջարկենք:

Հիմնարար բառեր՝ Էլեկտրոնային օֆերտա, Էլեկտրոնային ակցեպտ, Էլեկտրոնային սխալներ, պայմանագրի կնքման պահ, օֆերտայի, ակցեպտի հետևանջ:

Փոստով փոխանցվող գրավոր ձևակերպված օֆերտայի և ակցեպտի դեպքում հստակ հնարավոր է փոստային կնիքով որոշել, թե երբ է օֆերտան կամ ակցեպտը ստացվել: Էլեկտրոնային միջոցներով նամակների փոխանցման դեպքում առաջնում է խնդիր, քանի որ համակարգը ցույց է տալիս միայն փաստաթղթի ուղարկված լինելու հանգամանքը, մինչդեռ դրանով չի հիմնավորվում, թե արդյոք այն ստացվել է, թե ոչ: Թեև ներկայումս մշակվել են մի շարք ծրագրեր, որոնք հնարավորությունը ստացվել և անգամ ընթերցվել է, թե ոչ¹, սակայն այդպիսի ծրագրերն առայժմ չեն տրամադրում հուսալիության բարձր մակարդակ: Օֆերտայի ստացման պահի ունի կարելոր նշանակություն, քանի որ օֆերտայում կարող է նշված լինել որոշակի ժամկետ, որի հաշվարկի սկզբը կարող է պայմանավորված լինել դրա ստացմամբ:

ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի համաձայն՝ 10-րդ հոդվածի առաջին կետում նշվում է, որ էլեկտրոնային հաղորդագրության ուղարկման ժամանակը է համարվում այն պահը, երբ այն դրուս է զայխ այն կազմողի կամ այն կողմի տեղեկատվական համակարգից, ով այն ուղարկել է կազմողի անունից, կամ երեք էլեկտրոնային հաղորդագրությունը դրուս չի եկել վերոհիշյալ անձանց տեղեկատվական համակարգից, ապա էլեկտրոնային հաղորդագրության

ստացման պահը: ՄԱԿՄԱՀ-ի «Էլեկտրոնային առևտրի մասին» նմուշային օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն՝ եթե այլ համաձայնություն չի կայացվել ուղարկողի և ստացողի միջև, ապա հաղորդագրությունը համարվում է ուղարկված, եթե այն մտնում է տեղեկատվական համակարգ, որը դրուս է ուղարկողի վերահսկողությունից կամ այն անձի վերահսկողությունից, որը հաղորդագրությունը ուղարկել է ուղարկողի անունից: ՄԱԿ-ի կոնվենցիայում տրված ձևակերպություն է, որ պարտադիր չէ, որ հաղորդագրությունը դրուս գա տեղեկատվական համակարգից, ընդ որում՝ կոնվենցիայի մեկնարանություններում այս նորմի առկայությունը բացատրվում է նրանով, որ հնարավոր է, որ կողմերն օգտվեն նոյն ցանցային համակարգից, ուստի հաղորդագրությունը ուղարկողը հնարավոր է, որ պահպանի վերահսկողությունը տվյալ համակարգի նկատմամբ²:

ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ էլեկտրոնային հաղորդագրության ստացման ժամանակը է համարվում այն պահը, երբ էլեկտրոնային հասցեի հասցեատիրոջ համար հնարավորությունը է ստեղծվում դրուս բերել հաղորդագրությունը: Այն դեպքում, եթե հաղորդագրությունը ուղարկվել է հասցեատիրոջ այն հասցեին, որի մասին պայմանավորվածություն չի եղել, ապա ստացման ժամանակը է համարվում այն պահը, երբ

հաղորդագրությունը դուրս բերելու հնարավորություն է ստեղծվել, և հասցեատերը տեղյակ է դարձել, որ իրեն հաղորդագրություն է ուղարկվել հենց այդ հասցեով: Հասցեատիրոջ կողմից էլեկտրոնային հաղորդագրության դուրս բերման հնարավորություն ստեղծվում է այն պահին, երբ հաղորդագրությունը հասնում է վերջինիս էլեկտրոնային հասցեին: Ենթադրվում է, որ էլեկտրոնային հաղորդագրությունը դուրս բերելու հնարավորություն կստեղծվի այն պահին, երբ հաղորդագրությունը կմտնի ստացողի տեղեկատվական համակարգ³:

ՍԱԿ-ի նմուշային օրենքի 15-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ եթե այլ համաձայնություն չի կայացվել ուղարկողի և ստացողի միջև, հաղորդագրությունը դուրս բերելու հնարավորություն կստեղծվի այն պահին, երբ հաղորդագրությունը կմտնի ստացողի տեղեկատվական համակարգ:

Եթե ստացողը նշել է տեղեկատվական համակարգ էլեկտրոնային հաղորդագրություններ ստանալու համար, ապա հաղորդագրությունը ստացվում է:

ա. այն պահին, երբ հաղորդագրությունը մտնում է տվյալ տեղեկատվական համակարգ կամ

բ. եթե հաղորդագրությունն ուղարկվել է ստացողի այլ տեղեկատվական համակարգին այն պահին, երբ հաղորդագրությունը դուրս է բերվում ստացողի կողմից:

2. Եթե ստացողը չի նշել որևէ տեղեկատվական համակարգ հաղորդագրություններ ստանալու համար, ապա հաղորդագրությունը ստացվում է, երբ այն մտնում է ստացողի տեղեկատվական համակարգ:

Նմուշային օրենքի մեկնաբանությունների համաձայն՝ հաղորդագրությունը համարվում է չուղարկված, եթե այն հասել է հասցեատիրոջ տեղեկատվական համակարգ, սակայն մուտք չի գործել օրինակ՝ էլեկտրոնային փոստի հիշողության լցված լինելու պատճառով: Նման պարագայում օրենքը ելել է այն տրամաբանությունից, որ հասցեատերը չպետք է պարտականություն կրի իր տեղեկատվական համակարգը պահել ֆունկցիոնալ վիճակում⁴:

Անհայտ է, որ թե՛ նմուշային օրենքը, թե՛ ՍԱԿ-ի կոնվենցիան այս հարցը կարգավորելիս անդրադարձել են երկու հնարավոր իրադրությունների: Մասնավորապես, հաղորդագրություն ստացողը կարող է ունենալ մի շարք էլեկտրոնային հասցեներ, որոնց մի մասը կարող է օգտագործվել անձնական, մյուսները՝ գործնական նպատակներով: Կախված նպատակից՝ տարրեր է նաև այն հաճա-

խականությունը, որով հաղորդագրություն ստացողն ստուգում է իր էլեկտրոնային փոստը: Ուստի հաղորդագրությունն ստացողի իրավունքները պաշտպանվելու նպատակով երկու իրավական փաստաթղթերով որդեգրվել է նմանատիպ մուտեցում, այն է՝ ստացողի կողմից էլեկտրոնային կոնկրետ տեսակի հաղորդագրություններ ստանալու համար տեղեկատվական համակարգ նշած կամ չնշած լինելու հանգամանքը: **Ավելին, երկու փաստաթղթերն էլ հաղորդագրության ստացումը պայմանավորել են միայն հաղորդագրության՝ ստացողի համակարգ մուտք գործելու հանգամանքով և ոչ դրա դուրս բերմանը⁵, ինչը, կարծում ենք, արդարացված է, քանի որ փաստաթղթը դուրս բերելու պահը դժվար է արձանագրել, և, քացի այդ, նման կերպ զերծ ենք մնում հասցեատիրոջ հնարավոր չարաշահումներից:**

Պետք է նկատել, որ թե՛ կոնվենցիան, թե՛ նմուշային օրենքը հաղորդագրության ստացման հարցը կարգավորելիս որևէ կերպ չեն անդրադարձնում այն խնդիրին, որ հաղորդագրությունը կարող է ներկայացված լինել ստացողի համար անընթեռնելի տարրերակով, և որ այն ընթեռնելի դարձնելու համար ստացողից կարող են պահանջվել երկարատև և ծախսատար ջանքեր: Այս առնչությամբ տեսաբանները առաջ են քաշում մեկ այլ խնդիր ևս, այն է՝ ակցեպտը տրվել է այլ ձևով, քան նշված է օֆերտայում⁶:

Ի տարրերություն կոնվենցիոն կարգավորման՝ ՍԱԿ-ի «Էլեկտրոնային գործարքների մասին» միասնական օրենքի համաձայն՝ էլեկտրոնային հաղորդագրությունը համարվում է ստացված, երբ այն մուտք է գործում հասցեատիրոջ կողմից նշված տեղեկատվական համակարգ, ընթեռնելի է և կարող է դուրս բերվել հասցեատիրոջ կողմից⁷: Նմանատիպ կարգավորում է նախատեսում նաև ՍԱԿ-ի Համակարգչային գործարքների վերաբերյալ միասնական օրենքը (Uniform Computer Information Transactions Act)⁸:

Կարծում ենք, որ էլեկտրոնային հաղորդագրությունների ստացման պահը չպետք է պայմանավորել դրանց ընթեռնելիությամբ, քանի որ դա ոչ թե ձևական պահանջի պահապանում է, այլ բովանդակային: Այլ կերպ՝ թթային փաստաթղթաշրջանառության պարագայում ևս հնարավոր են դեպքեր, երբ նամակը ստացվել է, սակայն անընթեռնելի է ձեռագրի, լեզվի չիմացության, թղթի վնասվա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ծուրյան և այլ պատճառներով, սակայն դրանից որևէ կերպ չի հետևում, որ նամակը չի ստացվել, ուստի կարծում ենք, որ ընթեռնելիության հարցն առանձին կարգավորում է պահանջում, սակայն որևէ կերպ չի ներառվում Էլեկտրոնային հաղորդագրության ստացման հասկացության ներքո: Ինչ վերաբերում է ակցեպտի ստացման ձևին, ապա կարծում ենք, որ այս կապակցությամբ մեր օրենսդրության պարագայում խնդիր չի ծագի, քանի որ ակցեպտը պարզապես չի բավարարի օֆերտայի պայմաններին, և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 450-րդ հոդվածի (այլ պայմաններով՝ ակցեպտ) ուժով չի համարվի ակցեպտ:

Թեև «Էլեկտրոնային փաստարդի և Էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքը տալիս է տեղեկատվական համակարգի հասկացությունը⁹, սակայն որևէ կերպ չի անդրադառնում Էլեկտրոնային հաղորդագրությունների ուղարկմանն ու ստացմանը: Կարծում ենք, որ ներկայումս Էլեկտրոնային փաստարդաշրջանառության լայնածավալ իրականության պարագայում հարկ է կարգավորել այս բացը, այլապես բացակայում է ննանատիպ խնդիրների որևէ նորմատիվ կարգավորում: Այս առնչությամբ առաջարկում ենք «Էլեկտրոնային փաստարդի և Էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքում կատարել փոփոխություն և լրացում, այն է՝ նախատեսել դրույթ Էլեկտրոնային հաղորդագրությունների ուղարկման և ստացման պահի և վայրի հետ կապված: Մասնավորապես՝ օրենքում ավելացնել 71-րդ հոդված՝ հետևյալ վերտառությամբ և բովանդակությամբ.

«Հոդված71. Էլեկտրոնային փաստարդերի ստացման պահը

Էլեկտրոնային փաստարդութքը համարվում է ստացված այն պահից, եթե

ա. այն մուտք է գործում կողմի մատնանշված տեղեկատվական համակարգ կամ

բ. այն հայտնաբերվել է հասցեատիրոջ կողմից, եթե ուղարկել է նրա կողմից չմատնանշված տեղեկատվական համակարգին»:

Ընդ որում, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ևս պետք է կատարել փոփոխություն և ամրագրել, որ Էլեկտրոնային փաստարդերի ուղարկման և ստացման կապակցությամբ գործում է այլ կարգավորում: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 449-րդ հոդվածի 1-ին մասում «պայմանագիրը կնք-

ված է համարվում օֆերտա ուղարկած անձի կողմից դրա ակցեպտն ստանալու պահից» նախադասությունից հետո կատարել լրացում հետևյալ բովանդակությամբ.

«Էլեկտրոնային միջոցներով ուղարկված օֆերտայի և ակցեպտի ստացման առանձնահատկությունները կարգավորվում են օրենքով»:

Օֆերտայի և ակցեպտի հետ կապված հաջորդ խնդրահարույց հարցը դրանց հետկանշն է: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ օֆերտան կաշկանդում է ուղարկող անձին՝ այս հասցեատիրոջ կողմից ստանալու պահից: Եթե օֆերտայի հետկանշի մասին ծանուցումն ստացվել է օֆերտան ստանալուց առաջ կամ դրա հետ միաժամանակ, ապա օֆերտան համարվում է չուղարկված: Նոյն օրենսգրքի 452-րդ հոդվածի համաձայն՝ հասցեատիրոջ ստացած օֆերտան չի կարող հետ կանչվել դրա ակցեպտի համար օֆերտայում սահմանված ժամկետում, եթե այլ վերապահում չկա օֆերտայում, կամ չի բխում առաջարկի եռթյունից կամ այն իրավիճակից, որում այն արվել է:

Նման իրավակարգավորումը ցույց է տալիս, որ օֆերտան ուժի մեջ է ակցեպտանությունը կողմից ստանալու պահից, եթե դրա հետկանշը չի ստացվել մինչև օֆերտան ստանալը կամ դրանից առաջ: Ընդ որում, օֆերտան ստացվելուց հետո այն հետ կանչվել կարող է միայն այն պարագայում, եթե այդ մասին վերապահում է կատարվել հենց օֆերտայում: Էլեկտրոնային միջոցներով հաղորդագրությունները փոխանակելիս դժվար է պատկերացնել այնպիսի իրավիճակ, եթե օֆերտայի հետկանշը ստացվի մինչև օֆերտայի ստացումը կամ դրա հետ միաժամանակ, քանի որ Էլեկտրոնային հաղորդագրությունները փոխանակելիք կատարվում է վայրկյանների ընթացքում, ուստի օրենսդրությունը է դառնում օֆերտայի ու ակցեպտի հետկանշը ուղարկելը քաղաքացիական համարգավորման պարագայում: Ավելին, հաշվի առնելով, որ Էլեկտրոնային պայմանագրերի գերակշիռ մեծամասնությունը կնքում է Էլեկտրոնային կայրերում տեղադրված հայտարարությունների հիման վրա կոմմերսալ կոնսալտեր սեղմելու արդյունքում, կողմերը օֆերտայի և ակցեպտի վերաբերյալ հայտարարությունները չեն փոխանակում, հետևաբար և դրանց հետկանշի վերապահում էլ չեն կատարում:

Հարկ է ընդգծել, որ եվրոպական մի շաբք երկրներում արդեն իսկ անդրադարձ է կատարվել այս խնդրին և համապատասխան կարգավորում է նախատեսվել: Այսպես, ընդհանուր իրավունքի երկրների համար հիմնական կանոնը օֆերտան ցանկացած ժամանակ հետ կանչելն է մինչև ակցեպտի ստացումը¹⁰, սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մեր օրենսդրության համաձայն՝ ակցեպտը կարող է արտահայտվել նաև որոշակի գործողությունների կատարմամբ, կարծում ենք, որ նման կանոնը մեզ մոտ կիրառելի չէ, քանի որ կարող է հանգեցնել ակցեպտանութիւն իրավունքների խախտման: Խտալական օրենսդրության համաձայն՝ Էլեկտրոնային միջոցներով հաղորդակցվելու պարագայում սպառողների հետ կատարվող գործարքների համար նախատեսվել է տարբեր կարգավորում, այն է՝ սպառողը կարող է հետ կանչել իր օֆերտան կամ ակցեպտն այն ուղարկելու պահից տասն օրվա ընթացքում¹¹, այսինքն՝ նախատեսվել է որոշակի ժամկետ, որի ընթացքում երկու կողմերն ել պետք է գիտակցեն, որ առկա է հավանականություն թե՝ օֆերտայի, թե՝ ակցեպտի հետկանչի: Նմանատիպ կարգավորում է նախատեսվել նաև ԵՄ դիրեկտիվով, որի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ անդամ պետությունները պետք է ապահովեն, որ սպառողն իրավունք ունենա 14 օրերի ընթացքում հրաժարվել գործարքից առանց որևէ տուգանքի կամ պատճառի նշան:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ առկա կարգավորման պարագայում էլեկտրոնային ձևով կնքվող պայմանագրերի համար օբյեկտիվորեն հնարավոր չէ ապահովել օֆերտայի և ակցեպտի հետկանչ, կարծում ենք, որ սույն հոդվածները պետք է ենթարկվեն որոշակի փոփոխության և հարմարեցվեն ներկայիս իրականությանը, առավել ևս, որ նման գործարքներում մի կողմում հաճախ հանդես է գալիս հասարակ սպառողը, որի իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն օրենսգրքով ներկայում չի ապահովվում:

Ուստի առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 2-րդ կետում ավելացնել պարբերություն, որով նախատեսել որոշակի «մտածելու ժամկետ» էլեկտրոնային միջոցով կատարվող օֆերտայի հետկանչի համար: Այդ ժամկետը պետք է լինի ողջամիտ, որպեսզի մյուս կողմի իրավունքների խախտում ևս բույլ չտրվի: Ավելին, նույն օրենսգրքի 452-րդ հոդվածում ևս պետք է

ավելացնել դրույք՝ հետևյալ ձևակերպմամբ. «Էլեկտրոնային միջոցներով ուղարկված օֆերտան կարող է հետ կանչվել սույն օրենսգրքի 451-րդ հոդվածի 2-րդ կետում նշված ժամկետում, եթե այլ վերապահում չկա օֆերտայում, կամ չի բխում առաջարկի եռոյթունից կամ այն իրավիճակից, որում այն արվել է»:

Ըստ որում, հետկանչի նույնական ժամկետ պետք է նախատեսել նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 455-րդ՝ ժամկետում ակցեպտի համար: Թե՛ օֆերտայի, թե՛ ակցեպտի դեպքում «մտածելու ժամկետը» չի գործի, եթե կողմերը հստակ կամահայտնությամբ հրաժարվել են իրենց այդ իրավունքից:

Կարծում ենք, որ հետկանչի իրավունքի իրացվելի լինելը կինշտացնի նաև համակարգչային ծրագրերով և ինտերնետով հաճախ կատարվող սխալների ուղղումը:

Օֆերտայի և ակցեպտի ուղարկման և ստացման պահին դրանց հետկանչին անդրադառնալը նպատակ էր հետապնդում նաև որոշակիացնել պայմանագրի կնքման պահը էլեկտրոնային ձևով կնքվող պայմանագրերի համար:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 448-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պայմանագիրը կնքվում է կողմերից մեկի օֆերտան (պայմանագիր կնքելու առաջարկը) ուղարկելու և մյուս կողմի՝ դրա ակցեպտի (առաջարկը ընդունելու) միջոցով: Նույն օրենսգրքի 449-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պայմանագիրը կնքված է համարվում օֆերտա ուղարկած անձի կողմից դրա ակցեպտն ստանալու պահից:

Առաջին հայացքից ակնհայտ է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքն ամրագրել է մայրցամաքային իրավունքի երկրներում տարածված ակցեպտի ստացման տեսությունը, սակայն ՀՀ օրենսդրությամբ ամրագրված են նաև հայտարարության տեսությանը բնորոշ հատկանիշներ: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 454-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ օֆերտա ստացած անձի կողմից դրա ակցեպտի համար սահմանված ժամկետում դրանում նշված պայմանագրի պայմանները կատարելու ուղղությամբ գործողություններ ձեռնարկելը (ապրանքներ բեռնելը, աշխատանքներ կատարելը, ծառայություններ մատուցելը, համապատասխան գումար վճարելը և այլն) համարվում է ակցեպտ, եթե այլ բան նախատեսված չէ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

օրենքով, այլ իրավական ակտերով կամ նշված չէ օֆերտայում:

Էլեկտրոնային միջավայրում ակցեպտի տրման պահը կարող է տարբեր լինել: Էլեկտրոնային հաղորդագրությունների փոխանակմամբ կնքվող պայմանագրերի դեպքում ակցեպտն ըստ էության տրվում է նույն այն ձևով, ինչպես թղթային փոստային հաղորդակցության պարագայում, այն է՝ կազմվում է տեքստը և ուղարկվում հասցեատիրոջը: Նույն կերպ է աշխատում մեխանիզմը նաև ակնճարքային հաղորդագրություններ ուղարկելիս¹²: Սակայն էլեկտրոնային միջավայրում տարածում են ստացել նաև այլ կերպ կնքվող պայմանագրերը: Մասնավորապես՝ առավել տարածված ու հայտնի են, այսպես կոչված, browse-wrap, shrink-wrap և click-wrap կոչվող պայմանագրերը: Browse-wrap են կոչվում այն պայմանագրերը, որոնց պայմանները տեղադրված են կայքում որպես հղում, և կայքից ցանկացած ծրագիր ներբեռնելիս բացվում է հղումը ու առաջարկվում է համաձայնել պայմաններին¹³: Shrink-wrap են կոչվում այն պայմանագրերը, երբ ներբեռնելուց հետո փորձ է արվում ծրագիրը տեղադրել համակարգչում և բացված պատուհանում առաջարկվում է ծանոթանալ և համաձայնել պայմանագրի պայմաններին¹⁴: Click-wrap են կոչվում այն պայմանագրերը, երբ մինչև ծրագիրը ներբեռնելը կամ կայքում որևէ այլ գործողություն կատարելը պահանջվում է սեղմել «ընդունում են» կամ «համաձայն են» կոճակը պայմաններին համաձայնելու համար¹⁵:

Հաշվի առնելով, որ նման պայմանագրերը լայն տարածում ունեն, իսկ հաճախ գնորդները չունեն համապատասխան գիտելիքներ՝ հասկանալու, քեզ որ պահից պայմանագրի համարվեց կնքված, և, հետևաբար, որ պահից սկսած՝ իրենք պարտավոր էն կատարել վճարում, կարծում ենք, որ նման պայմանագրերի դեպքում կայրերը պարտավոր են նախատեսել «կրկնակի հարցման» մեխանիզմը: Այդ մեխանիզմի դեպքում մինչև պայմանագրի կնքված համարվելը կայրը պետք է մենք պատուի անով կրկին հարցնի, քեզ արդյոք գնորդը համաձայն է պայմանագրի պայմաններին և զիտակցում է, որ «այս» կոճակը սեղմելուց հետո պայմանագրի կամարվի կնքված իր համապատասխան իրավական հետևանքներով: Հնարավոր է նախատեսել նաև կարգավորում, որ պայմանագրի կնքված կնքված ակցեպտի ստացման օրը, քեզ այլ բան սահմանված չէ կողմերի համաձայնությամբ:

Ճակը սեղմելու արդյունքում որպես համապատասխան պայմանագրի կնքման հետևանքը՝ էլեկտրոնային փոստին նամակ ստանալու պահից: Բացի այդ, եթե լինեն իրավիճակներ, երբ «հղում» կոճակը սեղմելիս առաջանանա տեխնիկական թերություններ, և ակցեպտանուի համար որոշակի չլինի այն հարցը, քեզ ի վերջո կնքվեց պայմանագրի, քեզ՝ ոչ, ապա, մեր կարծիքով, նման պայմաններում պետք է դիտարկել, որ պայմանագրի չի կնքվել, քանի դեռ չկա հակառակը հիմնավորդ ապացույց:

Ինչպես նշել ենք վերը, քանի որ ակցեպտանուր հաճախ կարող են արված լինել սխալնամբ, պետք է նախատեսել ակցեպտանուի՝ որոշակի ողամիտ ժամկետում պայմանագրից հրաժարվելու իրավունքը: Նման պարագայում հարց է ծագում, քեզ արդյոք էլեկտրոնային ծևով կնքված պայմանագրի պետք է համարել կնքված ակցեպտի ստացման, քեզ ակցեպտից հրաժարման ժամկետի ավարտի պահից: Եթե ակցեպտի ստացման պահը համարվի պայմանագրի կնքման պահ, ապա կարող է հանգեցնել օֆերենսիտի կողմից իր պայմանագրային պարտավորությունների կատարման: Վերջինս կարող է ձեռնարկել մի շարք գործողություններ, որոնք կրիստոն պայմանագրի բնույթից, հնարավոր է՝ կրիստոն պայմանագրի բնույթից, հնարավոր է՝ կրիստոն գործում ենք, որ պետք է որպես ընդհանուր կանոն ներառել այն կարգավորումը, որ էլեկտրոնային ծևով կնքվող պայմանագրերի դեպքում պայմանագրի կամարվի կնքված ոչ քեզ ակցեպտի ստացման օրը, այլ ակցեպտից հրաժարվելու ժամկետի վերջին օրվան հաջորդող օրը: Մյուս կողմից էլ կողմերը հնարավոր է ցանկություն ունենան չսպասել ակցեպտից հրաժարվելու ժամկետի ավարտին և անմիջապես անցնել պայմանագրային պարտավորությունների կատարմանը: Ուստի պետք է նախատեսել հնարավորություն, որ ակցեպտանուի կողմից հստակ կամահայտնությամբ «մտածելու ժամկետից» հրաժարվելու դեպքում պայմանագրի կամարվի կնքված ակցեպտի ստացման օրը, քեզ այլ բան սահմանված չէ կողմերի համաձայնությամբ:

Այս կապակցությամբ առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 449-րդ հոդվածի 1-ին մասում ավելացնել նախադասություն հետևյալ բռվանդակությամբ:

«Էլեկտրոնային միջոցներով պայմանագրի համարվում ոչ քեզ կոճակը սեղմելու պահից, այլ կո-

կնքելու դեպքում պայմանագիրը կնքված է համար-
վում ակցեպտից հրաժարվելու ժամկետի ավար-
տին հաջորդող օրը, բացառությամբ հետևյալ դեպ-
քերի:

Ա. ակցեպտանուր հրաժարվել է ակցեպտից
հրաժարվելու իր իրավունքից կամ

Բ. ակցեպտանուր ձեռնարկել է սույն օրենսգր-
քի 454-րդ հոդվածի 3-րդ մասում նշված գործողու-
թյուններից որևէ մեկը»:

¹ Տե՛ս <http://www.didtheyreadit.com>, <http://www.guidingtech.com/10886/track-if-your-email-was-opened-clicked-gmail-rightinbox/> (մուտք՝ 09.01.2015թ.)

² Տե՛ս United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, էջ 60:

³ Տե՛ս United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, էջ 62:

⁴ Տե՛ս UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998, United Nations Publications, New York, 1999, էջ 55:

⁵ Տե՛ս Карев Я. А., Электронные документы и сообщения в коммерческом обороте: правовое регулирование, С. 104.

⁶ Տե՛ս Ewan McKendrick, Contract Law, Text, Cases and Materials, Fourth Edition, Oxford University Press, 2010, էջ 103:

⁷ Տե՛ս Карев Я. А., նշված աշխատությունը, էջ 104:

⁸ Տե՛ս Gerald Spindler, Fritjof Borner, E-commerce Law in Europe and the USA, Heidelberg, 2010, 690-691 էջեր:

⁹ Ընդ որում՝ ձևակերպումն ամբողջովին համընկնում է կոնվենցիոն ձևակերպման հետ: Տե՛ս «Էլեկտրոնային փաստաթրի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդված:

¹⁰ Տե՛ս Roger LeRoy Miller, Gaylord A. Jentz, Business Law Today, second edition, West Publishing Company, 1991, էջ 174: Տե՛ս նաև Elliot I. Klayman, John W. Bagby, Nan S. Ellis, Irwin's Business Law, concepts, analysis, perspectives, USA, 1994, էջ 238: Տե՛ս նաև Davidson, Knowles and Forsythe, Business Law, Principles and Cases in The Legal Environment, Fifth Edition, USA,, էջ 217: Տե՛ս նաև Henry R. Cheeseman, Contemporary Business Law, Second Edition, USA, 1994, էջ 194: Տե՛ս նաև J. David Reitzel, Donald P. Lyden, Nathan J. Roberts, Gordon B. Severance, Contemporary Business Law, Principles and Cases, Fourth Edition, USA, 1990, էջ 162:

¹¹ Տե՛ս Gerald Spindler, Fritjof Borner, E-commerce Law in Europe and the USA, Heidelberg, էջ 320:

¹² Տե՛ս John Dickie “Internet and Electronic Commerce Law in the European Union, Oxford, North America, 1999, էջ 28:

¹³ Տե՛ս <http://www.austintechnologylawblog.com/2010/03/articles/browswrap-agreements/browswrap-agreements-the-contract-you-never-see/> (մուտք՝ 09.01.2015թ.)

¹⁴ Տե՛ս <http://www.internationallawoffice.com/newsletters/Detail.aspx?g=5ad7e558-f84b-466c-ab24-111acc0d8eb6> (մուտք՝ 09.01.2015թ.)

¹⁵ Տե՛ս http://www.internetlibrary.com/publications/cwahe_art.cfm (մուտք՝ 09.01.2015թ.)

Вардуи Даниелян

Аспирант кафедры гражданского права юридического факультета Ереванского Государственного Университета

РЕЗЮМЕ

Некоторые вопросы связанные с офертой и акцептом в случае заключения договоров в электронной форме

Настоящая статья обсуждает особенности момента отправки и получения оферты и акцепта в электронной форме, момента заключения договора, а также особенности отзыва оферты и акцепта. По мнению автора, вопрос читаемости сообщения в связи с моментом получения оферты или акцепта не должен быть предметом обсуждения. С учетом того, что время получения оферты и акцепта в электронной форме и обусловленное с этим момент заключения договора различаются от особенностей заключения договора в традиционной бумажной форме, автор предлагает произвести соответствующие законодательные изменения. В статье автор касается также вопросов отзыва оферты и акцепта, проблемам электронных ошибок распространенным в электронной среде, и представляет в связи с этим некоторые предложения.

Ключевые слова: электронная оферта, электронный акцепт, отзыв, момент заключения договора, электронные ошибки.

Varduhi Danielyan

PhD student at the Chair of Civil Law in the Department of Law at Yerevan State University

SUMMARY

Offer and acceptance related issues in case of electronic agreements

This article touches the peculiarities of sending and receiving offers and acceptances in electronic form, as well as their cancellation and the moment of concluding agreements. The author is convinced that technical illegibility should not be a topic for discussion while considering the fact and date of sending and receiving offers or acceptances. Given the differences between the time of concluding agreements via electronic means and in traditional paper format, the author suggests to make legislative amendments. The author also discusses the problem of cancellation of offers and acceptances and the issue of electronic mistakes prevalent in electronic environment and makes relevant suggestions.

Keywords: electronic offer, electronic acceptance, cancellation, the moment of contract conclusion, electronic mistakes.

ԱՆԳԵԼԻՆԱ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

ՀՀ կառավարությանն առընթեր պետական գույքի կառավարման վարչության աշխատակազմի իրավաբանական վարչության հայցապահանջների և իրավական ակտերի բաժնի պետ

Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ԵՎ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Մարդու իրավունքների հայեցակարգն իր արդիական տեսքով ձևավորվել է Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո: Մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող միջազգային իրավական ակտերը, միջազգային կազմակերպությունների ստեղծումը, մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության ազգային մեխանիզմների զարգացումը 20-րդ դարի կարևոր ձեռքբերումներից են:

Հայ հասարակությունը այս ոլորտում ունի իր ինքնատիպ փորձը: Բավականին կարճ ժամանակատակածում նա ունեցել է երեք հանրապետություն և չորս Սահմանադրություն: Յուրաքանչյուր նոր Սահմանադրություն մարդու իրավունքների գաղափարն արտացոլում էր՝ պայմանավորված երկրում տվյալ պահին գործող իրավիճակին համապատասխան:

Անցումային փուլ անհետևանք չքողեց նաև այս ոլորտը: Այն պայմանավորված էր քաղաքական ճգնաժամերով, սովետական համակարգից ստացած ժառանգությամբ, հայ հասարակության եթումշակության առանձնահատկություններով:

Հիմնարար բառեր: մարդու իրավունք, իումանիզմ, օրենքի գերակայություն, արդար դատարներություն, ազատությունների մեծ խարսխի, իրավունքների բիլ, մարդու իրավունքների հրակացիք:

Մարդու իրավունքները, նրա սոցիալական արմատները, նշանակությունը մարդկության պատմական, սոցիալական և մշակութային զարգացման մշտական խնդիրներից են, որոնք ունեն հազարամյակների պատմություն և գտնվել են քաղաքական, իրավական, էքնիկական, կրոնական և փիլիսոփայական ուսմունքների ուշադրության կենտրոնում: Մարդու իրավունքները բարդ, բայց միևնույն ժամանակ մեծ կարևորություն ունեցող երևոյթ են: Տարբեր ժամանակաշրջաններում մարդու իրավունքների խնդիրը, անփոփոխ մնալով իրավաքաղաքական ոլորտում, միաժամանակ ձեռք է բերել կամ կրոնական, կամ էքնիկական, կամ փիլիսոփայական կողմնորոշում՝ կախված իշխանության դեկին գտնվողների սոցիալական դիրքորոշումից:

Պատմությունը վկայում է, որ յուրաքանչյուր սերունդ պետք է պաշտպանի անձի իրավունքները, և որ մարդկությանը դեռևս հայտնի չէ իրավունքի, երբ չպահանջվեն ջանքեր մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման ուղղությամբ: Յուրաքանչյուր սերունդ յուրովի է արձագանքում պատմության հավասարական մարդկության այնպիսի վեհականության մարդու իրավունքների, որոնք իրենց բնույթով համընդիանրական են:

պիսիք են ազատությունը և մարդու իրավունքները:

Մարդու իրավունքները սերուուն կապված են այնպիսի ֆենոմենների հետ, ինչպիսիք են «ազատությունը» և «հավասարությունը»: Շ.Մոնտեսը գրում է. «Ազատությունն իրավունք է տալիս անելու այն ամենը, ինչը բույլատրում են օրենքները: Հասարակության առաջընթացին զուգընթաց ազատությունը դառնում է արդիականության կրոնը, իսկ իրավահավասարությունը՝ մարդկության սրբազնությունը»:

Մարդու իրավունքները բնական և անօտարելի են և նրան են պատկանում ի ծնե: Ոչ ոք չի կարող գրկել մարդուն իր բնական իրավունքներից. Կյանքի, անձնական անձեռնմխելիության, խոնդի, խոսքի, արտահայտվելու ազատության, ընտանեկան կյանքի գաղտնիության և այլ իրավունքներից: Ժամանակակից աշխարհն անհնար է պատկերացնել առանց ազատության, հավասարության, արդարության վկան հիմնված մարդու իրավունքների, որոնք իրենց բնույթով համընդիանրական են:

Մարդու իրավունքների կայացումը և զարգացումը թույլ են տալիս բացահայտել քաղաքակրթության տեսակը, նրա մակարդակը, քանի որ մարդու

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

և պետության փոխհարաբերություններն այս կամ այն քաղաքակրթության էությունը բնորոշող կարևորագույն հատկանիշ է, իսկ պետությունը՝ որպես իրավական կամ ոչ իրավական: Իրավական, ժողովրդավարական պետությունը ճանաչում է մարդու իրավունքների առաջնությունը՝ այդ իրավունքներով սահմանափակելով նրա իշխանական գործառույթները: Գործում է այն հանրածանաչ սկզբունքը, ըստ որի՝ մարդի իրավունք ունի անել այն ամենը, ինչն արգելված չէ օրենքով, իսկ պետական մարմինները՝ միայն այն, ինչը բույլատրված է օրենքով:

Մարդու իրավունքների պաշտպանությունը քննարկելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև նրա ինստիտուտներին բնորոշ սկզբունքների էությանը: Այդ սկզբունքները գենետիկորեն և գործառույթային առումով կապված են իրավունքի սկզբունքների հետ, այդ իսկ պատճառով արտացոլում են ոչ միայն իրավունքի էության որոշակի ասպեկտներն ու իրավակարգավորման զարգացման ներքին միասնությունը, այլ նաև հասարակական կյանքի բազմազան կողմերի իրավական երևույթները (տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական, հոգևոր և այլն), ինչպես նաև հասարակության պատմական զարգացման գործընթացում հաստատված իրավական և պետական-քաղաքական դրվագները:

Որպես առաջին և կարևոր սկզբունք՝ անհրաժեշտ է նշել հումանիզմի սկզբունքը: Հումանիզմի սկզբունքն առանձնանում է խիստ բարոյական և համասցիալական բովանդակությամբ, ինչից զատ այն միաժամանակ դասվում է համընդիանուր և հիմնական իրավական սկզբունքների շարքին: Մարդու իրավունքների պաշտպանության շրջանակներում հումանիզմի սկզբունքը, շարունակելով իրավաբանական ասպեկտի իր զարգացումը, ստանում է յուրահատուկ բեկում և արտահայտչածն: Խոսքը գնում է ոչ միայն մարդու իրավունքների պաշտպանի ինստիտուտի մասին, որի հիմքում ընկած է մարդասիրության կամ հումանիզմի սկզբունքը, այլ նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների մասին, որոնք, պաշտպանելով մարդու իրավունքները, ոչ թե հերթական ծառայությունն են մատուցում, այլ հումանիզմի սկզբունքը նաև իրենց գործունեության հիմքի հիմնական տարրերից են համարում:

«Օրենքի գերակայության սկզբունքը» սահ-

մանված է Ֆ. Հայեկի հետազոտություններում՝ որպես արդի դարաշրջանի ձեռքբերում, որը նա բնորոշում է որպես ազատության վահան և դրա ապահովմանն ուղղված իրավական մեխանիզմ: «Թերևս, - ասել է նա, - ոչինչ այնքան պարզ ու հստակ չի վկայում ազատ երկրների կյանքի մասին, ինչն առանձնացնում է նրանց ավտորիտար վարչակազմով երկրներից, ինչքան օրենքի գերակայության գերազույն սկզբունքների պահպանումը, ինչը «սահմանափակում է կառավարության հնարավորություններն անհատների գործունեությանը միջամտելուն՝ բռնուրյուններ կիրառելով նրանց նկատմամբ»:

Ընդհանրապես օրենքի գերակայությունը որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտի սկզբունք, օրենք՝ հիմնված մարդասիրական հիմնարար սկզբունքների խիստ պահպանաման վրա, այսինքն՝ այնպիսի իրավական նորմերի, որոնք կոչված են պաշտպանելու նախնական մարդու անքաղաքական իրավունքները և իրավակիրար գործունեությամբ ապահովելու դրանց իրագործումը:

Որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության ինստիտուտի կարևոր սկզբունք՝ անհրաժեշտ է առանձնացնել նաև իշխանությունների տարածաշտման սկզբունքը: Նման մոտեցումը պատահական չէ և առաջ էր քաշվել դեռևս մարդու իրավունքների ու բնական իրավունքի հիմնադիրների կողմից:

Մարդու իրավունքների պաշտպանության հաջորդ սկզբունքը արդար դատաքննությունն է: Արդար դատաքննությունը ներկայումս լայն տարածում ստացած իրավաբանական կատեգորիա է: Ընդհանուր առնամբ այն կարելի է բնութագրել որպես իրավական նորմերի վրա հիմնված կոնֆլիկտային իրավիճակների լուծում՝ իրավական հատուկ ինստիտուտի՝ դատարանի միջոցով:

Մարդու իրավունքներն անհատի և պետության փոխհարաբերությունների կարգավորման սկզբունքներ են, նորմեր և կանոններ, որոնք անհատի համար ապահովում են իր հայեցողությամբ գործելու կամ որոշակի բարիք ստանալու հնարավորություն: Մարդու իրավունքների արժեքի զարգացման առումով ՍՍԿ-ը տալիս է մարդու իրավունքների հետևյալ բնորոշումը. «Ընդհանուր գծերով մարդու իրավունքները կարելի է բնորոշել որպես իրավունքներ, որոնք մարդուն հատուկ են ի-

քնե, առանց որոնց նա չի կարող գոյություն ունենալ որպես մարդկային էակ»: Մարդկանց խնդիր իրավունքները կարող են սահմանափակվել միայն այն դեպքում, եթե դրանց իրականացումը սահմանափակում է ուրիշ անձանց միևնույն կամ համարելի իրավունքները:

Մարդու իրավունքների հիմնախնդիրն ունի իր նախապատմությունը, և այն կապված է հասարակության, պետության և մարդկային անհատականության զարգացման հետ: Պատմականորեն անձի արժանապատվության և պետական իշխանության նկատմամբ նրա ինքնակար կեցվածքի մասին տեսակետներն առաջին անգամ արտահայտել են Հին Հունաստանի և Հռոմի փիլիսոփաները, պատմաբանները և իրավաբանները: Սակայն, ոչ Հին Հունաստանում և ոչ էլ Հին Հռոմում հայտնի չեն «մարդու իրավունքներ» հասկացությունը. հարյուրամյակներ էին պետք դրան հասնելու համար:

Միջնադարում ազատությունը շատ սահմանափակ էր, քանի որ ավատադիրական (ֆեոդալական) հասարակությունը համընդիմանուր կախվածության հասարակություն էր: Նրանում գերիշխում էր կամայականությունը և ուժի սկզբունքը: Սակայն այդ իսկ ժամանակ Անգլիայում փորձեր էին արվում՝ սահմանափակելու միապետության իրավունքները, միապետի համար կանոններ սահմանելու, որոնց պետք է հետևեն: Միապետի, քարոնների, ասպետների հակամարտությունն ավարտվեց 1215 թվականին՝ «Ազատությունների մեծ խարտիայի» ընդունմամբ:

Ազատությունների մեծ խարտիան (լատիներեն՝ Magna Carta) ամրագրեց Անգլիայի ազնվականության տարած հաղթանակը միապետի նկատմամբ: Նշված փաստաթղթի կարեռությունը կայանում է նրանում, որ դրանում ամրագրված է ազատ մարդու (ավատադիրական իրավահայեցնությանը համապատասխան) անձեռնմխելիության իրավունքը: Այսինքն, մարդը կարող է ձերբակալվել ու բանտարկվել միայն դատարանի օրինական դատավճռի հիման վրա: «Ազատությունների մեծ խարտիան» պատմության մեջ առաջին իրավական ակտն է, որով սկիզբ դրվեց անձի անձեռնմխելիության ժամանակակից ինստիտուտի ձևավորմանը:

Այս բնագավառում հաջորդ կարևոր փաստաթուղթը 1628թ. «Իրավունքների մասին խնդրագիրն» է, որն արդեն վերաբերում է Անգլիայում

բուրժուական կարգերի ձևավորման շրջանին: Դրա հիմնական բովանդակությունն են կազմում սահմանադրական միապետության, առանց խորհրդարանի որոշման ոչ մի հարկ չսահմանելու, ձերբակալությունները՝ միայն օրենքով սահմանված կարգով, ու արտակարգ դատարանների վերացման առաջավոր գաղափարները:

Մարդու իրավունքների ապահովման ճանապարհին հետագա կարևոր քայլը հանդիսացավ 1679թ. Habeas Corpus Act-ը, որն Անգլիայի զգոված սահմանադրության բաղկացուցիչ մասն է: Այն կարելի է անվանել «Մարդու իրավունքների երաշխիքների մասին» ակտ: Դա մարդկային պատմության մեջ առաջին իրավական ակտն է, որում ոչ միայն հոչակած են մարդու իրավունքները, այլև ամբագրված են դրանց ապահովման երաշխիքները: Նշված ակտը վճռորոշ նշանակություն ունեցավ մարդու իրավունքների ժամանակակից միջազգային չափորոշիչների ձևավորման գործում:

1689թ. Իրավունքների մասին բիլը սկիզբ դրեց խորհրդարանի դերի մասին ժամանակակից պատկերացումներին և առաջ քաշեց օրենքի գերակայության սկզբունքը:

Անգլիայում 1701թ. ընդունված մեկ այլ ակտ սահմանեց օրենսդրության ոլորտում խորհրդարանի գերակայությունը, դատավորների անփոխարինելիության սկզբունքը, արգելեց բազավորական նախարարներին լինել խորհրդարանի անդամներ:

Հանրաճանաչ պատմաիրավական փաստաթղթերում արտացոլված ազատության իդեալների և մարդու իրավունքների հետագա զարգացումը տեղի ունեցավ ԱՄՆ-ում, որտեղ 1776թ. ընդունվեց Վերջինիայի իրավունքների հոչակագիրը: Վերջինս հոչակեց, որ բոլոր մարդիկ իրենց էությամբ հավասարապես ազատ և անկախ են և օժտված են որոշակի բնական իրավունքներով:

Հաջորդ իրավաքաղաքական փաստաթուղթը, որը նշանակայից ազդեցություն է ունեցել մարդու իրավունքների բովանդակության զարգացման վրա, նոյն թվականի ԱՄՆ-ի Անկախության մասին հոչակագիրն է, որը սահմանեց ճնշվող ժողովրդի ապստամբության իրավունքը:

Եվ, վերջապես, անհրաժեշտ է նշել Ֆրանսիայի «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հոչակագիրը» (1789թ.), որն այսօր էլ այդ պետության գործող Սահմանադրության (1958թ.) անբաժան մասն է: Հոչակագիրը խարագանում է հին, ավատադի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բական կարգերը և հոչակում «Մարդու բնական, անքածան և սրբազն իրավունքները»:

Նշված երկրների կողքին անհրաժեշտ ենք համարում նշել նաև հայ ժողովրդի անցած ճանապարհն ու փորձը մարդու իրավունքների կայացման, զարգացման ու ապահովման բնագավառներում: Մարդու իրավունքների կայացման պատմական երկարատև զարգացման փուլում հայ ժողովրդը ձեռք է բերել ինքնատիպ փորձ: Առավել հատկանշական է այն, որ Հայաստանում բավականին կարճատև ժամանակահատվածում ստեղծվել են երեք համբապետություն և ընդունվել չորս Սահմանադրություն: Յուրաքանչյուր նոր Սահմանադրություն բովանդակում էր մարդու իրավունքներ՝ կախված երկրում գործող պատմական իրավիճակից, հասարակության պահանջներից և հարցումներից, տարբեր սոցիալական խմբերի հետաքրքրություններից և այլն:

Ընդգծենք հետևյալը. հայոց իրավական փաստաթղթերում, հատկապես Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում» ուղղակի կամ անուղղակի ձևով խոսվում է մարդու իրավունքների ու ազատությունների իրավական, օրենսդրական կարգավորման մասին:

Մարդու բնական իրավունքի, ազատության, հասարակական դաշինքի հիմնախնդիրներին հատուկ ուշադրություն են հատկացրել 18-րդ դարի հայ լուսավորիչներ Մովսես Քաղաքանյանը, Շահամիր Շահամիրյանը: Հիմնախնդիրը առավել հիմնարար ու ընդգրկուն լուսաբանումների է արժանացել 19-րդ դարի հասարակական, փիլիսոփայական մտքի նշանավոր ներկայացուցիչներ Միքայել Նալբանդյանի, Մաֆֆու, Գրիգոր Արծրունու և ուրիշների կողմից:

1922 թվականի փետրվարի 3-ին ընդունված Հայկական ԽՍՀ առաջին Սահմանադրությամբ ճանաչվում էին բոլորի հավասար իրավունքներ՝ անկախ ռասայական և ազգային պատկանելիությունից:

1937 թվականի մարտի 23-ին Հայաստանի Խորհրդների IX արտահերթ նիստն ընդունեց նոր Սահմանադրություն, համաձայն որի՝ Հայաստանի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետությունն առանձնացավ լուծարվող Անդրկովկայան Խորհրդային Սոցիալիստական Դաշնային Հանրապետությունից և ներառվեց ԽՍՀՄ կազմում: ԽՍՀՄ նոր սահմանադրությունը հոչակեց սոցիա-

լիզմի հաղթանակը՝ որպես երկրի կյանքում տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունների հանրագումար և ամրագրեց Հայաստանի սոցիալիստական պետության կայացումը:

1978 թվականի ապրիլի 14-ին ընդունված ՀԽՍՀ երրորդ Սահմանադրությամբ հոչակվեցին կոմունիստական գաղափարախոսություններ, որի նպատակն էր կոմունիստական հասարակության ձևավորումն առանց դասային խորականության: Ամեն դեպքում այն ներառում էր նաև դեմոկրատական նորմեր:

Հայաստանի հասարակական-քաղաքական կյանքում որպես կախված փոփոխություններ կատարվեցին 1990 թվականի օգոստոսի 23-ի «Հայաստանի անկախության հոչակագրի» և 1995 թվականի հուլիսի 5-ի ՀՀ Սահմանադրության ընդունումից հետո: Սահմանադրությունն արտացոլում էր մարդու իրավունքների, հասարակության և պետության զարգացման ամբողջովին նոր փուլ, սահմանում էր Հայաստանի՝ որպես միջազգային հարաբերությունների լիիրավ սուբյեկտի կարգավիճակը: Սահմանադրությունը փաստացիորեն խճողված է մարդու իրավունքների գաղափարներով, իրատեսական է, ազատ է պատրանքներից և համապատասխանում է միջազգային չափանիշներին և համընդհանուր ճանաչում ստացած պահանջներին:

Այսօր ՀՀ-ն ԱՊՀ միջպետական կառույցների մեծամասնության անդամ է, 1992 թվականի մարտին ՀՀ պետական լրուղ բարձրացվել էր Նյու-Յորքում՝ ՍԱԿ-ի Քարտուղարության շենքի առջև, ՀՀ-ն ընդունվել է մի շարք միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների շարքերում, ինչպիսիք են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն, ԵԱՀԿ-ն և բազմաթիվ այլ կառույցներ: 2001 թվականին ՀՀ-ն մտել է Եվրոպայի խորհուրդ, ընդունել բազմաթիվ կոնվենցիաներ և միջազգային պայմանագրեր, որոնցում ամրագրված են մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող բացարձակ կարևոր հայեցակարգեր:

Բնականաբար անցումային փուլը չեր կարող գերծ մնալ պիտի ներկայական և բացքողումներից, որոնք հիմնականում պայմանավորված են եղել քաղաքական ճգնաժամերով, ժառանգած սովետական մեխանիզմներով ու աշխարհայացրով, հայ հասարակության էքնոմշակութային առանձնահատկություններով, ինչպես նաև այնպիսի փաստերով, ինչպիսիք են Ղարաբաղյան կոնֆլիկտը, տնտեսական շրջափակումը և այլն:

Այդուհանդերձ, անցած 20 տարիների ընթացքում մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության առումով կատարված աշխատանքների արդյունքը շոշափելի է, և կան ձեռքբե-

րումներ, չնայած ընդհանուր առմամբ զարգացման տեմպը հետ է մնում համաշխարհային զարգացման տեմպից:

Գրականություն

- ՀՀ Սահմանադրություն:
- «Մարդու իրավունքների պաշտպանության և հիմնարար ազատությունների մասին» Եվրոպական կոնվենցիա
- ՀՀ Սահմանադրություն:
- Խաչատրյան Գ.Մ. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, «Հայաստանի Հանրապետություն», Երևան 1999թ.:
- Բոյցովս Վ.Վ. Մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության ծառայություն, Համաշխարհային փորձ, Մուլվա, 1996թ.:
- Հարությունյան Գ.Գ. «Իրավունք և երաշխիքներ», Երևան, 1999թ.:
- Կորլունիկ Ն.Մ. Իրավունքի տեսության ընդհանուր դասեր, Մուլվա, 1994թ.:
- Սարգսյան Ս. Հումանիզմի փիլիսոփայություն, Երևան, 2012թ.:
- Սարգսյան Ս. Մարդու հիմնախնդիրը 19-րդ դարի հայ փիլիսոփայական և հասարակական մտքում, Երևան 2001թ.:
- Альваро Хиль-Роблес, Парламентский контроль за администрацией (институт омбудсмана).
- Ombudsman, Parliamentary Commissioners, Mediators and Person discharging semiliar functions in member states of the Council of Europe, A Comparative Study.-Strasbourg: Council of Europe, 1997.
- J.Stacey, A Frank.Ombudsman compared.Oxford: Clarendon Press 1978.
- Ed.Gaiden, E. Geralf, International handbook of the Ombudsmen.Westpoint, Conn.: Greenwood Press. 1983.

Ангелина Аванесян

Начальник отдела исков и правовых актов юридического управления аппарата Управления по управлению государственным имуществом при правительстве РА

Соискатель кафедры конституционного и муниципального права института политологии и права Российско-Армянского (Славянского) Университета

РЕЗЮМЕ

Происхождение и развитие идеи прав человека

Концепция прав человека в ее современном виде оформилась после второй мировой войны. Принятие международно-правовых актов о правах человека, образование международных организаций, осуществляющих контроль за выполнением государствами взятых на себя в этой области обязательств, развитие национальных систем защиты прав и свобод человека и гражданина явились одним из величайших завоеваний XX столетия.

В долгом историческом развитии становления права человека армянский народ в этой сфере обрел своеобразный опыт. За достаточно короткий срок он пережил три республики и принял четыре конституции. Каждая новая конституция отражала права человека в зависимости от существующей в стране исторической ситуации, требований и запросов общества, интересов различных социальных групп и т.д.

Естественно, переходный период не мог обойтись без ошибок и пробелов, которые в основном были обусловлены политическими кризисами, инерцией унаследованных советских механизмов и мировоззрения, этнокультурными особенностями армянского общества, а также такими факторами, как карабахский конфликт, экономическая блокада и т.д.

Однако в целом за минувшее пятнадцатилетие в области свободной реализации прав человека имели существенные сдвиги и приобретения, хотя в целом прогресс здесь отстает от общих темпов мирового развития.

Ключевые слова: права человека, гуманизм, верховенство закона, справедливое судебное разбирательство, Magna Karta, Билль о правах, Декларация прав человека.

Angelina Avanesyan

Department of State Property Management by the Government
of the RA as the Head of Division in Juridical Department

Post-graduate student of the
Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The origin of the idea of human rights and development

The concept of human rights in its present form formed after World War Second. In a long historical development of human rights formation Armenian people has gained a unique experience in this formation. In a relatively short period Armenian people formed three republics and adopted four constitutions.

An each new constitution reflected the rights of human depending of the country's historical situation, requirements and demands of society and the interests of different social groups. Certainly transitional period couldn't be pass without mistakes and gaps which were mainly gave reasons for political crisis and inertia of Soviet legacy mechanisms and ideology, Armenian society's ethnic and cultural features, as well as factors such as Karabakh conflict, economoc blockade, etc.

However, over the past fifteen years in the field of free enjoyment of human rights had significant changes and acquisitions although overall progress is lagging behind the pace of global development.

Keywords: Human rights, humanism, rule of law, a fair trial, Magna Karta, The Bill of rights, Declaration of Human Rights.

ԶՈՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի դատավորի օգնական
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի
իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի
քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի
ամբիոնի ասպիրանտ

**ԴԱՏԱՎՃՈՒ՝ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱԿՏԻ ՏԵՂԸ ԻՐԱՎԱԿԻՐԱԾ
ԱԿՏԵՐԻ ՀԱՍՏԱՐԳՈՒՄ**

Գիտական հոդվածը նվիրված է դատավճու՝ որպես արդարադատության իրականացման ակտի, և այլ իրավակիրառ ակտերի փոխահարքերակցության հարցին: Հեղինակը, վերլուծելով իրավակիրառ ակտերին բնորոշ հատկանիշները, գալիս է զգահանգման, որ դրանք վերաբերելի են նաև դատավճուին, որը հենց ենթագրում է կոնկրետ իրավահարաբերությունների նկատմամարտ իրավունքի կիրառման ակտ: Ընդ որում, դատավճում, բացի քրեական և քրեադատավարական նորմերից, կիրառման ենթակա են նաև այլ իրավունքի ճյուղերի նորմերը: Բացի այդ, հեղինակը, դասակարգելով քրեական դատավարության ընթացքում ընդունվող ակտերը, առանձ նացնում է դատավճուին բնորոշ հատկանիշները, ինչո՞ւ բույլ է տալիս հստակեցնելու դրա տեղը քրեադատավարական ակտերի համակարգում: Ամփոփելով, հեղինակը եզրակացնում է, որ դատավճուը գործը ըստ էության լուծող վերջնական դատավարական որոշում է, որը վերջնականորեն տալիս է քրեական դատավարության գլխավոր հարցի պատասխանը անձի մեղավորության կամ անմեղության մասին:

Հիմնարար բառեր - դատավճու, որոշում, իրավակիրառ ակտ, քրեական դատավարություն:

Քրեական գործերի քննության ինչպես մինչդատական այնպես էլ դատական փուլերում քրեադատավարական գործունեության անքաժամնելի մասն է կազմում իրավական ակտերի ընդունումը (1): Քրեական գործերով վարույթ իրականացնելու ընթացքում ընդունվող որոշումները հանդիսանում են քրեական դատավարության նշանակության ապահովման միջոցներից մեկը: Եվ այդ իմաստով քրեադատավարական որոշումները հանդիսանում են իրավապահպան մարմինների և դատարանների գործունեության կարևոր գործոն, որի միջոցով նրանք իրենց լիազորությունների շրջանակում մասնակցություն են ունենում հասարակության կռավարմանը (2):

Քրեական դատավարությունում միայն պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են որոշումներ կայացնելու եղանակով կյանքի կոչելու իրավական նորմերում ամրագրված պահանջները: Այդ մարմինները պարտավոր են ապահովել օրենքի պահանջի իրագործումը, որը պետք է ուղղված լինի քրեադատավարական խնդիրների լուծմանը: Քրեական գործերով վարույթ իրականացնելու ընթացքում իրավասու մարմինների կողմից ընդունված այդ ակտերը կրում են պար-

տադիր բնույթ պետական մարմինների և այլ անձանց համար: (Օրինակ՝ քր. դատ օր. 55-րդ հոդվածի 5¹-րդ կետ): Բացի այդ, օրենքը նաև պարտադրում է իրավասու մարմիններին որոշակի հանգամանքների դեպքում ընդունել քրեադատավարական օրենքով նախատեսված որոշակի ակտեր (Օրինակ՝ քր. դատ օր 90-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Սակայն իրավական նորմերը, այդ թվում՝ քրեադատավարական, որպես կանոն չեն կարող ինքնուրույնաբար, իրենք իրենցով կենսագործվել, այլ պետք է կոնկրետացվեն և ստանան անհատականացված ուղղվածություն: Դատական ակտերը իրենց հերթին գրեթե առանց բացառության ունեն անհատական բնույթ: Միակ բացառությունը կազմում են Սահմանադրական դատարանի որոշումները, որոնք, հանձայն Իրավական ակտերի մասին ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի, կարող են ունենալ նորմատիվ բնույթ (3): Այս առումով, Ս.Ս.Ալեքսեյևը արդարացիորեն նշում է. «Իրավունքի կիրառումը յուրահատող կառավարչական գործունեություն է, որը ունի հատուկ խնդիրներ: Նա ուղղված է իրավական նորմերի կենսագործմանը, ինչպես նաև նման կարիք առաջանալու դեպքում հասարակական հարաբերություն-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ների անհատական կարգավորմանը» (4):

Հայաստանի Հանրապետության իրավական ակտերի մասին օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրավական ակտ է հանդիսանում նաև դատարանի կողմից կայացված դատավճիռը: Ըստ այդ օրենքի 2-րդ հոդվածի 5-րդ մասի. «Անհատական ակտ է սույն հոդվածի առաջին մասում նշված մարմինների՝ իրենց լիազորությունների շրջանակում ընդունած իրավական այն ակտը, որն ունի ժամանակավոր կամ մշտական բնույթ, նախատեսված է մեկանգամյա կամ բազմակի կիրառման համար, չի պարունակում իրավական նորմ և սահմանում է վարքագծի կանոններ միայն դրանում ուղղակի անհատապես նշված (նախատեսված) ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց կամ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ պետական կամ համայնքային հիմնարկների (այսուհետ՝ անձ) համար:

Անհատական իրավական ակտն ընդունվում է միայն նորմատիվ իրավական ակտի համաձայն և դրա սահմանած շրջանակում»:

Ամփոփելով վերոգրյալը՝ կարելի է եզրակացնել, որ իրավակիրառ ակտը առաջին հերթին իրավասու պետական այն մարմնի որոշումն է կոնկրետ գործով, որին պետությունը լիազորել է իրավունքի կիրառման որոշակի հասարակական հարաբերությունների ոլորտում: Երկրորդ՝ իրավակիրառ ակտը պարունակում է պետաշխանական իրամայական, որը պարտադիր է պահպանման, կիրառման համար այն անձանց կողմից, ում հասցեազրված է այն և ապահովում է պետական հարկադրանքով: Երրորդ՝ իրավակիրառ ակտը ունի որոշակի օրենքով նախատեսված ձև: Չորրորդ՝ իրավակիրառ ակտը ուղղված է հասարակական հարաբերությունների անհատական կարգավորմանը. դրա մեջ հստակ անհատականացվում են (պերսոնաֆիլացվում) անձանց սուրյեկտիվ իրավունքները և պարտականությունները, և հինգերորդ՝ իրավակիրառ ակտը ընդունվում է (կայացվում) նորմատիվ իրավական ակտի հիման վրա:

Իրավակիրառ ակտերին բնորոշ վերը հիշատակված բոլոր չափանիշները ամրող ծավալով վերաբերելի են նաև դատավճորի նկատմամբ, և այս առումով մեզ համար ընդունելի է ՀՀ քրեական դատավարության դասագրքի հեղինակների այն տեսակետը համաձայն որի. «Հանդիսանալով իշխանական ակտ՝ դատավճիռը, այնուամենայնիվ, իրա-

վունքի նորմ չի ստեղծում: Իր իրավական բնույթով դատավճիռը, ինչպես և վարույթի ընթացքում ընդունվող մյուս բոլոր որոշումները, իրենից ներկայացնում է կոնկրետ իրավահարաբերությունների նկատմամբ իրավունքի նորմի կիրառման ակտ» (5):

Սակայն չի կարելի միայն սահմանափակվել նշելով այն ընդիհանուրը, ինչը մոտեցնում է դատավճորին, պետական մարմինների կայացրած այլ իրավակիրառ ակտերին. հարկավոր է նաև բացահայտել այն առանձնահատկությունները, որոնք տարբերում են դատավճիռը պետական մարմինների այլ ակտերից: Այս առումով դատավճիռը, հանդիսանալով անհատական իրավակիրառ ակտ, ունի որոշակի տարբերություններ պետական իշխանության այլ մարմինների կողմից ընդունվող ակտերից, և որոշ հատկանիշներ բնորոշ են միայն դատավճորին. դրանք են՝

- դատավճիռը կայացվում է միայն դատարանի կողմից,
- դատավճորի կայացումը կարգավորվում է քրեադատավարական օրենսդրության կանոններով,
- դատավճիռը, մտնելով օրինական ուժի մեջ, ձեռք է բերում օրենքի ուժ կոնկրետ գործի համար,
- դատավճորը կարող են իրագործվել քրեափական նորմերը կոնկրետ անձի նկատմամբ (անձին մեղավոր ճանաչել, պատիժ նշանակել և այլն):

Հաշվի առնելով շարադրվածը՝ կարելի է եզրակացնել, որ դատավճիռը, հանդիսանալով իրավակիրառ ակտ, իրենից ներկայացնում է դատարանի՝ որպես պետական իշխանության մարմնի, կոնկրետ քրեական գործով, օրենքով նախատեսված ձևով և դրա հիման վրա արտահայտված պաշտոնական որոշում, որը ուղղված է հասարակական հարաբերությունների անհատական կարգավորմանը և իրացնում է գործող իրավական նորմը տվյալ կոնկրետ դեպքի նկատմամբ: Հարկ ենք համարում նշել, որ իրավական բնույթով դատավճիռը հանդիսանում է ոչ միայն քրեադատավարական և քրեափական նորմերի կիրառման ակտ, այլ դատավճորում կիրավում են նաև քաղաքացիական իրավունքի (քաղաքացիական հայցի լուծման մասով), ընտանեկան իրավունքի (Անշաբահասների, անաշխատունակ անձանց խնամքի իրավունքի հարցի լուծումը)¹, և իրավունքի այլ ճյուղերի նորմե-

բը:

Բացի դատավճռից, քրեական դատավարության թե՛ մինչդատական և թե՛ դատական վարույթների ընթացքում ընդունվում են բազմատեսակ որոշումներ, որոնք պարունակում են իրավական հարցերի պատասխաններ, ինչը թույլ է տալիս դրանք տարրերակել այնպիսի դատավարական ակտերից, ինչպիսին են քննչական և դատավարական գործողությունների արձանագրությունները, որոնցում հաստատվում է գործողության կատարման փաստը, բովանդակությունը, քննչական գործողությունների արդյունքները և այլն (6):

Ինչպես նկատում է ոռու դատավարագետ Ի.Ա.Օստապենկոն, քրեական դատավարության շրջանակներում որոշումների ընդունումը բնութագրվում է որպես պետականական, մտավորկամայական, ֆորմալ-տրամաքանական հոգերանական գործունեություն: Ընդ որում, պաշտոնատար անձի որոշումը՝ որպես իրավակիրառական գործունեության արդյունք, պետք է արտացոլի ոչ թե այդ անձի կարծիքը, այլ նրա համոզվածությունը, վստահությունը, որ որոշման հիմքում դրված ապացույցները գնահատված են ճիշտ, փաստերը հաստատվել են օրենքի պահանջներին համապատասխան, և նշված որոշման ընդունումը համապատասխանում է իրավունքի կարգադրանքի պահանջին (7):

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը պարունակում է 100-ից ավել քրեադատավարական հարցեր, որոնց լուծման համար քրեական գործով վարույթի ընթացքում կարող են ընդունվել բազմատեսակ որոշումներ:

Նման որոշումների շարքին է դասվում նաև դատավաճիռը: Ուստի, մեր կարծիքով, կարենոր տեսական և գործնական նշանակություն ունի նաև քրեադատավարական ակտերի դասակարգման համատեքստում պարզելը դատավճռի հարաբերակցությունը այդ ակտերի հետ, ինչպես նաև հստակեցնելը դրա տեղը քրեադատավարական ակտերի համակարգում:

Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 8-րդ կետի համաձայն՝ «դատավճիռը դատական նիստում կայացված առաջին ատյանի և վերաբնիշ դատարանի որոշումն է (ընդգծումը՝ Զ.Հ.) ամբաւառնյալի մեղավորության կամ անմեղության, նրա նկատմամբ պատիժ կիրառելու կամ չկիրառելու և

այլ հարցերով»:

Այս առումով Օրենսգիրքը «որոշում» հասկացությունը օգտագործում է այնպիսի դատավարական ակտերի ընույթի բացահայտման համար, ինչպիսին են դատավճիռները, դատարանների կողմից ընդունվող այլ ակտերը, նախաքննության մարմնի կողմից կայացվող ակտերը և այլն՝ միավորելով դրանք դատավարական որոշումներ հասկացության ներք (6-րդ հոդվածի 7-րդ կետ):

Այսպիսով, դատավարական որոշումներ հասկացությունը հանդիսանում է սեռային հասկացություն, որը արտացոլում է դրանց՝ քրեական դատավարության ընթացքում կայացվող ակտ լինելու հանգամանքը, իսկ դատավճիռը, այլ որոշումները՝ թե՛ դատարանի և թե՛ նախաքննական մարմինների կողմից ընդունվող, հանդիսանում են դատավարական որոշումների տեսակներ:

ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը, բացի նշված դասակարգումից, քրեադատավարական ակտերը դասակարգում է մեկ այլ հիմքով ևս՝ օգտագործելով «վերջնական որոշում» և «գործն ըստ էության լուծող ակտեր» հասկացությունները, ընդ որում, ըստ այդ դրույթի, դատավճիռը հանդիսանում է գործն էստ էության լուծող ակտ:

ՀՀ վճարել դատարանը, մեկնաբանելով վերջնված օրենքի դրույթները, իր՝ *Ֆակուլտատիվ պատումների վերաբերյալ գործով ձևավորել* է հետևյալ իրավական դիքորոշումը. «Մեջբերված քրեադատավարական նորմերի համակարգային վերլուծությունից երևում է, որ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը վերջնական որոշման տեսակներից են: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 10-րդ կետի տառացի մեկնաբանությունից երևում է, որ «գործն ըստ էության լուծող որոշում» հասկացությունն օրենսդիրը տարրերակել է «քրեական վարույթը շարունակելը բացառող որոշում» հասկացությունից, բացի այդ, վկայակոչված քրեադատավարական դրույթի վերլուծությունից հետևում է նաև, որ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի հասկացությունը սահմանելիս օրենսդիրը թվարկել է այն ակտերը, որոնք կայացվում են բացառապես դատարանի կողմից գործի՝ ըստ էության քննության փուլում» (8):

Ամփոփելով՝ կարելի է եզրակացնել, որ դատավճիռը, համաձայն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի, հանդիսանում է դատարանի կող-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մից կայացված, գործը ըստ Էռիքյան լուծող վերջնական դատավարական որոշում:

Քրեադատավարական գործումնեության ընթացքում ընդունվող այլ ակտերը դատավճռի հետո ունեն ընդհանուր հատկանիշներ, ինչպես նաև որոշ առանձնահատկություններ, ուստի և դատավճռի և քրեադատավարական այլ ակտերի փոխհարաբերակցության հարցը պետք է դիտարկվի այդ տարբերությունների վերհանման ճանապարհով: Նշված բնույթով տարբեր դատավարական ակտերի ընդհանությունները և առանձնահատկությունները պարզելու, դրանց յուրաքնայուրի տեսլը և գործառնական դերը քրեադատավարական հարաբերությունների կարգավորման համակարգում որոշելու համար դատավարական ակտերը ենթարկվում են դասակարգման, որն ունի ինչպես տեսաճանաչողական, այնպես էլ կիրառական նշանակություն:

Դրա հետ մեկտեղ հարկավոր է նշել, որ որոշ հատկանիշներ բնորոշ են քրեական դատավարության ընթացքում կայացվող բոլոր որոշումներին: Ըստ ոռու դատավարագետ Ա.Վ. Բունինայի՝ դրանք են. 1. բոլոր դատավարական որոշումները (դատավճռ, դատարանի որոշում) կայացվում են քրեական դատավարությանը մասնակցող պետական մարմնի կողմից, 2. բոլոր դատավարական որոշումներին ներկայացված է օրինականության, հիմնավորվածության և պատճառաբանվածության պահանջը, 3. բոլոր այդ ակտերը ընդունվում են օրենքով նախատեսված դատավարական կարգով (9):

Մեր կողմից նպատակահարմար ենք գտնում ավելացնել նաև հետևյալ հատկանիշները. 4. դրանք առաջացնում և դադարեցնում են որոշակի քրեադատավարական հարաբերություններ, 5. պարզված փաստական հանգամանքների հիմնա վրա բովանդակում են իրավական հարցերի պատասխաններ:

Ոռու դատավարագետ Լուպինսկայայի մոտեցման համաձայն՝ քրեական դատավարության ընթացքում ընդունվող որոշումները կարելի է դասակարգել ըստ

- բովանդակության,
- գործառական նշանակության,
- որոշում կայացնելու իրավասություն ունեցող սուրյեկտությունից,
- կայացման պահի և ակտի գործողության ժամկետի,

- իրավաբանական ուժով և հետևանքներով:

Ըստ որում, ցանկացած որոշում կարող է բնորոշվել՝ ըստ մի քանի դասակարգող հատկանիշների (10):

1. Ըստ բովանդակության դատավարական ակտերը կարելի է դասակարգել հիմնական և օժանդակ որոշումների: Հիմնական որոշումների շարքին պատկանում են այն ակտերը, որտեղ իրավասու մարմինները հավաքված ապացույցների և հաստատված փաստերի հիման վրա պատասխանում են քրեական գործի հիմնական հարցերին (տեղի է ունեցել արդյոք հանցագործություն, կատարել է արդյոք այդ հանցագործությունը ամբաստանյալը և այլն): Այդ հարցերի պատասխանը իրենից ներկայացնում է քրեափական վեճի առարկան: Դրա հետ մեկտեղ հիմնական այդ ակտերում լուծվում են նաև լրացուցիչ հարցեր, որոնք, սակայն, բխում են իմնական հարցերից, օրինակ՝ դատավճռի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո ապացույցների հետագա ճակատագրի հարցը:

Օժանդակ դատավարական ակտերը օժանդակում են քրեական գործի հիմնական հարցերի օրինական և հիմնավոր լուծմանը: Այդ ակտերի շարքին կարելի է դասել, օրինակ, քննչական գործողությունները կատարելու մասին որոշումները, դատավարական հարկադրամքի միջոցներ կիրառելու մասին և այլն:

Այս առումով դատավճռը հանդիսանում է հիմնական դատավարական ակտ այն պատճառով, որ դրանում լուծվում են ստանում քրեական դատավարության առանցքային հարցերը՝ անձի մեղավորության կամ անմեղության, սակայն դրա հետ մեկտեղ դատավճռում լուծվում են մի շարք լրացուցիչ հարցեր: Իսկ դատարանի կողմից դատական քննության ժամանակ կայացված ակտերը դատավճռի հանդեպ ունեն օժանդակ բնույթ: Դրանց օրինակը կարող են լինել դատարանի որոշումները որոնք ուղղված են ապացույցների հավաքմանը, հետազոտմանը, մասնակիցների իրավունքների պաշտպանությանը (դատարանի որոշումը վկային դատարան հրավիրելու և հարցաքննելու վերաբերյալ, փորձաքննություն նշանակելու մասին որոշումը):

2. Դատավարական որոշումները կարելի է դասակարգել նաև ըստ իրենց գործառական նշանակության: Ըստ Լուպինսկայայի որոշումների՝ գործառական նշանակության բովանդակությունը

կայանում է նրանում, թե վարույթի, որ փուլում են դրանք ընդունվում և ինչ ազդեցություն են ունենում գործի հետագա ընթացքի վրա (11): Այդ իմաստով որոշումները կարող են լինել սկզբնական, միջանկյալ և եզրափակիչ:

Սկզբնական որոշումները իրավունք են վերապահում վարույթ իրականացնող մարմիններին՝ նախաձեռնելու գործողություններ, որոնք իրենց բովանդակությամբ հանգեցնում են քրեադատավարական որոշակի փուլի սկսելուն (օրինակ՝ քրեական գործի հարուցման մասին որոշում): Միջանկյալ որոշումները ընդունվում են քրեական դատավարական փուլերի ընթացքում և լուծում են միջանկյալ հարցեր, օրինակ՝ քրեական գործի հարուցման փուլում կայացվող ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 180-րդ հոդվածի կարգով հետազոտման համար վերցրած նմուշները քննիչի որոշման համաձայն ուղարկվում են փորձաքննության: Իսկ եզրափակիչ որոշումները ավարտում են տվյալ փուլը և հիմք են ստեղծում գործի՝ այլ փուլ տեղափոխելու համար (կատարման փուլ, իսկ բողոքարկման դեպքում վերանայման փուլ):

Հետևաբար, դատավճիռը ըստ դրա գործառական նշանակության, քրեադատավարական եզրափակիչ որոշում է, քանի որ ավարտում է դատարնեության փուլը և հիմքեր է ստեղծում գործը դատավարության այլ փուլ տեղափոխելու համար (կատարման փուլ, իսկ բողոքարկման դեպքում վերանայման փուլ):

3. Որոշումները կարող են դասակարգվել՝ ըստ այդ ակտերը կայացնելու իրավասություն ունեցող սուբյեկտների: Դատարանը, դատախազը և քրեադատավարական վարույթի այլ հանրային մասնակիցները իրենց գործունեության ընթացքում իրավասու են ընդունելու միայն այն որոշումները, որոնք լիազորված են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Քրեադատավարական ակտերի համակարգում դատավճիռը այն փաստաբուղըն է, որը կարող է կայացվել բացառապես դատարանի կողմից, այն էլ դատական քննության արդունքում: Օրինականության սկզբունքը ենթադրում է լիազորությունների հատակ տարանջատում, և ոչ մի այլ դատավարության սուբյեկտ չի կարող միջամտել դատավճիռ կայացնելու գործընթացին: Նշված ելակետային դրույթը հանդիսանում է դատական համակարգի գործունեության կարևոր երաշխիքներից մեկը:

4. Ըստ կայացման պահի (դատավարական

փուլի՝ քրեադատավարական ակտերը կարող են բաժանվել երկու մեծ ենթախմբի՝ ընդունված միջնդատական վարույթում և դատական վարույթում: Ինչպես հայտնի է, դատավճիռը կայացվում է միայն դատական վարույթում, այն էլ դատաքննության արդունքում: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 356-րդ հոդվածի համաձայն՝ ամբատանյայի վերջին խոսքը լսելուց հետո դատարանը հեռանում է խորհրդակցական սենյակ: Դատարանը, գտնելով, որ պետք է կայացվի դատավճիռ, այն ստորագրելուց հետո վերադառնում է դատական նիստերի դահլիճ, և նախագահողը հրապարակում է այն:

Սեր կարծիքով, դատական վարույթի և միջնդատական վարույթի փոխհարակցությունը որոշում է դատավճիռի և միջնդատական վարույթի ընթացքում կայացված այլ դատավարական ակտերի փոխհարարերության հարցը: Դատական քննության փուլը քրեական դատավարության կենտրոնական փուլն է, որի ընթացքում դատարանը ըստ էության քննում և լուծում է քրեական գործը:

Օրինակ, մեղադրական եզրակացությունը, հանդիսանալով միջնդատական վարույթի ընթացքում կայացվող ակտ եզրափակում է միջնդատական վարույթը, իսկ դատավճողը, որով ավարտվում է դատական վարույթը, ամփոփում է ոչ միայն դատարանի գործունեությունը դատական քննությունում, այլ նաև նախաքնննական մարմինների և դատախազության գործունեությունը: Հայտնի է, որ դատավարության ամեն մի փուլ լուծում է իր հատուկ խնդիրները: Անկասկած, դատական քննության փուլին նախորդող բոլոր փուլերը ունեն կարևոր նշանակություն, քանի որ դատարանի գործունեությունը կախված է ինչպես արդյունավետ և որակյալ նախաքննությունից, այնպես էլ դատախազական գործունեությունից, սակայն դրա հետ մեկտեղ այդ փուլերը դատաքննության փուլի նկատմամբ ունեն օժանդակ բնույթ և չեն կանխորշում վերջինիս արդյունքները:

Այս առումով լիովին ընդունելի է ոռու դատավարագետ Յու.Գրոշեվոյի այն կարծիքը, համաձայն որի՝ դատավճիռը հանդիսանում է դրա կայացմանը նախորդած քրեադատավարական ամբողջ գործունեության արդյունքը (12): Իսկ դատավճիռի օրինականությունը և հիմնավորվածությունը կապված է քրեական գործերի քննության ընթացքում քրեական և քրեադատավարական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

օրենսդրության պահանջների պահպանման հետ, այսինքն՝ ամբողջ քրեադատավարական գործունեության (13): Սակայն նշված հարցի կապակցությամբ առկա է այլ կարծիք ևս. օրինակ, Գ.Ն.Ազայլան կարծում է, որ դատավճռի կայացումը ամփոփում է միայն դատարանում գործի քննությունը (14): Սակայն, մեր կարծիքով, նման պարագայում անհասկանալի է մնում, թե արդյոք դատավճռի կայացման համար որևէ նշանակություն ունեն նախաքննության ընթացքում հավաքված քրեական գործի նյութերը, թե՝ ոչ:

Ինչ վերաբերում է դատավճռի գործության ժամկետին, ապա պետք է նշել, որ այն ընդունվում է անժամկետ: Այսինքն՝ դատավճռով օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո սահմանափակված չէ որևէ տեսակի ժամկետով, և եթե այն չի բեկանվում բարձր դատարանների կողմից, ապա գործում է անժամկետ:

5. Քրեադատավարական ակտերը կարելի է դասակարգել նաև ըստ իրավաբանական ուժի և հետևանքների: Քննիչի, դատախազի և դատարանի կողմից որոշում ընդունելու պահից դրանք մտնում են օրինական ուժի մեջ, ինչն էլ իր հերթին հանգեցնում է դրանց ի կատար ածմանը (օրինակ, քննիչի որոշումը որոշակի դատավարական գործություն կատարելու վերաբերյալ): Դատավճռի համար օրինական ուժի մեջ մտնելու կանոնները տարբերակված են այլ ակտերից, որը պայմանավորված է դատավճռի՝ որպես արդարադատության իրականացման կարևորագույն ակտի առանձնահատկություններով: Ինչպես հայտնի է, դատավճռի իրավարակումից մեկ ամիս հետո այն մտնում է օրինական ուժի մեջ և ձեռք է բերում այնպիսի հատկություններ, որոնք են միայն օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռին. դրանք են դատավճռի բացառիկությունը, համապարտադիրությունը, նախադատելիությունը և ճշմարտացիության կանխավարկածը:

Դատավճռի՝ օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո այն կարող է վերանայվել միայն բացառիկ վարույթների շրջանակներում այն էլ բացառիկ հիմքերի առկայության պայմաններում: Իսկ ինչ վերաբերում է դատավճռի հետևանքներին, ապա պետք է նշել, որ այդ ակտի եզրափակիչ մասում դատավճռի կողմից գետեղված հրամայականները ենթակա են պարտադիր կատարման Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում, իսկ դրանք

չկատարելու դեպքում անձը կարող է ենթարկվել ընդհուպ մինչև քրեական պատասխանատվության:

Բացի դատավճռի վերոնշված առանձնահատկություններից, որոնք տարբերում են դատավճռի քրեական դատավարության ընթացքում ընդունվող այլ ակտերից, մեր կարծիքով, դատավճռի հիմնական առանձնահատկություններից է կայանում նաև այն հանգամանքը, որ այն հանդիսանում է քրեական պատասխանատվության հիմքերի ամրագրման միջոց: Համաձայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի՝ «Քրեական պատասխանատվության միակ հիմքը հանցանք, այսինքն՝ այնպիսի արարք կատարելն է, որն իր մեջ պարունակում է քրեական օրենքով նախատեսված հանցագոմի բոլոր հատկանիշները»: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 360-րդ հոդվածի 1-ին մասի ուժով դատարանը մեղադրական դատավճռի կայացնելիս պետք է պատասխանի հետևյալ հարցերին. ապացուցված է արդյոք արարքը, որի կատարման մեջ մեղադրվում է ամբաստանյալը, այդ արարքը համապատասխանում է արդյոք քրեական օրենսգրքի հատուկ մասի նորմերի հատկանիշներին, ապացուցված է արդյոք ամբաստանյալի մեղավորությունը տվյալ հանցանքը կատարելու մեջ, և եթե այն, ապա քրեական օրենսգրքի որ հոդվածով, մասով, կետով է նախատեսված այն: Նշված հարցերին դրական պատասխանելու դեպքում հաստատվում է հանցագոմի առկայությունը, որն էլ հանդիսանում է քրեական պատասխանատվության հիմքը:

Հետևաբար, դատավճռով հանդիսանում է միակ քրեադատավարական փաստաթուղթը, որը սահմանում է քրեական պատասխանատվության իրագործման հիմքը՝ իրավաբանական պատասխանատվության ամենախստ ձևը, և այս առումով հարկավոր է նշել, որ միայն դատարանի մեղադրական դատավճռի կայացմանք է իրացվում պետության իրավունքը՝ պատժելու հանցանք կատարած անձին և դրանց թղթակցող հանցագործի պարտականությունը՝ պատասխանատվություն կրել իր արարքի համար:

Այս հարցի կապակցությամբ Օ.Յու.Գայը արդարացիորեն նշում է. «Այսու քրեադատավարական ակտերը, օրինակ, քրեական գործով վարույթը կարձելու մասին որոշումը միայն հաստատում է

քրեական մեղադրանք ներկայացնելու հիմքերի բացակայությունը, այսինքն՝ բացասական է լուծում մեղավորության հարցը: «Դատաքննության փուլում դատարանի կողմից գործի վարույթը կարծելու վերաբերյալ որոշումը ընդհանրապես չի լուծում ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության հարցը, քանի որ որոշումը կայացվում է այն ժամանակ, երբ այդ հարցերի քննարկումը բացառված է, մասնավորապես՝ ամբաստանյալի մահվան դեպքում, երբ անձի նկատմամբ կա նույն մեղադրանքով օրինական ուժի մեջ մտած դատավճիր մասնավոր մեղադրանքի գործերով կողմերի հաշտության դեպքում: Դրականորեն հավաստել անձի մեղավորությունը նրանք չեն կարող. նման հավաստումը կարող է տեղի ունենալ միայն դատավճում: Դրանով է որակապես տարբերվում դատավճիրը մյուս բոլոր ակտերից» (15):

Ինչպես հայտնի է, դատավճում, բացի քրեական դատավարության հիմնական հարցից (մեղավորության կամ անմեղության) լուծում են ստանում նաև մի շարք այլ հարցեր (պատմի, իրեղեն ապացույցների ճակատագրի և այլն): Նշված հարցերի շարքին է պատկանում նաև գործով ներկայացված քաղաքացիական հայցի լուծումը: Ոչ մի այլ քրեադատավարական փաստաթուղթ չի պատասխանում ներկայացված քաղաքացիական հայցի բավարարման, մերժման կամ առանց քննության բողնելու վերաբերալ հարցերին (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 163-րդ հոդված): Նշվածը, մեր կարծիքով, ևս տարբերում է դատավճիրը այլ քրեադատավարական ակտերից:

Իրավաբանական գրականությունում գերիշխում է այն տեսակետը, համաձայն որի՝ դատավճիրը պատկանում է քրեադատավարական հիմնական որոշումների շարքին, այսինքն՝ պատասխանում է հիմնական հարցերին, որոնք իրենցից ներկայացնում են քրեաիրավական վեճի առարկան, դրա բովանդակությունը: Քրեական դատավարության տեսությունում առկա չէ միանշանակ դիրքորոշում, թե որ հարցը կամ հարցերն են համարվում քրեական դատավարության հիմնական հարցերը:

Սկզբում նշենք, որ մենք համակարծիք ենք այն մոտեցումնանը, որ դատավճիրը տախս է քրեական դատավարության գլխավոր հարցի՝ անձի մեղավորության կամ անմեղության հարցի պատասխանը: Սակայն սահմանադրական էական փոփոխությունները հանգեցնում են քրեական դատավա-

րության գաղափարախոսության փոփոխությունների: Բացի այդ, մեր կարծիքով, դեռ 21-րդ դարի սկզբին իրավացիորեն նշում էր ոռու գիտնական Ն.Պողոնին, ներկայում քրեական դատավարությունում տեղի է ունենում գաղափարախոսությունների փոփոխություն (16):

Օրինակ, Ն.Գ.Մուրատովան գրում է. «Քրեական գործերով դատարանը լուծում է մեկ հանրային բնույթի վեճ՝ քրեաիրավական, պետության և ենթադրաբար հանցագործություն կատարած անձի միջև: Հենց միայն դատարանը՝ որպես արդարադատություն իրականացնող մարմին, ճանաչում է անձին մեղավոր կամ անմեղ, նշանակում պատիժ կամ ազատում վերջինից» (17):

Ընդհանուր առմամբ ընդունելի մոտեցում է, սակայն մենք հակված ենք Ֆ.Բագաուտինովի կարծիքին, ով քրեական դատավարությունում առանձնացնում է երկու կարևոր հարց. «Հարկավոր է ընդունել, որ մեղադրանքի կողմի համար քրեական դատավարության հիմնական հարցը անձին մեղսագրվող արարքի համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցն է: Սակայն պետք է առանձնացնել ինքնուրույն և հավասարագոր մեկ այլ քրեական գործի համար ոչ պակաս կարևոր հարց, որը մասնավոր բնույթի Է՝ անձի իրավունքների և շահերի ապահովումը և պաշտպանությունը քրեական դատավարությունում» (18):

Դեռ նախասոցիալիստական Ռ-ուսաստանում այնպիսի գիտնականներ, ինչպիսին են Ի.Յա.Ֆոխինցկին, Վ.Կ.Ալուչենկովին և ուրիշները, ընդունում էին, որ քրեական դատավարության ոլորտում գոյություն ունեն երկու հիմունքներ, և փորձում էին բացատրել դրանց էնությունը (19): Օրինակ, Ի.Յա.Ֆոխինցկին գտնում էր, որ առկա է քրեական դատավարության երկու հիմունք՝ հանրային կամ հասարակական և մասնավոր (անձնական) (20): Հանրային հիմունքի բնույթը բացատրվում էր մի կողմից որպես համապետական շահերի պաշտպանություն, որի բովանդակությունը բնորոշվում էր ծշմարտության հաստատմամբ, որպեսզի թույլ չտրվի անմեղին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը: Մյուս կողմից՝ կողմերին ցուցաբերել պետական աջակցություն, որը իրականացնում էր հանուն թե՛ հասարակության, թե՛ մասնավոր շահի: Նշվածի հիմքում ընկած էր հետևյալ թեզիս՝ թույլ չտրվի անձի ապօրինի մեղադրում կամ արդարացում: Եվ եթե հանրային հիմունքում ար-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տահայտված է անձի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը, ապա մասնավորի՝ պետական իշխանության ինքնասահմանափակումը (21):

Այսօր քրեական դատավարությունը հիմնականում կրում է հանրային բնույթ, այսինքն՝ քրեադատավարական իրավահարաբերությունները ծագում, զարգանում և դադարեցվում են իշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտի կամարտահայտությամբ: Դրա հետ մեկտեղ Գ. Ղազինյանը և Ս. Դիլբանյանը իրավացիորեն նշում են, որ «Հանրային և մասնավոր հիմքերի հարաբերակցությունը քրեական դատավարության սկզբունքների ըմբռնման բանալին է» (22):

Հանրայնության սկզբունքը երկար ժամանակ համարվում էր հիմնարար քրեական դատավարության գիտությունում, որը հաշվի առնելով՝ այսօրվա զարգացումները օրյեկտիվորեն չեն կարող գերակայող համարվել: Հանրայնության հիմքը պետք է դիտարկվի ոչ այլ կերպ, քան անձի իրավունքների գերակայության լույսի ներքո՝ որպես օրենքով պաշտպանվող հասարակական արժեք: Բացի այդ, մասնավոր հիմքը դիտվում է որպես հենարան հանրայինի համար, որովհետև բազմաթիվ մասնավոր շահերից է ձևավորվում հանրայինը, որն էլ, ըստ այդմ, չի կարող հակադրվել մասնավոր հիմքին: Հետևաբար, ժողովրդավարական պետությունում մասնավոր ու հանրային հիմքերը չեն հակադրվում, այլ, կարելի է ասել, դրանք իրար հետ ամիսելիորեն կապված են և լրացնում են միմյանց (23):

Մեր կարծիքով, պետք է խոսել քրեական դատավարության հանրային և մասնավոր հիմունքների ոչ քե հակադրման, այլ դրանց համադրման մասին, և այդ առումով մեզ համար լիովին ընդունելի է ուստի դատավարագետ Ա. Պ. Գուսկովայի այն կարծիքը, ըստ որի՝ քրեական դատավարության սկզբունքը պետք է համարել հանրային և մասնավոր հիմունքների համակցությունը (24):

Դատավճիռը՝ որպես քրեական գործերով արդարադատության իրականացման արդյունք, ելնելով քրեական դատավարությունում հանրային և մասնավոր շահերի համակցության պահանջից՝ պետք է ուղղված լինի ընդհանուր առնամք հասարակության, այդ թվում, տուժողի, մեղադրյալի և այլ մասնակիցների շահերի պաշտպանությանը պետական այն մարմինների կողմից, որոնց վրա օրենքով դրված է նման պարտականությունը: Դա

բիեցվում է պետության սահմանադրական պարտականություններից, որոնց ուժով վերջինս պարտավոր է պաշտպանելու հանցագործությունից տուժած անձանց՝ ապահովելու նրանց դատական պաշտպանության մատչելիությունը, ինչպես նաև պատճառված վնասի հատուցումը, այսինքն՝ նշված իրավադրություն է արտացոլվում հանցագործություններից տուժած անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության պետության դերը:

Հետևաբար կարելի է եզրահանգել, որ դատավճում պետք է պահպանվի պետության և անձի շահերի խելամիտ հավասարակշռությունը, քրեական դատավարության հանրային և մասնավոր հիմունքների ներդաշնակ համադրությունը: Իսկ հանրորեն վտանգավոր արարքի հետևանքով անձանց խախտված իրավունքների վերականգնումը կհամապատասխանի քրեական դատավարության ինչպես հանրային, այնպես էլ մասնավոր շահերին: Այս առումով մենք կարևոր ենք համարում ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի հեղինակների կողմից առաջարկվող քրեադատավարական օրենսդրության նոր սկզբունքը՝ «Վարույթի հանրայնությունը» (հոդված 15-րդ), որի 1-ին մասը սահմանում է: «Վարույթի իրականացումը հանրային գործունեություն է, որի ընթացքում և արդյունքում ապահովվում է հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռված պաշտպանությունը»:

Վերոնշվածից ելնելով՝ կարելի է եզրահանգել, որ դատավճիռը լուծում է հանրային իրավական վեճ, որի արդյունքում լուծվում է ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության հարցը, մեղավոր ճանաչվածին պատմելու կամ անմեղ ճանաչվելու դեպքում արդարացնելու հարցը, ինչպես նաև մասնավոր բնույթի հարց՝ քրեական դատավարությունում անձի իրավունքների և օրինական շահերի պապակման հարցը, որը պարունակում է քաղաքացիական հայցի մասով որոշում:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով ամբողջ վերը նշված հեղինակը հնարավոր է համարում նշել այն առանձնահատկությունները, որոնք տարբերում են դատավճիռը այլ դատավարական ակտերից՝

- Դատավճիռը գործը լուծում է ըստ էության և տալիս է վերջնական պատասխան դատավարության կարևորագույն հարցին,
- Դատավճիռը հանդիսանում է միակ դատավարական ակտը, որում վերջնական և դրական

լուծվում է մեղադրյալի մեղավորության հարցը,

- Դատավճռի կայացումը ուղեկցվում է քրեական դատավարության դեմոկրատական բոլոր սկզբունքների պահպանմամբ,

- Դատավճռում լուծում է ստանում գործով ներկայացված քաղաքացիական հայցի ճակատագիրը,

- Դատավճռով ավարտվում է գործի՝ ըստ էության քննությունը առաջին ատյանի դատարանում,

- Դատավճռով օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո ձեռք է բերում այնպիսի հատկություններ, ինչպիսին են դրա բացառիկությունը, համապարտադիրությունը, նախադատելիությունը և ճշմարտացիության կանխավարկածը:

¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 140-րդ հոդվածի 1-ին մասը:

Գրականություն

1. Остапенко И. А. Приговор как итоговое решение по уголовному делу: дисс. .... канд. юрид. наук. Владимир, 2007, С. 11.
2. Чайковская М.А. Свойства приговора: монография. – Москва: Проспект, 2013, С. 6.
3. Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունք/ Հ. Թովմասյանի և ուրիշն Խմբագրությամբ, Եր., 2011, էջ 233:
4. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Т. 2. Свердловск, 1973. С. 278.
5. Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Հատուկ մաս- Երևանի պետ. համալս.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 351:
6. Лупинская П.А. Репенсия в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. - М.: Юридическая литература, 1976, С. 10.
7. Остапенко И.А. նշված աշխատությունը. էջ 36:
8. ՀՀ վճարեկ դատարանի՝ 2012 թվականի օգոստոսի 24-ի թիվ ԵԿԴ/0022/11/12 որոշում, կետ 11:
9. Бунина А. В. Приговор суда как акт правосудия. Его свойства: Дис. .... канд. юрид. наук. Оренбург, 2005, С. 22.
10. Лупинская П.А. նշված աշխատությունը. էջ 17:
11. Лупинская П.А. նշված աշխատությունը. էջ 20:
12. Грошевой Ю.М. Правовые свойства приговора – акта социалистического правосудия, Харьков, 1978, С. 13.
13. Кущова Э.Ф. Приговор, М., 1962, С. 6.
14. Агееva Г.Н. Приговор советского суда – акт социалистического правосудия, М., 1957, С. 9.
15. Гай О. Ю. նշված աշխատությունը. էջ 15:
16. Подольный Н. Новый УПК – новая идеология уголовного процесса // Российская юстиция. 2002, N 11, С. 2-3.
17. Муратова Н.Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: Учебное пособие. - Казань: Казанский государственный университет, 2004, С. 8.
18. Багаутдинов Ф. Отражение публичных и личных интересов в принципах уголовного судопроизводства // Уголовный процесс, 2002, N 4, С. 55.
19. Случевский В.К. Учебник русского уголовного процесса. - СПб., 1895, С. 45.
20. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2-х томах. Т.1. - СПб., 1996, С. 11.
21. Վ.Վ. Վորոնին նշում է, որ քրեական դատավարությունը պետք է ծառայի ինչպես հասարակական, պետական, այնպես էլ անձնական (մասնավոր) շահերին: Տե՛ս Վորոնին Վ.Վ. Становление, особенности и проблемы российского судопроизводства по делам частного обвинения. Автореферат дисс...канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2001, С. 17.
22. Ղազինյան Գ., Դիլանյան Ս. Հանրայնության սկզբունքի տեսը և դերը քրեական դատավարության սկզբունքների համակարգում. Պետություն և իրավունք. թիվ 1(59) Երևան, ԵՊՀ, 2013թ, էջ 5:
23. Ղազինյան Գ., Դիլանյան Ս. նշված աշխատությունը էջ 12:

ԱՐԴԻՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

24. Гуськова А.П. Публичное и частное в уголовном судопроизводстве // Механизм реализации норм Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: проблемы и пути их разрешения: Межвуз. сб. - Ижевск: Детектив-информ, 2003, С. 13.

Джон Айрапетян

помощник судьи Кассационного Суда РА,
аспирант кафедры уголовного
и уголовно-процессуального права института
права и политики Российско-Армянского
(Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

Место приговора как акта осуществления правосудия в системе правоисполнительных актов

Научная статья посвящена проблеме соотношения приговора как акта правосудия с другими правоисполнительными актами. Автор, анализируя особенности, которые свойственны правоисполнительным актам, приходит к выводу, что эти черты в полной мере свойственны так же приговору суда, который является актом применения права к конкретным правоотношениям. Более того, в приговоре применяются нормы уголовного и уголовно-процессуального, а также других отраслей права. Кроме того, автор, классифицируя правовые акты, которые принимаются в процессе уголовно-процессуальной деятельности, выделяет те особенности, которые свойственны только приговору. Подводя итоги, автор приходит к выводу, что приговор является актом, который по существу и окончательно дает ответ на главный вопрос уголовного судопроизводства: вопрос виновности или невиновности подсудимого.

Ключевые слова: приговор, решение, правоисполнительный акт, уголовный процесс.

John Hayrapetyan

assistant to a judge at Cassation court of Armenia,
Post-graduate student of the Chair of Criminal Law
and Criminal Procedural Law of the Institute of Law and Policy
of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Place of judgment as an act of administering justice in law enforcement acts system

The scientific article is devoted to the problem of correlation of the judgment, as an act of justice with other law enforcement acts. Author analyzing features which are peculiar to law enforcement acts come to the conclusion that these characteristics fully inherent as well as to a court judgment, which is an act of application of the law to specific legal relations. Moreover, in the judgment not only applies the rules of criminal and criminal procedural law, but also other branches of law. In addition, the author by classifying legal acts, which can be adopted during the criminal procedure highlights those peculiarities that are unique to the judgment. Summing up, the author concludes that the judgment is an act that is substantially and finally gives the answer to the main question of criminal proceedings: the question of guilt or innocence of the defendant.

Keywords: judgment, decision, law enforcement act, criminal procedure.

ԱՐՏԱՇԵՍ ԲԱՍԵՆՑՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փորձաքննությունների ազգային բյուրո ՊՈԱԿ
ճգաբանական փորձաքննությունների բաժնի պետ

ԷԴՈՒԱՐԴ ՇԱԼԶՅԱՆ

Դեպքի վայրի փորձաքննությունների բաժնի պետ

Դատական փորձագետներ

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԱՂԱՆԻՅԱՆ

ՎԱՀԱԳԻՆ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԱՇՈՏ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

ՀՐԱԶԵՆԻ ԿԻՐԱԾՈՒՄՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ ԳՈՐԾԵՐՈՎ ԴԵՊՔԻ ՎԱՅՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԴՐԱ ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ, ԴԵՊՔԻ ՎԱՅՐԻ ԶՆՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դեպքի վայրը տարածության մեջ այն հատվածն է, որտեղ տեղի է ունեցել հանցագործությունը:

Հրազենի կիրառմամբ կատարված հանցագործություններով դեպքի վայրի տեղազննությունը այնպիսի քննչական գործողություն է, որն արտահայտվում է գործի համար նշանակություն ունեցող փաստական տվյալներ հայտնաբերելու և ամրապնդելու նպատակով, ինչպես նաև դեպքի վայրի և դրա նյութական հետքերի անմիջական ուսումնասիրման մեջ:

Դեպքի վայրի պահպանումը և տեղազննությունը անհետաձգելի քննչական գործողություններ են, քանի որ դրա հապաղումը կարող է հանգեցնել դեպքի վայրի անվերականգնելի փոփոխությունների:

Հրազենի կիրառման հետ կապված գործերով դեպքի վայրի պահպանման և դրա հետագա տեղազննության ժամանակ պահանջվում են ոչ միայն քրեագիտական մշակում անցած դեպքի վայրի զննության ընդհանուր դրույթների կիրառում, նաև այլ գիտությունների բնագավառների հատուկ գիտելիքների կիրառում:

Հրազենի կիրառմամբ հանցագործություն կատարած անձը, անկախ իր կամքից, դեպքի վայրում բողնում է ոչ միայն իրազենի գործածության հետքեր, այլ մի շարք իրեղեն ապացույցներ:

Դեպքի վայրի ճշշտ պահպանման և դրա հետագա զննության արդյունքում այդ իրեղեն ապացույցները կարող են նպաստել հանցագործությունների բացահայտմանը:

Հիմնարար բառեր: դեպքի վայր, ճգաբանական փորձաքննություն, փամփուշ, գնդակ, պարկում, հետազոտություն, տեղազննում, փորձագետ, եղրակացություն:

Մաս 2-րդ*

Դեպքի վայրի զննության նախապատրաստումը և
քննիչի ակքրենական

գործողությունները դեպքի վայրում

Հրազենի կիրառման հետ կապված բոնի մահվան և մարմնական վնասվածքներ հասցնելու գործերով դեպքի վայրի զննությունը անհրաժեշտ է կատարել անմիջապես հաղորդում ստանալուց հետո: Սակայն դեպքի վայրի զննության հաջող անցկացման համար պահանջվում է մանրակրկիտ նախապատրաստություն, որը բաղկացած է երկու փուլից:

1. Նախապատրաստական միջոցառումներ,

որոնք քննիչը իրականացնում է մինչ դեպքի վայր մեկնելը,

2. Նախապատրաստական գործողություններ, որոնք կատարվում են անմիջապես դեպքի տեղում:

Մինչ դեպքի տեղ մեկնելը քննիչը պետք է կատարի հետևյալ նախապատրաստական գործողությունները .

ա) նախնական ինֆորմացիա ստանա կատարված դեպքի մասին,

բ) միջոցներ ձեռնարկի դեպքի տեղի պահպանության ուղղությամբ,

գ) եթե տեղազննությունը ինչ-ինչ պատճառնե-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րով հետաձգվում է կամ ուշանում, դեպքի վայրը պահպանող մարմինը պետք է միջոցներ ծեռնարկի վճարումներից կամ ոչնչացումից պահպանելու համար հետքերը և իրեղեն ապացույցները: Զենքը, պարկումները և այլ առարկաները, ինչպես նաև հետքերը, որոնք կարող են փշանալ մքնոլորտային տեղումներից, անհրաժեշտ է ինչ-որ բանով ծածկել: Դրա համար կարելի է օգտագործել դույլեր, արկղեր, տարրեր սարքերի տարաներ, պոլիմերային նյութից տոպորակներ և սեղանի մոնլաթ, ընդ որում, դրանք իրենց չափերով պետք է ավելի մեծ լինեն քան ծածկվող առարկաները կամ հետքերը: Խորիուրդ չի տրվում զենքը, պարկումները և այլ իրեղեն ապացույցները ծածկելու համար օգտագործել քիմիական նյութերի տարաներ, քանի որ դա որոշ դեպքերում կարող է դժվարացնել քիմիական հետազոտությունը: Եթե կամ կասկածանքներ, որ դեպքի վայրով կարող է անցնել ինչ-որ մի տրանսպորտի միջոց, ապա անհրաժեշտ է տեղադրել սահմանափակող նշաններ և կազմակերպել տրանսպորտի շրջանցիկ ճանապարհ:

Խորիուրդ է տրվում վերը նշված գործողություններից առաջ դեպքի վայրը պահպանող մարմնի աշխատակցի կողմից թեկուզ և բջջային հեռախոսի խցիկով լրացնելով դեպքի վայրը:

դ) միջոցներ ծեռնարկի դեպքի տեղում օպերատիվ բնույթի անհրաժեշտ միջոցառումներ կազմակերպելու ուղղությամբ, օրինակ՝ դեպքի վայրը պահպանող մարմնին ցուցում տալ թժկական օգնություն ցույց տալու համար դեպքի վայր ներկայացած թժկին նախազգուշացնել, որ նրա կողմից չփշացվեն հետքերը և իրեղեն ապացույցները, ինչպես նաև չփոխվի տուժողի կողքին գտնվող զենքի, զնդակների, պարկումների և այլ առարկաների տեղակայումը:

դ) լուծի տեղազննության մասնակիցների հարցը,

ե) նախապատրաստի անհրաժեշտ գիտատեխնիկական միջոցներ:

Դեպքի վայրում զննության ժամանակ հաճախակի առաջանում է մասնագիտական տարբեր գիտելիքների կիրառման անհրաժշտություն: Տեղազննության ժամանակ այս կամ այն մասնագետի մասնակցությունը որոշվում է՝ ելեկով տեղի ունեցած դեպքի բնույթից և առանձնահատկությունից:

Մասնագետի դերը տեղազննության ժամա-

նակ կայանում է նրանում, որ, օգտագործելով իր հատուկ գիտելիքները, օգնում է քննիչին ճիշտ կողմնորոշվել դեպքի պարագաներում, հայտնաբերել, արձանագրել, փաթեթավորել, առգրավել և հետքերը, և այլ իրեղեն ապացույցները, օգտագործել ճիշտ տերմինարանություն տեղազննության արձանագրությունը կազմելիս և այլն:

Սակայն մասնագետի դերը դեպքի տեղի զննության ժամանակ չի սահմանափակվում միայն տեխնիկական բնույթի հանձնարարություններ կատարելով: Նա կարող է վերլուծել բացահայտված հանգամանքները, փատերը և դրա հիման վրա հայտնել քննիչին իր նախնական դատողությունները այս կամ այն մասնագիտական հարցի վերաբերյալ:

Ղեկավար դերը դեպքի տեղի զննության ժամանակ պատկանում է հետաքննիչին, քննիչին:

Նա է բաշխում պարտականությունները տեղազննության մասնակիցների միջև, հրահանգավորում նրանց, որոշում տեղազննության մերողները և այլն:

Տեղազննությունը, թերևս, այն եզակի քննչական գործողություններից է, որի կատարումը պահանջում է քրեագիտական տեխնիկայի միջոցների ու հնարքների լայն կիրառում: Անկախ նրանից, որ դեպքի վայրում հիմնականում միշտ աշխատում են համապատասխան մասնագետներ, հետաքննիչը, քննիչը դեպքի վայր մեկնելիս իր հետ պարտադիր պետք է ունենա՝

1. լրացնելու համար ապարատ,
  2. մետր կամ այլ չափող սարքավորում,
  3. մասշտաբային քանոն,
  4. ձողակարկին
  5. ձեռնոցներ (քննիչը, գալով դեպքի վայր, իր առաջնահերթ գործողություններից մեկը պիտի համարի ձեռնոցներ հագնելը, որպեսզի պատահականորեն նոր հետք չառաջանի),
  6. բինտ և բամբակ,
  7. պլանշետ,
  8. միլիմետրային թուղթ (սիւմաներ կազմելու համար),
  9. տարբեր չափի ծրաբներ և ցելոֆանե տոպրակներ,
  10. մկրատ, թել և սոսինձ:
- Ցանկալի է, որ վերը նշված բոլոր պարագաները հետաքննիչները, քննիչները պահեն դեպքի վայր մեկնելու համար նախատեսված ձևարդերի*

բղբասանակում:

Ներկայանալով դեպքի վայր՝ հետաքննիչը, քննիչը նախքան զննության անցնելը կատարում է մի շարք նախապատրաստական գործողություններ.

1) Առաջին հերթին, գալով դեպքի վայր, հետաքննիչը, քննիչը դեպքի տեղը վերցնում է իր հսկողության տակ, որոշում զննության համար անհրաժեշտ մասնագետների շրջանակը, այնտեղից հեռացնում զննությանը մասնակից չդարձված անձանց՝ անկախ պաշտոնից և կոչումից:

2) Հավաքում է լրացուցիչ տեղեկություններ կատարված դեպքի մասին: Հարցագրույց ունենալով հանցագործության ականատեսների հետ՝ անհրաժեշտ է, ինչքան հնարավոր է, լրիվ պարզել հանգամանքները, որոնց առկայության պայմաններում կատարվել է հանցագործությունը (կրակոցների քանակը, որ կողմից և որտեղ է կանգնած եղել կրակողը, ինչ դիրքում է եղել կրակոցի պահին սպանվածը, որ կողմից էր լսվել կրակոցի ձայնը, որ ուղղությամբ հեռացավ հանցագործը և այլն): Այս հանգամանքների պարզելը շատ կիշտացնի քննիչի աշխատանքը դեպքի վայրի զննության ընթացքում և հատկապես կրակոցի հետքերի և իրենց ապացույցների հայտնաբերման գործընթացում:

3) Որոշում է, թե ինչ աստիճանի է դեպքի տեղը պահպանվել իր գալու պահին: Պարզում է՝ որևէ փոփոխություն չի կատարվել արդյոք դեպքի տեղում: Եթե կատարվել են ինչ-որ փոփոխություններ, անհրաժեշտ է դրանք գրի առնել՝ նշելով, թե ով է տրամադրել այդ տեղեկությունները՝ հետազայտ նշված անձին հարցաքննելու նպատակով:

4) Հրավիրում է ընթերականներին:

5) Բացատրում է տեղազննության մասնակիցներին իրենց իրավունքները և պարտականությունները:

6) Նախանշում է տեղազննության պլանը:

7) Կազմակերպում է դեպքի վայրի ընդհանուր զննության կարգը, որը ամեն մի առանձին դեպքում որոշվում է՝ կախված դեպքից և դրա պարագաներից: Անկախ նրանից, թե զննությունը սկսվում է կենտրոնից դեպի ծայրանաս, թե ծայրանասից դեպի կենտրոն, անհրաժեշտ է պահպանել զննության հաջորդականությունը, բաց չբողնելով զննվող տարածքի անգամ մի փոքրիկ մաս: Հաջորդականության պահպանությունը զննության ժամանակ ունի

հատուկ նշանակություն այն դեպքերում, երբ դեպքի վայրում անհրաժեշտ է հայտնաբերել այնպիսի իրեղեն ապացույցներ, ինչպիսիք են զենքը, զնդակները, պարկումները, միջնորմերը և այլն:

8) Կատարում է կողմնորոշիչ և տեսածիրային նկարահանում:

9) Կազմում է դեպքի տեղի հատակագիծ (պլան):

Զննումը իրականացնում է անձամբ հետաքննիչը, քննիչը, զննության մյուս մասնակիցները օգնում են նրան և գործում են նրա ցուցումներով: Զննումը կարող է և պետք է կատարվի օրվա ցանկացած ժամին, եթե կա գոնե մինչիմալ լուսավորություն: Եթե զննումը կատարվում է գիշերը, առանց պատշաճ լուսավորության, ապա առավոտյան անհրաժեշտ է անցկացնել լրացուցիչ զննում՝ կազմակերպելով դեպքի տեղի գիշերային պահպանությունը:

Ընդհանուր զննության ընթացքում, ինչպես վերը նշվեց, հետաքննիչը, քննիչը նախանշում է դետալային զննության մեթոդները:

Առավել տարածված է տեղազննության մեթոդների հետևյալ դասակարգումը:

1) զննության ընթացքում ըստ հետաքննիչի, քննիչի շարժման ուղղության,

2) ըստ դեպքի տեղի պարագայի առանձին տարրերի և այնտեղ եղած հետքերի ու իրեղեն ապացույցների ուսումնասիրման եղանակի:

Ըստ առաջին հատկանիշի՝ տարրերում են շարժում կենտրոնից դեպի ծայրանաս (էքսենտրիկ) և ծայրանասից դեպի կենտրոն (կոնցենտրիկ): Դեպքի տեղի կենտրոն ասելով՝ պետք է հասկանալ ոչ թե նրա երկրաչափական կենտրոնը, այլ տեղի ունեցած դեպքի առավել կարևոր հանգույցը:

Ինչպես էքսենտրիկ, այնպես էլ կոնցենտրիկ շարժումը կարող է կատարվել շրջանաձև (պարուրաձև) և գծային (ճակատային) մեթոդներով: Ընդարձակ տարածությունների զննության ժամանակ կարող է օգտագործվել տարածքը սեկտորների բաժանելու և դրանց առանձին զննության մեթոդ՝ հետազայտ դրանց արդյունքները միևնույն արձանագրության մեջ արտացոլելով:

Ըստ դեպքի տեղի առանձին տարրերի ուսումնասիրման եղանակի տարրերվում են զննության ստատիկ և դինամիկ փուլեր: Այսպես՝ ստատիկ փուլում հանցագործության հետքերը և իրեղեն ապացույցները հետազոտվում են անշարժ վիճա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կում, իսկ դինամիկ փուլում զննությունը շարունակվում է շարժական վիճակում: Ի տարրերություն տեղազննության վերը թվարկված մյուս բոլոր մեթոդների, որոնց ընտրությունը կախված է քննիչի հայեցադրությունից, դեպքի տեղի զննության ժամանակ նրա պարագայի առանձին տարրերի զննության ստատիկ և դինամիկ փուլերի հաջորդականության պահպանումը պարտադիր է:

Առարկաների միջից գնդակների դրւու հանումը, ինչպես նաև հրազենի գործադրման հետքերով առարկաների շարժը պետք է կատարել միայն այն քանից հետո, եթե դրանց տեղակայումը նշված է պլանի, զննության արձանագրության մեջ և լուսանկարված են:

Հրազենի կիրառման հետ կապված գործերով դեպքի վայրի տեղազննության ընթացքում առաջնահերթ տեղ պետք է գրադեցնի դիակի զննությունը: Դատարժշկական փորձագետի ակտիվ մասնակցությունը օգնում է քննիչին ավելի մանրակրկիտ կատարել դիակի արտաքին զննությունը դեպքի վայրում: Շատ հաճախ դիակի արտաքին զննությունը դեպքի վայրում կատարվում է մակերեսուն, որը անթույլատրելի է՝ նկատի ունենալով, որ դետալային զննումը կիրականացվի հերձարանում:

Դիակի արտաքին զննությունը դրա հայտնաբերման վայրում հանդիսանում է պարտադիր և պետք չէ համարել, որ դետալային զննությունը կկատարվի դիակի հերձարանում դատարժշկական հետազոտության ժամանակ, քանի որ դիակի վրա կարող են լինել որոշակի երևույթներ, որոնք ժամանակ անց կարող են փոփոխվել կամ կորչել: Այսպես, դիակի տեղափոխման ժամանակ կարող են անհայտանալ մուտքի և ելքի անցքերի բնորոշ հատկանիշները, օրինակ՝ հագուստի վրա առկա վնասվածքների տեսքը և եզրերի թելիկների ուղղվածությունը, չայրված վառողի մասնիկները և այլն, որոնցով կարելի է որոշել կրակոցի տարածու-

թյունը և ուղղությունը, ինչպես նաև լուծել հարցեր, որոնք գործի համար ունեն էական նշանակություն:

Զննելով մուտքի և ելքի վնասվածքները՝ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել դրանց ձևի, չափերի, այրվածքի հետքերի առկայությանը, մրտվածությանը, ներդրված վառողի մասնիկների առկայությանը, քաման հետքերի և քերծվածքների տեսքին: Բոլոր վնասվածքները հագուստի և դիակի մարմնի վրա պետք է մանրամասն նկարագրվեն զննության արձանագրության մեջ և լուսանկարվեն մասշտաբային նկարահանման կանոններով:

Խորհուրդ է արվում մասշտաբային քանոնի բացակայության դեպքում, որպես համեմատական օրյեկտ, օգտագործել լուցկու, ծխախոտի տուփեր կամ կրակայրիչ:

Դիակի արտաքին զննության ժամանակ անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել դիակի ձեռքերի վրա, քանի որ նրանց վրա կարող են մնացած լինել մրի և չայրված վառողի մասնիկներ: Անհրաժեշտ է դիակի ձեռքերի զննության ժամանակ ուշադրություն դարձնել ձեռքի մեծ մատի և ցուցանատի միջև ընկած տարածությանը, որովհետև զենքի մասերը կրակոցի պահին կարող են արյունազեղումներ և քերծվածքներ առաջացնել այդ հատվածում:

Ելնելով հագուստի և դիակի վրա առկա վնասվածքների մուտքի և ելքի հայտնաբերված վնասվածքների տեղակայումից, դեպքի վայրում առկա պայմաններից, մի քանի դեպքերում կարելի է որոշել այն տեղը, որտեղից կրակոց է կատարվել: Փորձել կատարել, դա անհրաժեշտ է այնքանով, որ այդ տեղը պետք է անհապաղ զննել և այնտեղ գործի համար նշանակություն ունեցող հետքերը արձանագրել և առգրավել:

Օգտագործվել է հետևյալ գրականությունը.

¹ Криминалистика. Белкин Р.С. Издательство НОРМА Москва, 2005г.

² Осмотр места происшествия. Разумов Э.А., Малибога Н. П. Редакционно издательский отдел МВД Украины, 1994г.

Артакес Басентян
начальник отдела баллистических экспертиз
Эдуард Шалджян
начальник отдела экспертизы места происшествия
судебные эксперты:
Васпур Оганисян
Владимир Аганикян
Ашот Гаспарян

РЕЗЮМЕ

Понятие места происшествия дел связанных с применением огнестрельного оружия.

Особенности сохранения и осмотра места происшествия.

Место происшествия в пространстве является то место, где было совершено преступление.

По делам с применением огнестрельного оружия осмотр места происшествия является неотложным следственным действием, которое выражается в непосредственном исследовании места происшествия и его материальных следов, для выявления и обоснования фактических данных, имеющих значение для дела.

Сохранение и исследование места происшествия является неотложным следственным действием поскольку промедление может привести к неисправимым изменениям.

По делам с применением огнестрельного оружия при осмотре места происшествия и в его последующем осмотре требуются не только применение общих криминалистических знаний в области исследования места происшествия, но и применение специальных знаний в области других научных методик. Лицо, совершившее преступление с применением огнестрельного оружия, помимо своей воли на месте происшествия оставляет не только следы применения оружия, но и ряд вещественных доказательств, которые могут иметь в дальнейшем доказательственные значения в раскрытии преступления.

Ключевые слова: место происшествия, баллистическая экспертиза, патрон, пуля, гильза, исследование, осмотр, эксперт, вывод.

Artashes Basentsyan
Head of Department of Firearm Expertises (Forensic Ballistics)
Eduard Shaljyan
Head of Department of expertise scene
Forensic experts:
Vaspur Hovhannisyam
Vladimir Aghaniyam
Ashot Gasparyan

SUMMARY

The concept of crime scene, its preservation and the characteristics of examination of cases connected with the usage of firearm

Crime scene is a location where a crime took place.

Crime scene investigation of crimes committed using a firearm is such an investigative action which is expressed for the purpose of identification and strength of factual datum significant for the case, as well as for immediate examination of crime scene and its material traces.

To protect and investigate the crime scene is an urgent investigative action as the delay can cause nonrecoverable crime scene changes.

During the crime scene protection for cases connected with the usage of firearm and its further investigations, not only the application of general provisions of criminological development for the previous crime scene examinations are required, but also the application of special knowledge of other scientific areas.

Regardless of his will, the person who has committed a crime using a firearm, leaves not only trace evidence of applied firearm in the crime scene, but also a number of material evidence.

As a result of correct conservation of the crime scene and its further examination the evidences can contribute to the detection of crime.

Keywords: crime scene, ballistic, expertise, cartridge, bullet, cartridge case, examination, inspection, expert, report.

КРИСТИНЕ БЕГЛАРЯН

Ассистент кафедры конституционного и муниципального права юридического института Владимирского Государственного Университета им. А.Г. и Н.Г. Столетовых;

Аспирант кафедры теории и истории государства и права юридического института Владимирского Государственного Университета им. А.Г. и Н.Г. Столетовых

ПРАВОМЕРНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕРМИНА ГЕНОЦИД

В статье подробно рассматривается понятие геноцида с точки зрения автора Рафаэля Лемке (Лемкин). Подробно рассматриваются различные формы геноцида, и анализируется каждый конкретный вид данного преступления. Также в статье описываются все признаки преступления, выявляя различия геноцида от других преступлений, которые также посягают на жизнь человечества.

Ключевые слова: геноцид, признаки геноцида, формы геноцида.

В 1994 году польский юрист еврейского происхождения Рафаэль Лемке (Лемкин) дал определение термину «геноцид», образованный из греческого «genos» (раса, нация) и латинского «cide» (убивать) и означавший дословно «убийство нации». Хотя термин был найден после того, как был завершен процесс прямого физического уничтожения армянского населения во всей западной и на части восточной Армении, на самом деле сам термин и определение состава преступления тесно связаны именно с геноцидом армян.

Еще до того как Лемке предложил термин «геноцид», весь мир единодушно квалифицировал действия турецкого правительства в отношении армян как преднамеренное «убийство целой нации», как «разрушение» армянского народа.

Р. Лемке пишет, что именно геноцид армян побудил его посвятить свою жизнь борьбе с преступлением геноцида: «Все больше и больше я солидаризировался со страданиями жертв, число которых возрастало по мере того, как я продолжал изучать историю. Я понял, что функция памяти состоит не только в том, чтобы зарегистрировать прошлые события, но стимулировать человеческую совесть. Вскоре последовали современные образцы геноцида, такие, как избиения армян в 1915 году. Мне стало ясно, что существование различных наций, религиозных групп и рас необходимо для цивилизации, так как каждая из этих групп должна осуществлять свою миссию и внести свой вклад в

развитие культуры. Я решил стать юристом и работать для того, чтобы поставить геноцид вне закона и чтобы государства сотрудничали в его предупреждении».

Между тем понятие геноцид, как оно было сформулировано в Конвенции 1948 г., как и другие ее положения до сих пор не являются устоявшимися и оказываются сегодня на острие дискуссий, как в широких социально-политических кругах, так и в сфере ученых-гуманистов: историков, социологов, политологов, психологов. Например, данное в Конвенции определение видов групп выглядит противоречивым. Ограничение определения «национальными, этническими, расовыми или религиозными» группами можно назвать произвольным. Это определение не включает ни «политицид» - уничтожение политических групп и общественных классов (например, предполагается коммунисты при режиме Сухарто в Индонезии), ни так называемый «самогеноцид» - уничтожение элитой или большинством группы, которые разделяют все или большинство определяющих национальных, этнических, расовых и религиозных характеристик господствующих групп. Указание на намерение в определении Конвенции, подчеркивает В.М. Вартанян², было особенно спорным, так как утверждалось, что оно чересчур ограничивает применение международных норм, запрещающих геноцид. Разумеется, правительства, осуществлявшие геноцид, пытались избежать наказания, прибегая к

«юридическим» уловкам и отрицая именно намерение уничтожить группу как таковую³. Однако большинство комментаторов этой Конвенции утверждают, что без строгого условия преднамеренности было бы невозможно отличить геноцид как особое преступление от других форм правительственной поддержки массовых убийств.

Возникает, в каком-то смысле, понятийный кризис: термин «геноцид» перестает четко фиксировать реальность происходящего. Все чаще мы сталкиваемся с ростом в мире самых разнообразных политических, социальных, экономических практик, так или иначе причастных к тому, что может быть квалифицировано как геноцид. Причем все более опасной чертой современного этапа развития человеческого общества становится тенденция трансформации прямого геноцида в косвенный. «Нет геноцида против кого-то, геноцид всегда против всех»⁴. Исходя из этой формулировки, учитывая рост масштабов геноцида, превращения его в обыденное явление, возникает опасность, что геноцид может перерасти в войну всех против всех, превратиться в самогеноцид человечества.

В XX в. распространились различные формы геноцида, различные его подобия, что еще раз демонстрирует кризис этого понятия. Это такие явления как:

этноцид - уничтожение культуры народа, ведущее к исчезновению посредством ассимиляции, а не физическое истребление самих людей;

лингвоцид – это подвид этноцида, предполагающий различные ограничения, накладываемые на использовании языка того или иного народа – запрещение книгопечатания на данном языке, его преподавания или повседневного общения на нем. Лингвоцид можно определить следующим образом. Это запрет на использование родного языка или иное намеренное разрушение языка другого народа – специфическое проявление этноцида;

демоцид - термин, охватывающий различные формы массовых убийств, осуществляемых правительством, такие убийства обычно направлены против невооруженного гражданского населения;

культурный геноцид - Рафаэль Лемкин совершенно справедливо рассматривал в качестве геноцида не только случаи физического уничтожения того или иного народа, но и случаи

уничтожения его культурной или идентификационной преемственности.

Но геноцид отличается от других преступлений, во-первых, обязательной целью, то есть стремлением к полному или частичному уничтожению национальной, этнической, расовой или религиозной группы. Во-вторых, именно в силу законодательного указания на эту цель любой акт геноцида может быть совершен только с прямым умыслом, не может быть совершено геноцида, скажем, по неосторожности, в отличие от убийства; в-третьих, при убийстве не указывается национальная, расовая, этническая, религиозная принадлежность, если это специально не оговорено в ходе следствия; в-четвертых, геноцид не предполагает никакого индивидуального подхода, он приговаривает весь народ, весь этнос целиком, этим он отличается от всех прочих преступлений против человечества.

Рафаэль Лемкин справедливо подчеркнул мотивацию многих массовых убийств, состоящую в том, чтобы уничтожить данную группу людей, и обратил наше внимание на то, что уничтожение культуры народа или выработанных им правил и способов поддержания биологического существования является формой уничтожения вида *Homo sapiens*, к которой мы не можем быть безразличны; поэтому, прежде всего, нам необходим язык, на котором бы любое биологическое убийство больших групп людей ясно определялось бы как геноцид даже в том случае, если убитые не принадлежали исключительно к одному этносу, религиозной или какой-либо иной группе. С другой стороны, поскольку существуют также веские основания различать специфические формы геноцида, по-долживая дискуссию о его общем определении, мы оказываемся перед необходимостью выработки ряда более дробных определений этого понятия. Каждое событие геноцида должно быть классифицировано и помещено в одну или более число подкатегорий, разновидностей, которые соответствовали бы его качественным особенностям.

Все вышеупомянутые проявления понятийного кризиса заставляют современных ученых рассматривать геноцид как одновременно или последовательно примененные национально-культурные, биологические, экономические, природно-экологические, физические, любые иные пред-

ԱՐԴԻՇԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

варительно спланированные виды насилиственного вмешательства (или умышленного невмешательства) политического режима в различные сферы жизни этнической, национальной, расовой, религиозной либо иной общности людей (при отсутствии индивидуального подхода). Предсказуемым и совокупным результатом такого вмешательства является уничтожение или повреждение основ существования общности (группы) людей, приводящее к ее вымиранию или массовой деградации.

В заключении мы бы хотели сформулировать общее определение геноцида. Геноцид в общем смысле – это массовое убийство значительного числа людей, осуществляющееся не в ходе военных действий против регулярных сил открыто заявленного противника, но в условиях полной беззащитности и беспомощности его жертв.

1. The Raphael Lemkin Papers, N. Y. Public Library. Выдержки опубликованы в материалах слушания в сенате США: Crime of genocide. Hearing before the Committee on foreign relations, United States Senate, Ninety- Ninth Congress, First Session on the prevention and punishment of the crime of genocide. March 5, 1985. Wash. 1985, p. 204/
2. Варгянян В.М. Уголовная ответственность за геноцид. Ставрополь.: «СПАР», 2000. С. 23.
3. Например, вопрос осуждения международным сообществом геноцида армян по-прежнему остается открытым. Турецкое правительство не признает факта геноцида. Однако в 1987 г. резолюции, осуждающие геноцид армян, были приняты рядом государств, в том числе Россией, Францией, Швецией, Швейцарией, рядом штатов США. Сайт: www.genocide.ru
4. Гефтер М.Я. Эхо Холокоста. М.: Российская библиотека Холокоста, 1995. С. 103.

Использованные нормативные акты

1. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него, принятая резолюцией 260 (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1948 года;
2. Резолюция ГА ООН «Преступление геноцида» 96 (I) от 11 декабря 1946 г.;
3. Конвенция о неприменимости срока давности к военным преступлениям и преступлениям против человечества от 26 ноября 1968 г.;

Библиографический список

1. Варгянян В.М. Уголовная ответственность за геноцид. Ставрополь: «СПАРК». 2000. 23 с.
2. Гефтер М.Я. Эхо Холокоста. М.: Российская библиотека Холокоста. 1995. 103 с.

Քրիստինե Բեգլարյան

Ա.Գ. և Ն.Գ. Ստողեսովվիմերի անվան Վլադիմիրի պետական համալսարանի իրավաբանական ինստիտուտի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի օգնական,

Ա.Գ. և Ն.Գ. Ստողեսովվիմերի անվան Վլադիմիրի պետական համալսարանի իրավաբանական ինստիտուտի պետության և իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ցեղասպանություն եզրույթի կիրառման իրավաչափությունը

Այս հոդվածը քննում է ցեղասպանության հայեցակարգը հեղինակ Ռաֆայել Լեմկինի տեսանկյունից: Մանրամասն վերանայվում են ցեղասպանության տարրեր տեսակները և վերլուծվում է յուրաքանչյուր կոմիկան հանցագործության տեսակը: Հոդվածում նաև նկարագրում է հանցագործության բոլոր տարրերը՝ որոշելով տարրերությունը ներքափանցում են մարդկության կյանքը:

Հիմնարար բառեր - ցեղասպանություն, ցեղասպանության տարրերը, ցեղասպանության տեսակները:

Christine Beglaryan

Graduate student of the Department of Theory and History of State and Law of The Law Institute of Vladimir State University
Teaching Assistant of the Department of Constitutional and Municipal Rights of Law Institute of VSU

SUMMARY

Legitimacy of the Usage of the Term Genocide

In the article we look at the concept of genocide from the point of view of Rafael Lemkin. The article researches various forms of genocide, analyzing each type of this crime separately. The article also describes elements of this crime type. It helps to reveal the distinction between genocide and other types of crimes that endanger the life of the humanity as well.

Keywords: *genocide, elements of genocide, forms of genocide.*

ЛЕВОН САРГИЗОВ

Юрисконсульт отдела юридического обслуживания юридического управления центрального банка РА;
Аспирант кафедры гражданского и гражданско-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, КАСАЮЩИЕСЯ ПОНЯТИЯ РЕКЛАМЫ

В статье представлены некоторые вопросы, касающиеся понятия “реклама”, установленного в законе РА “О рекламе”. В частности, предпринята попытка уточнить понятия “реклама” и “рекламная деятельность”, а также необходимость их разделения.

Ключевые слова: реклама, рекламная деятельность, информация, рекламодатель, рекламопроизводитель, рекламоноситель.

Термин “реклама” происходит от латинского “reclamare” – “громко кричать” или “извещать” – именно таким образом на площадях Древней Греции и Рима более 2000 лет тому назад громко выкрикивались и расхваливались различные товары. Реклама на английском обозначается термином “advertising”, что в переводе означает уведомление. Т.е. истолковывается как привлечение внимания потребителя к продукту (товару, услуге) и распространение советов, призывов, предложений, рекомендаций приобрести данный товар или услугу¹.

Существует множество различных определений рекламы. Рассмотрим подробнее некоторые из них.

Известный маркетолог Филипп Котлер дает следующее определение: “Реклама – любая платная форма неличного представления и продвижения идей, товаров и услуг конкретного заказчика”².

Авторы книги “Реклама в торговле”, которая вышла в 1968 г. Д.В. Беклевов и К.Г. Воронов так определяют рекламу: “Реклама – это печатное, рукописное, устное или графическое уведомление о лице, товаре, услугах или общественном движении, открыто исходящее от рекламодателя и оплаченное им с целью увеличения сбыта, расширения клиентуры, получения голосов или публичного одобрения”³.

У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти, являющиеся авторами книги “Реклама: принципы и практика” дают такое определение: “Реклама – оплаченная непersonализированная коммуникация, осуществляемая идентифицированным спонсором и использующая средства массовой информации с

целью склонить к чему-то аудиторию или повлиять на нее”⁴.

В законе РА “О рекламе” от 30.04.1996г.дается следующее определение рекламы: “распространение с помощью разных средств информации сведений о юридических или физических лицах, товарах, идеях или начинаниях среди неопределенного круга лиц, которая призвана формировать, или поддерживать интерес к данному физическому или юридическому лицу, товарам или начинаниям”⁵.

В законе Российской Федерации от 22.02.2006г. “О рекламе” реклама трактуется как “информация, распространенная любым способом, в любой форме и с использованием любых средств, адресованная неопределенному кругу лиц и направленная на привлечение внимания к объекту рекламирования, формирование или поддержание интереса к нему и его продвижение на рынке”⁶.

Исходя из вышеуказанных определений, можно выделить следующие элементы рекламы:

- 1) Реклама распространяется с помощью разных информационных средств, в любой форме и любым способом.
- 2) Реклама должна быть адресована неопределенному кругу лиц.
- 3) Реклама касается сведений о юридических или физических лицах, товарах, идеях или начинаниях (объект рекламирования).
- 4) Цель рекламы – формирование и поддержание интереса, привлечение внимания и продвижение товара на рынке.

Главное отличие определений, данных в законах РФ и РА – существо рекламы. Так, в одном случае реклама – это информация, а в другом – деятельность по распространению этой информации.

Данное различие довольно серьезное, поскольку в различных правовых актах используется термин “реклама”, но под этим термином понимаются разные определения. К примеру, в ст. 3 закона РФ “О рекламе” - информация, распространенная любым способом, в любой форме и с использованием любых средств, адресованная неопределенному кругу лиц и направленная на привлечение внимания к объекту рекламирования, формирование или поддержание интереса к нему и его продвижение на рынке и в ст.4 закона РА - распространение с помощью разных средств информации сведений о юридических или физических лицах, товарах, идеях или начинаниях среди неопределенного круга лиц, которая признана формировать, или поддерживать интерес к данному физическому или юридическому лицу, товарам или начинаниям.

Необходимо упомянуть, что по данному вопросу нет единого мнения среди ученых, и поэтому вопрос сущности понятия рекламы до сих пор остается дискуссионным.

Так, И.Н. Герчикова считает, что реклама – это публичное предоставление сведений о товаре или услугах с помощью художественных, технических и психологических приемов с целью побуждения спроса и осуществления продажи⁷. По мнению Е.В. Измайловой, реклама - это информация, которая исходит от рекламодателя и распространение которой оплачивает он, а также о товаре, работе, услуге или лице, коммерческом мероприятии и т.д., но предназначенная не конкретному адресату, а неопределенному кругу потенциальных потребителей, и которая представлена в такой форме, чтобы с помощью определенных приемов, в т.ч. и психологических, побуждать потенциальных потребителей совершить покупку предлагаемого товара. Таким образом, целью рекламы является не просто информирование потребителей, а именно целенаправленное формирование, поддержание и удовлетворение спроса на товары, работы и услуги⁸.

Между тем, другая группа ученых признает рекламу как деятельность, например, Э.Л. Страунинг

определяет рекламу как деятельность по распространению рекламных данных, направленную на неопределенный круг потребителей и осуществляющую с целью получения прибыли от основной деятельности, которую она обеспечивает⁹. А. Дейан считает рекламой платное (возмездное), одностороннее и неличное обращение, которое осуществляется через средства массовой информации и другими способами, и которое агитирует в пользу какого-либо товара, марки, фирмы¹⁰. А.А. Кислицын, характеризуя рекламу через рекламирование, пишет, что реклама - то, чем и с помощью чего осуществляется рекламирование, т.е. это некий инструмент или механизм, а также, что реклама - это формирование определенного суждения о чем-либо или о ком-либо, связанного с торговлей и/или оказанием услуг и с целью содействия им у потребителей. Д.А. Копыгин же, в свою очередь, утверждает, что “реклама - это сфера предпринимательской деятельности”, и далее продолжает, что основой рекламного рынка является именно рекламная предпринимательская деятельность, осуществляемая всеми субъектами рекламной деятельности, в т.ч. рекламопроизводителями, рекламораспространителями и рекламными агентами”¹¹.

На основании вышеизложенных тезисов, можно утверждать, что в настоящее время по поводу понятия рекламы существуют две противоположные позиции, а именно:

- реклама - это разного вида информация;
- реклама – особый вид деятельности.

Учитывая многообразие подходов к правовой оценке рекламы, следует обратиться к зарубежному законодательству.

Международный опыт свидетельствует о смешанной позиции, например, многие специалисты пишут, что реклама - это средство коммуникации, позволяющее передать сообщение потенциальным покупателям, с которыми отсутствует прямой контакт. Любое лицо, прибегающее к рекламе, создает имидж марки и формирует некую известность у потребителей. Реклама есть основной инструмент коммуникационной стратегии втягивания и основная составляющая маркетингового давления. Европейская конвенция о трансграничном телевидении (Страсбург, 5 мая 1989 г.) определяет термин “реклама” как публичное объявление, имеющее цель

ИЧТИГИЧАСПЮЗЛУ

содействия продаже, покупке или аренде товаров или услуг, развитию общественного дела или идеи, достижению иного результата, но если публикация этого объявления осуществляется на возмездной основе, т.е. за вознаграждение или аналогичное встречное удовлетворение. Таким образом, можно сказать, что европейское право рассматривает рекламу как вид деятельности¹².

Статьей 1 закона “О рекламе” Латвии дается следующее определение: “Рекламой является связанное с предпринимательской деятельностью или профессиональной деятельностью сообщение или мероприятие любой формы или любого вида, целью которого является содействие популярности товаров или услуг (в том числе недвижимой собственности, прав и обязательств) или спросу на них”¹³.

Эстонский законодатель характеризует рекламу как информацию, целью которой является увеличение продаж продуктов (товаров) или услуг, продвижение события или идеи или достижение определенной цели в любой другой области и которая распространяется издателем рекламы за оплату (вознаграждение) или по другим соответствующим соображениям¹⁴.

В Республике Молдова рекламой признается публичная информация о лицах, товарах (работах, услугах), идеях или начинаниях (рекламная информация, рекламный материал), призванная вызывать и поддерживать интерес к ним неопределенного круга лиц, способствовать их реализации и повышению престижа производителя¹⁵.

В соответствии с законодательством Республики Таджикистан под рекламой понимается распространяемая в любой форме с помощью любых видов средств информация о физическом или юридическом лице, товарах, идеях и начинаниях (рекламная информация), которая предназначена для неопределенного круга лиц и призвана формировать или поддерживать интерес к физическим и юридическим лицам, товарам, идеям и начинаниям и способствовать реализации товаров, идей и начинаний¹⁶. Аналогичное определение рекламы содержится в законах Кыргызской Республики “О рекламе”¹⁷.

В Республике Узбекистан под рекламой понимается специальная информация о лицах или

продукции, распространяемая в любой форме и любым способом с помощью любых средств, о юридическом или физическом лице, продукции, в целях прямого или опосредованного получения прибыли¹⁸.

Однако, чтобы прийти к правильному выводу о том, что же из себя представляет реклама, нужно учесть не только данные в различных государствах правовые (законодательные) понятия, а подробнее разобраться в сути рекламы, в частности выделить признаки рекламы.

Ю.С. Бернардская выделяет следующие признаки рекламы:

- 1) Платность (возмездность).
- 2) Непersonифицированность, т.е. неличный характер.
- 3) Односторонняя направленность рекламного обращения от продавца к покупателю.
- 4) Опосредованность, т. е. реклама осуществляется с помощью системы посредников (средства массовой информации, различные рекламоносители).
- 5) Наличие точно установленного заказчика (рекламодателя).
- 6) Увещевательность.

В качестве **объекта** рекламы автор рассматривает товар (услуги, фирма, лицо и т. д.)¹⁹.

Под функциями рекламы понимают те роли, которые выполняет реклама как коммуникационный институт отображения объектов как классов целого (классов отображаемых объектов)²⁰.

По целям и задачам можно выделить следующие **функции рекламы**:

1. **экономическая** - качественная реклама стимулирует сбыт товара и способствует росту прибыли, обеспечивает сбыт, поддерживает и напрягает его объемы. Производитель должен быть уверен, что качественная реклама привлечет внимание к его товару, в результате все его затраты окупятся.

2. **информационная** - посредством рекламы потребитель узнает о существующих товарах и услугах, их качестве, возможностях применения, также реклама формирует необходимые навыки. Например, заставляя соблюдать гигиенические правила, напоминает о количестве микробов и т.д.

3. **образовательная** - сообщая о новых товарах и

возможностях, реклама повышает культурный и образовательный уровень потребителей, побуждает их к соблюдению норм закона, морали и нравственности. Тем самым реклама формирует у потребителей определенный стереотип поведения, пропагандируя здоровый образ жизни, отказ от вредных привычек,

Кроме того, реклама:

- является стимулом создания и производства новых конкурентоспособных товаров;
- представляет собой важнейший инструмент воздействия на рынок;
- влияет не только на экономическую систему в целом, но и на ее отрасли, организации, отдельных потребителей;
- это отдельный вид предпринимательской деятельности, который опосредует движение капитала на рынке;
- стала неотъемлемой и активной составной частью системы маркетинга, к тому же с помощью ее уровня можно определить качество и эффективность рекламной деятельности производителя и соответствие требованиям мирового рынка;
- является связующим элементом рынка, поскольку потенциальным потребителям необходимо располагать определенными сведениями о движении спроса и предложения;
- используя возможности целенаправленного воздействия на потенциального потребителя, способствует не только формированию и поддержанию спроса, но и может управлять им²¹.

Что касается целей рекламы постоянно эволюционизировались: непосредственно стимулировать продажи (1920–1930); найти и донести до потребителя «уникальное торговое предложение» товара (1940–1955); создать уникальный имидж бренда (1955–1960); позиционировать бренд – создать для него сообщение, отличающее его от конкурентов в выбранном сегменте рынка и максимально близкое для его целевой аудитории (с 1970 г.)²².

С данными утверждениями трудно не согласиться, однако следует обратить внимание на то, что вышеуказанные цели относятся к целям рекламы, а что касается целей рекламной деятельности, то это, в конечном итоге, получение прибыли, как цели предпринимательской деятельности. Таким об-

разом, получается, что цели рекламы и цели рекламной деятельности имеют существенные отличия. Чтобы еще больше подчеркнуть и упростить понимание этих различий, необходимо проанализировать субъектов рекламных правоотношений.

Закон РА “О рекламе” различает *рекламодателя* - юридическое или физическое лицо, предоставляющее рекламную информацию в целях производства, размещения и распространения рекламы; *рекламопроизводителя* - юридическое или физическое лицо, которое непосредственно выполняет услуги по производству рекламы, *рекламоносителя* - юридическое или физическое лицо, размещающее и распространяющее рекламу путем предоставления соответствующих средств.

Можно констатировать, что рекламодатель преследует цель позиционирования бренда, т.е. создания условий, которые будут выгодно отличать его товар от схожих иных, дабы в конечном итоге получить результат в виде роста продаж и т.д.

Что касается рекламопроизводителя (а зачастую и рекламоносителя одновременно, поскольку данные субъекты часто представлены в одном лице), то он, в свою очередь, преследует цель получения выгоды непосредственно от оказания определенных услуг. В случае рекламопроизводителя – это создание, производство самой рекламы, а в случае рекламоносителя – услуги по распространению рекламы.

Таким образом, можно прийти к компромиссному выводу о том, что необходимо разделить данные понятия – так, под рекламой следует понимать информацию, направленную на привлечение внимания к объекту рекламирования, формированию или поддержанию интереса к нему и его продвижению на рынке, а под рекламной деятельностью – осуществляемые в качестве предпринимательской деятельности определенные действия, имеющие цель распространения рекламы.

Исходя из вышесказанного, возникает необходимость внесения соответствующих изменений в закон РА “О рекламе”, чтобы избежать путаницы и пробелов.

В первую очередь, это касается уточнения и дополнения понятия “реклама”, а также внедрения понятия “рекламной деятельности”. Причем, следует заметить, что разделение понятий “реклама” и “рек-

ламная деятельность” уже соответствует смыслу закона. Так, проанализировав понятие “недобросовестной рекламы” - реклама, в ходе заказа, производства и распространения, которой обойдены запреты и ограничения, установленные действующим законодательством, приходим к

выводу, что реклама - есть сведения, в ходе заказа, производства и распространения которой могут быть обойдены запреты и ограничения, но никак не распространение сведений.

¹ См.: Словарь иностранных слов. М. Рус.яз. 1989. С. 436.

² См.: Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2000. С.457.

³ См.: Реклама в торговле/ Беклемешов Д.В.; Воронов К.Г.. – М.: Международные отношения, 1968. С.163.

⁴ См.: Уэллс У. Реклама: принципы и практика: Пер. с англ. / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти. – СПб.: Питер, 2001. С.84.

⁵ См.: Закон РА “О рекламе”, 30.04.1996г./// *ՀՀԱԺՏ* 1996/10

⁶ См.: Федеральный Закон РФ “О рекламе”, 13.03.2006г./// “Российская газета”, N 51, 15.03.2006.

⁷ См.: Герчикова И.Н. Международное коммерческое дело. М. 1996. С. 279.

⁸ См.: Измайлова Е.В. Договор на оказание рекламных услуг // Актуальные проблемы коммерческого права. Сборник статей / Под ред. Б.И. Путинского. М. 2002. С. 42-43.

⁹ См.: Страунинг Э.Л. Некоторые проблемы общей теории рекламных правоотношений. М. 2004. С. 100.

¹⁰ См.: Дейян А. Реклама. М. 1993. С. 9-10.

¹¹ См.: Копыгин Д.А. Правовое регулирование рекламного рынка (предпринимательско-правовой аспект). //Дисс. ... канд. юрид. наук. М. 2008. С. 12.

¹² См.: Маркович А.В. Реклама (рекламная деятельность) как вид предпринимательской деятельности в России.: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 - М., 2010. - 49 с.

¹³ См.: Закон Латвийской Республики “Закон о рекламе” от 20.12.1999 -ст.1.

¹⁴ См.: Закон Эстонской Республики “О рекламе” от 12.03.2008 - RT I 2008, 15, 108 - ст. 2.

¹⁵ См.: Закон Республики Молдова “О рекламе” N 1227-XIII от 27 июня 1997 года (“Мониторул Официал ал Р.Молдова” N 67-68 от 16 октября 1997 года) - ст. 1.

¹⁶ См.: Закон Республика Таджикистан “О рекламе от 1 августа 2003 года - ст. 2.

¹⁷ См.: Закон Кыргызской Республики “О рекламе от 24 декабря 1998 года - ст. 2.

¹⁸ См.: Закон Республики Узбекистан “О рекламе от 25 декабря 1998 года - ст. 4.

¹⁹ См.: Основы рекламы: Учебник / Ю.С. Бернадская, С.С. Марочкина, Л.Ф. Смотрова. Под ред. Л.М. Дмитриевой. – М.: Наука, 2005. С.14-15.

²⁰ См.: Пименов П.А. указ. соч. С. 76.

²¹ См.: Маркович А.В. Реклама (рекламная деятельность) как вид предпринимательской деятельности в России.: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 — М., 2010. - 85-87 с.

²² См.: Бове К. Современная реклама / К. Бове, У. Аренс. – Тольятти: ИД “Довгань”, 1995. С. 306.

Լևոն Սարգիսով

ՀՀ կենտրոնական բանկի իրավաբանական վարչության
իրավական սպասարկման բաժնի իրավախորհրդատու;
Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և
քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական
դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Որոշակի խմբի մեջ՝ կազմած գովազդի հասկացությամ հետ

Հոդվածում ներկայացվում են «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված «գովազդ» հասկացության հետ կապված որոշակի խնդիրներ: Մասնավորապես՝ փորձ է կատարվում հստակեցնել «գովազդի» և «գովազդային գործունեության» հասկացությունները և դրանց տարանջատման անհրաժեշտությունը:

Հիմնարար բառեր՝ գովազդ, գովազդային գործունեություն, տեղեկատվություն, գովազդաստու, գովազդ արտադրող, գովազդակիր.

Levon Sargizov

Legal adviser in division of legal services of legal
department of the Central Bank of Armenia
PHD student in civil Rights of Russian- Armenian (Slavonic) university

SUMMARY

Some issues relating to the concept of advertising

This article focuses on the issues relating to the concept of advertising. Particularly, an attempt is made to clarify the “advertising” and “advertising activity” concepts and need for separation.

Keywords: advertising, advertising activity, advertiser, advertisement producer, advertising distributors.

ԱՅԿ ՄԱԼԽԱԾՅԱՆ

Аспирант кафедры гражданского и гражданско-процессуального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) Университета

ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИЗМЕНЕНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ В АНГЛИЙСКОМ ДОГОВОРНОМ ПРАВЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Статья посвящена исследованию проблем правового регулирования изменения обстоятельств в английском договорном праве. Автором проведен анализ исторического развития доктрины фрустрации договора, оснований применения названной доктрины, ее отдельных элементов. В работе также представлены практические рекомендации для составления форс мажорных оговорок в договорах, регулируемых английским правом.

Согласно исследованию английское право позволяет расторгнуть договор с последующей двусторонней реституцией в случае, если непредвиденное и не предвидимое в момент заключения договора событие сделало подлежащее исполнению договорное обязательство чем-то радикально отличающимся от оригинального обязательства, при условии, что сторона, ссылающаяся на это событие не инициировала его и не несет за него ответственность, а в договоре последствия названного события не урегулированы.

Ключевые слова: фрустрация контрактов, изменение обстоятельств, *force majeure, rebus sic stantibus*, дела о коронации, английское договорное право.

Соотношение общего правила о незыблемости договора *pacta sunt servanda* и исключений из него занимало и продолжает занимать особое место в правовой науке и законодательстве. Сложно найти систему права, в которой не признавалась бы святость договора, но практически ни одна система не вводит названный принцип в абсолютную догму. Невозможность, нецелесообразность исполнения, существенное изменение обстоятельств в той или иной степени известны ведущим правопорядкам. Суть их сводится к тому, что некое последующее событие может дать возможность должнику защититься от требований кредитора. Доктрины существенного изменения обстоятельств известны со временем средневековья, однако не существовало и не существует единого подхода к возможности и пределам ее применения. Особый интерес в этом отношении вызывает право Англии, где доктрина существенного изменения обстоятельств прошла путь от полного отрицания до ограниченного признания, подвергнувшись при этом доскональному изучению судами и доктриной.

Изначально это было связано с различным пониманием пределов принципа святости договора в

римском праве и правовых систем рецептировавших его с одной стороны и английском праве с другой.

Как известно в римском праве ответственность строилась на началах вины. В английском же праве еще с начала 17 века закрепился принцип абсолютности договора, согласно которому обстоятельства, возникшие после заключения договора не освобождают должника от его обязательств. Дело в том, что общее право рассматривает вопрос об освобождении должника от ответственности как вопрос аллокации риска. Как отмечал Оливер Уиндалл Холмс в фундаментальном труде “Общее право,” с точки зрения договора и распределения рисков нет никакой разницы между обещанием поставить определенный товар и обещанием, что на следующий день пойдет дождь, так как по существу в обоих случаях должник берет на себя риск того, что дождь не пойдет или товар не будет поставлен¹. При этом неважно имел ли должник возможность исполнить обязательство или нет, если обещание было дано, и обещанное не произошло, кредитор имеет право взыскать убытки².

Принцип абсолютности договора был впервые закреплен в решении по делу *Paradine v Jane* (1647).

Судом по этому делу был рассмотрен спор между Парадаином, владельцем земельного участка и Джейном, арендатором данного земельного участка. В результате военных действий после заключения договора арендатор был лишен возможности в течение двух лет использовать земельный участок и не вносил арендную плату. Арендодатель обратился в суд с требованием о взыскании недополученной арендной платы за период оккупации земельного участка. Несмотря на то, что оккупация земельного участка Врагами короля (King's enemies т. е. враждебной армии) сделала невозможным использование его арендатором, суд счел, что арендатор не вправе ссылаться на это обстоятельство, так как "...сторона своим собственным контрактом создает для себя обязательство ... она обязана исполнить его надлежащим образом, несмотря на любой несчастный случай, ибо она могла прописать в контракте противоположное"³.

Мотивировка суда выглядит вполне разумной и обоснованной. В отличие от иных обязанностей, возлагаемых на лицо помимо его воли, договорное обязательство возникает путем волеизъявления сторон и каждая сторона, рассматривая вопрос о том вступать ли в конкретное договорное правоотношение, может заранее оговорить все те условия, какие сочтет нужными, в том числе и случаи освобождения от ответственности.

Названное правило, сколь абсолютным бы оно не казалось, позволяло некоторые исключения. В частности смерть должника либо кредитора по некоторым категориям договоров влекла расторжение контракта без наложения ответственности за неисполнение умершей стороной. Данное обстоятельство, как и ссылка на действия врагов короля, но не деяния Бога (Acts of God, каковым является и смерть) дает возможность некоторым ученым предположить, что доктрина изменения обстоятельств все же могла иметь ограниченное развитие⁴. Однако не вызывает сомнений, что доктрина абсолютного договора, господствовавшая в английском праве, в целом не позволяла освободить лицо от ответственности либо расторгнуть договор на основании последующего изменения обстоятельств.

Первым шагом к смягчению доктрины абсолютности договора стало решение по делу *Taylor v*

Caldwell (1863). Фабула дела такова: Калдвелл заключил с Тейлором договор, по которому первый обязался передать последнему в пользование Суррейский сад и концертный зал с целью проведения в определенные в договоре дни концертов. Еще до наступления даты первого концерта зал был полностью уничтожен пожаром, в связи с чем возник вопрос о том, подлежит ли уплате собственнику суммы, указанной в договоре как плата за пользование. Рассматривая данный вопрос, судья Блэкберн вновь подвердил правило о том, что должник обязан выполнить взятое на себя обязательство или возместить убытки, несмотря на то, что обязательство стало вследствие "непредвиденных случайностей" слишком обременительным или даже невозможным. Однако затем судья отмечает, что данное правило применимо, если в договоре нет явного либо подразумеваемого (*implied*) условия на этот случай и что в ситуации, когда сторонам изначально ясно, что исполнения обязательства было бы невозможно без наличия определенной вещи, существует подразумеваемое условие, согласно которому стороны освобождаются от исполнения обязанностей в случае, если названная вещь будет уничтожена без вины должника⁵.

В решении по делу *Taylor v Caldwell* явно просматривается некоторое влияние доктрины континентального права. По-видимому, осознавая необходимость несколько ослабить жесткие правила Общего права, Блэкберн перенял конструкцию подразумеваемого условия, представив ее как нечто присущее Римскому праву, но в то же время и основывающееся на той же логике, что и общее право.

Говоря о Римском праве, в этом контексте следует отметить, что существует жесткая критика данного решения по вопросу понимания норм римского права. Дело в том, что суд, делая оговорку о том, что Римское право не является правом, действующим в Англии, цитирует источники Римского права и на основе этого заключает, что подразумеваемое условие о существовании вещи включается в *obligation de certo corpore* (дословно "обязательства о конкретной вещи"). При этом в качестве примера приводится смерть раба или животного при их продаже⁶. Однако как отмечает Уильям Бакланд, хотя выводы суда и справедливы, суд неверно истолковал нормы римского права. Сог-

ласно Бакланду к продаже и найму применимы различные правила, и кроме того “договор купли по Римскому праву не создавал обязательства *certum (certo corpore)*. Суд не заметил, что на основе фактов дела покупатель не освобождался бы от исполнения обязательства”⁷.

Формулируя правила общего права о подразумеваемом условии сохранности вещи, Бакланд, по словам Г. Тиера, применил технику “выведения общего принципа из серии конкретных примеров”⁸. В частности, это касается случаев смерти должника, ведь, по мнению Бакланда, смерть должника никогда не прописывается специально в договоре как случай освобождения от исполнения обязательства и, следовательно, налично подразумеваемое условие об этом. На основе этого и двух других примеров смерть человека и “смерть” вещи приравнивается и выводится правило о наличии подразумеваемого условия⁹. Суммируя анализ названного решения, Еван Маккендрик приводит четыре основных элемента доктрины: вещь должна быть абсолютно существенной для исполнения обязательства (“essential”), вещь должна “прекратить свое существование”, это должно произойти без вины должника, вследствие этого стороны освобождаются (“excused”¹⁰) от исполнения обязательств.

Следующим шагом в развитии доктрины изменения обстоятельств в Англии стали так называемые “дела о коронации” ряд судебных споров, возникших в связи с отменой коронации Эдуарда VII и связанных с ней торжеств в 1902 году, в связи с внезапной болезнью будущего монарха. Наиболее известным из этих споров являются *Krell v Henry* и *Herne Bay Steam Boat Company v. Hutton*.

Фабула первого из названных дел такова: Крелл сдал в наем принадлежащую ему квартиру, окна которой выходили на улицу, по которой должно было пройти торжественное шествие по случаю коронации. Генри арендовал квартиру на два дня, с условием использования ее лишь днем и заплатил 25 фунтов в качестве задатка. Хотя напрямую договор и не устанавливает в качестве цели аренды наблюдение за парадом, из многих факторов, в том числе писем сторон и контекста заключения договора, данная цель была вполне очевидна. После отмены коронации Генри отказался платить остальную часть арендной платы и Крелл обратился в суд с требо-

ванием о ее взыскании. Суд в иске отказал, ссылаясь на правило, сформулированное в решении по делу *Taylor v Caldwell*, так как, по мнению суда, это правило применимо не только “когда исполнение договора становится невозможным вследствие прекращения существования вещи, являющейся целью договора, но и тогда, когда обстоятельством, приведшим к невозможности исполнения договора является прекращение действия или отпадание прямо выраженного условия или положения вещей, составляющих суть самого договора и абсолютно существенных (*essential*) для его исполнения”¹¹. Таким образом, в данном деле была сформулирована в своем изначальном виде доктрина фрустрации (тщетности) цели договора (*frustration of purpose*). При этом крайне важно отметить, что подобная фрустрация цели возможна лишь в случае, когда отпала цель, общая для обеих сторон. Такой целью в *Krell v Henry* была сдача в аренду квартиры для наблюдения за шествием и в этом, по мнению ряда авторов, принципиальное различие между *Krell v Henry* и другим “делом о коронации” - *Herne Bay Steam Boat Company v. Hutton*¹².

По этому делу рассматривался спор между владельцем судна и зафрахтовавшим его лицом (Хаттоном), при этом в договоре было прямо определено, что судно передается в распоряжение Хаттона “с целью наблюдения за морским парадом и осуществления дневного круиза вокруг флота”¹³. При этом Хаттон также внес задаток и обязался уплатить еще 200 фунтов. Упомянутый в договоре морской парад был приурочен к коронации и также не состоялся, однако сам флот продолжал стоять на якоре в городской гавани. После отмены парада Хаттон отказался использовать судно и платить оговоренную в контракте сумму. Судовладелец потребовал обязать Хаттона возместить убытки, а Хаттон - вернуть задаток. Судьи по этому делу пришли к выводу о том, что правило сформулированное в *Taylor v Caldwell* к данному делу не применимо, так как судовладелец по сути действовал как таксист, обязавшийся перевезти людей вокруг флота и что “цели пассажиров относительно наблюдения за торжествами не составляют предмета или существа настоящего договора”¹⁴.

По мнению Цвайгерта и Кеппа различие от *Krell v Henry* заключается здесь в том, что хотя парад и не

состоялся, оставалась возможность провести круиз для наблюдения за флотом и, следовательно, цель договора могла бы быть частично достигнута¹⁵. Более того, по мнению названных авторов, судовладелец мог как профессиональный участник оборота сдать судно в аренду для иных целей и потому логично предположить, что цель круиза не представляла интереса для судовладельца, а “являлась односторонним мотивом ответчика и не служила общей основой сторонам для заключения договора”¹⁶.

Аналогичного мнения придерживается и Г. Треиттель, который особо подчеркивает, что фрустрации должна быть подвергнута цель обеих сторон, так как если отпада лишил цель одной из них договор продолжает оставаться в силе. Так, по его мнению, если бы Генри заболел и не смог наблюдать парад, то для Крелла это не имело бы значения, так как в их договоре общей целью было предоставление помещения для целей наблюдения за парадом¹⁷.

Несколько отличное мнение по поводу названного вопроса высказал судья Поснер (*Posner CJ*) в своем мнении по делу *Northern Indiana Public Service Co. v. Carbon County Coal Co.* Согласно Поснеру фрустрации подверглась цель Генри. Риск этого события не должен был быть возложен на Генри, так как тот не стал бы “страховать” Крелла от такой возможности, понимая Крелла мог сдать квартиру при повторной коронации¹⁸. Однако такое прочтение критикуется Треителем, так как, по его справедливому замечанию, новое шествие могло пройти другим путем и кроме того, если бы вместо отмены коронации была бы отменена монархия, шансы Крелла на победу при такой логике увеличились бы¹⁹.

Исходя из анализа названных источников и в особенности опираясь на мнение судей можно сделать вывод о том, что основанием для различия между этими делами послужили два основных элемента. Во-первых, как справедливо отмечается в литературе в *Herne Bay Steam Boat Company v. Hutton*, цель поездки не играла столь существенного значения для судовладельца, так как последний мог сдать в наем судна с любой другой целью, в то время как владелец “комнаты с видом” на определенное событие этого сделать не мог. Собственник, конечно, мог бы сдать помещение, но цена в таком случае была бы

значительно ниже, а условия отличными. Во-вторых, даже если бы поездка и была основанием договора, такое основание полностью не отпадало бы из-за наличия флота, который, по справедливому замечанию суда, также являлся весьма интересным аттракционом. При этом также следует иметь ввиду, что английское право не затрагивает вопросов равнозначности встречного удовлетворения (*consideration*), так как наличие хотя бы и минимального встречного удовлетворения делает договор действительным. Таким образом в случае с арендой квартиры арендатор фактически полностью лишался встречного удовлетворения, в то время как напоминальный судна мог получить частичное удовлетворение.

Доктрина фрустрации применяется к договорам не только в случае фрустрации цели, но и в ряде других случаев. Так невозможность исполнения установленного в договоре обязательства влечет фрустрацию контракта. Случаем невозможности является вышеизученное дело *Taylor v Caldwell*, где невозможность была вызвана уничтожением концертного зала. Другим случаем является смерть работника по трудовому договору, либо если предмет договора не может быть использован, в том числе в течение длительного времени. Последняя ситуация иллюстрируется решением по делу *Jackson v Union Marine Insurance* (1874), где зафрахтованное судно село на мель, что сделало невозможным перевозку груза фрахтователя²⁰.

Другим случаем является последующая незаконность. Так например в *Fibrosa Spolka Akcyjna v Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd* (1942) договор поставки оборудования в польский порт был признан подвергшимся фрустрации вследствие оккупации Польши Нацистской Германией в 1939 году. Так как Британия объявила Германии войну, а Британские законы запрещали ведение торговли с врагом в военное время договор стал незаконным и подвергся фрустрации²¹.

Современное отношение к доктрине фрустрации было сформулировано в решении по делу *Davis Contractors v Fareham Urban DC*²². Спор касался договора подряда заключенного между сторонами и установившему обязательство для подрядчика (истец) построить 78 жилых домов в восьмимесячный срок. Заказчик же (ответчик)

ИЧИГИЧАСПЮЗЛГУ

обязался заплатить 94,425 фунтов стерлингов по завершении работ. Из-за нехватки квалифицированной рабочей силы подрядчик закончил работу с опозданием на 14 месяцев, а себестоимость строительных работ составила 115,233 фунтов стерлингов. Заказчик по принятии результата работ выплатил подрядчику установленную в договоре сумму, однако подрядчик обратился в суд с требованием признать договор подвергшимся фрустрации.

В названном деле Палата Лордов сформулировала позицию по двум вопросам, являющимся центральными для доктрины фрустрации. Первым из них стал вопрос о применимости доктрины подразумеваемого условия. Лорды Рейд (Reid) и Радклифф (Radcliffe) отвергли эту конструкцию. Лорд Рейд в частности назвал подобный подход “искусственным” и процитировал пример из более раннего решения, согласно которому побег льва из бродячего цирка может в определенных условиях освободить молочника от обязанности поставлять молоко, однако было бы неразумно освободить его от этой обязанности на основании идеи о наличии в договоре подразумеваемого условия “если только лев не сбежит из цирка”²³.

В свою очередь Лорд Радклифф отметил, что “есть некоторое логическое затруднение в том, чтобы увидеть как стороны, даже подразумевая, могли предвидеть что-либо, что ex hypothesi они не предвидели и не ожидали”²⁴. По мнению Лорда Радклиффа, теория подразумеваемого условия иска- жает действие суда, которое на самом деле заключается в применении к договорным правоотношениям объективной правовой нормы, которая не зависит от субъективного понимания договора или его условий сторонами, а от того, как договор понял бы “честный и разумный человек”²⁵. Более того, как отмечал Лорд Деннинг (Denning), невозможно предположить, какие условия оговорили бы стороны и в какой форме, если бы они предвидели подобное событие²⁶. Такое мнение разделяют многие судьи, которые рассматривают фрустрацию не исходя из подразумеваемой воли сторон, а из принципов разумности и справедливости²⁷. Несмотря на это сам Лорд Радклифф, как и большинство авторов, склоняется к тому, что данный вопрос в целом не имеет практической значимости, так как какую бы

конструкцию ни поддерживал судья, вывод будет одинаковым²⁸.

Более важное значение имело установление Лордом Радклиффом современного теста фрустрации. Согласно названному тесту договор считается подвергшимся фрустрации, когда “закон признает, что без нарушения обязательства какой-либо из сторон названное обязательство стало невозможно исполнить вследствие того, что обстоятельства в момент исполнения сделали бы такое обязательство чем-то *радикально отличающимся (radically different)* от того, что было оговорено в договоре. *Non haec in foedera veni* – не это я обещал сделать”²⁹.

Такой тест является очень узким, и серьезно ограничивает возможность применения доктрины фрустрации. В действительности английские суды редко признают договоры, подвергшиеся фрустрации. Для этого недостаточно доказать, что контракт стал обременительным или коммерчески невыгодным для одной из сторон, а необходимо убедить суд, что исполнение фундаментальным или радикальным образом отличается от того, что требуется выполнить по договору. Такая позиция объясняется, с одной стороны, нежеланием освободить сторону “от обычных последствий неумелой сделки”³⁰, а, с другой, предположением о том, что стороны должны сами предвидеть возможность если не всех, то многих потенциальных изменений и закрепить в договоре соответствующие положения³¹.

Опираясь на названный тест суд считал удорожание товаров и услуг в *Davis Contractors* недостаточным основанием для признания договора подвергшимся фрустрации, так как стороны вполне могли предвидеть возможную нехватку рабочей силы. С другой стороны, подрядчик вступал в договор, зная требования и условия заказчика и должен был рассчитать свою прибыль и возможные риски самостоятельно³².

Особое внимание здесь следует обратить на вопрос о возможности предвидеть чрезвычайные события. Для применения доктрины фрустрации необходимо, чтобы обязательство подверглось воздействию непредвиденного сторонами и в то же время непредвидимого обстоятельства³³. Названный критерий является неоднозначным. С одной стороны предвидимость того или иного явления весьма туман-

ная категория. Так, например, известно, что финансовые кризисы различной глубины не редкость, однако само по себе это не делает кризис 2008 года предсказуемым на момент, к примеру, 2006 года. В каждом конкретном случае предвидимость явления для сторон определяется исходя из обстоятельств дела. Однако существует и мнение, согласно которому непредвиденным для целей применения доктрины фрустрации является отсутствие положений о последствиях определенного случая в договоре. Такое мнение было высказано Лордом Деннингом в его мнении по делу *Ocean Tramp Tankers Corp v V/O Sovfracht*³⁴. Подобное мнение не только не является общепринятым, но и подвергается жеской критике³⁵. Следует признать подобную критику справедливой, так как такое понимание доктрины чрезмерно расширяет область ее применения. Кроме того под предвидением понимается не объективный критерий, в соответствии с которым разумное лицо предвидело или должно было предвидеть некое событие, а субъективные способности сторон предусмотреть такое событие и обговорить его последствия. Исходя из этого более приемлемым представляется мнение Треителя, согласно которому предвидимым следует считать такое событие, которое счел бы реально возможным человек среднего интеллекта, либо которое стороны предположительно должны были предвидеть как реальную вероятность³⁶.

Фрустрация также не должна быть “самостоятельно вызванной.” Так, если событие, которое предположительно стало причиной невозможности исполнения обязательства было вызвано действиями стороны, требующей признания договора тщетным, или эта сторона несет ответственность за такое событие, фрустрация контракта не имеет места³⁷.

Что касается последствий фрустрации, то договор подлежит расторжению с момента, когда произошло соответствующее событие, вследствие чего прекращаются обязательства сторон. Суд ни в коем случае не имеет права изменить договор или обязать стороны провести переговоры. Неоднозначным долгое время оставался вопрос о необходимости осуществления реституции. В одном из “дел о коронации” *Chandler v Webster* было сформулировано правило, согласно которому “ущерб остается там, где оказался”, и, следовательно, уже осуществленные

выплаты по договору не подлежат возврату³⁸. Данное правило было изменено решением по делу *Fibrosa Spolka Akcyjna v Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd.* Согласно данному решению, если вследствие тщетности договора сторона не получила никакого встречного удовлетворения (в данном случае не был поставлен товар), то ей надлежит вернуть³⁹ исполненное (в данном случае сумму предоплаты).

На сегодняшний день вопрос о последствиях фрустрации урегулирован законодательно. Согласно Акту “О правовой реформе (тщетные договоры)” 1943 года (Law Reform (Frustrated Contracts) Act 1943), деньги, уплаченные во исполнение договорного обязательства, подлежат возврату, а обязательство по уплате денежных средств прекращается, если только суд, исходя из обстоятельств дела, не сочтет справедливым компенсировать затраты стороны, получившей денежные средства. Иные “выгоды” (benefits) также подлежат возврату, а в случае невозможности такого возврата выплачивается компенсация, которая, по мнению суда, является справедливой также исходя из обстоятельств конкретного дела. Таким образом происходит двусторонняя реституция.

Столь жесткие последствия выглядят довольно странно, так как неясно почему реституция происходит в любом случае. Долгосрочный договор, или договор поставки товара в течение определенных периодов может подвергнуться фрустрации, но не ясна необходимость осуществления реституции в полном объеме. Судебная практика не дает ответа на названный вопрос, и в целом применение положений Акта судами редкость. Единственное заслуживающее внимание дело *BP Exploration Co (Libya) v Hunt (No 2)*, в котором была осуществлена полная реституция. Суд в этом деле рассматривал в основном вопрос об определении стоимости компенсации за “выгоды” от инвестирования в нефтяные поля, экспроприированные Ливийским правительством⁴⁰.

Таким образом, согласно английскому праву, договор подлежит расторжению с последующей двусторонней реституцией в случае, если непредвиденное и не предвидимое в момент заключение договора событие сделало подлежащее исполнению договорное обязательство чем-то радикально отличающимся от оригинального обязательства, при условии, что сторона, ссылаю-

щаяся на это событие не инициировала его и не несет за него ответственность, а в договоре последствия названного события не урегулированы. Такое определение носит весьма условный характер, так как каждый его элемент неоднозначен и может быть подвержен различным интерпретациям.

Не имеет смысла также включение подобного положения в договор, так как доктрина фрустрации применяется к договору в силу закона. Однако многочисленные проблемы и редкое применение доктрины фрустрации побуждают стороны специально оговаривать чрезвычайные события и их последствия в контрактах. Очень часто это делается с помощью включения в текст договора форс мажерной оговорки. Следует однако иметь ввиду, что форс мажерная оговорка в договоре английского права отличается от форс мажера по французскому праву. В доктрине распространено мнение, что форс мажер это “правовое или физическое ограничение для исполнения контракта (...), которое непредвиденно и непреодолимо”⁴¹, однако английское право не знает конкретного определения или содержания термина “форс мажор” и в каждом конкретном случае это определяется исходя из положений договора.

При составлении форс мажерной оговорки для договора, регулируемого английским правом, следует иметь ввиду, что наличие такой оговорки в договоре автоматически не исключает применение доктрины фрустрации. Более того, даже если договор прямо указывает на невозможность применения доктрины, она все же может быть применена при фрустрации по причине противозаконности.⁴²

Несмотря на это наличие в договоре форс мажерной оговорки с определенной долей вероятности исключает возможность применения доктрины фрустрации. При этом чем тщательнее составлена оговорка, тем выше вероятность того, что суд будет рассматривать исключительно ее. Но самое важное грамотно составленная оговорка определит права и обязанности сторон и позволит таким образом “предвидеть последствия непредвиденного.”

Содержание оговорки варьируется исходя из множества факторов, в частности, желания сторон принимать на себя те или иные риски, содержания

обязательства, положения каждой из сторон и возможности влиять на переговоры и т. д. Однако следует выделить ряд общих принципов, соблюдение которых необходимо для успешного составления такой оговорки.

В первую очередь это касается событий, которые предполагается признать форс мажорными. Список таких событий следует устанавливать детально. Обычная оговорка содержит такие форс мажорные обстоятельства как “войны, гражданские войны, деяния Бога (т. е. природные явления), деяния врагов Короны, предписания принцев (т. е. акты государства), эпидемии, локауты (т. е. массовое отключение электрической энергии), массовые акты гражданского неповиновения, всеобщие забастовки” и т. д. Отдельные категории договоров могут предусматривать иные события, такие как “опасности моря” или “закрытие Суэцкого или Панамского канала” в договоре морской перевозки груза. При строительстве форс мажором может быть “обнаружение на участке строительства археологических или культурных ценностей, человеческих захоронений” и т. д.

Однако список таких событий ограничивается не только фантазией сторон, но и реально предвидимыми рисками. Например, в гипотетическом договоре поставки нескоропортящегося товара из Великобритании в Армению морским, а затем наземным транспортом через Грузию форс мажорная оговорка может прямо ссылаться на такие обстоятельства как “террористическая атака, перекрытие Армяно-Грузинской границы, прекращение деятельности наземного транспорта, возникновение или возобновление боевых действий между двумя и более государствами либо между государством (государствами) и иным территориальным формированием (формированиями)” и т. д.

Второй не менее важный аспект нуждающийся в регулировании, это последствия таких событий. Война, локаут или иное событие сами по себе могут не воздействовать на исполнение конкретного обязательства. Здесь также широка дискреция сторон, однако ясно, что такое событие должно сделать исполнение либо невозможным, либо крайне обременительным с экономической точки зрения. Не вызывает также сомнений, что такое событие не должно произойти по вине одной из сторон.

Наконец, следует определить правоотношения сторон в случае, если одно из названных событий все же произойдет. Таким может быть обязательство вступить в переговоры с целью изменить договор, а в случае недостижения согласия в определенный срок расторгнуть договор с реституцией или без. В указанном гипотетическом договоре поставки товара, например, можно установить следующее положение:

“В случае, если поставка Товара Покупателю в порядке и сроки, указанные настоящим Договором станет невозможным из-за невозможности поставить товар через Грузию вследствие возникновения там одного из обстоятельств предусмотренной (в соответствии положении о форс мажорных обстоятельствах), Поставщик обязан в двухдневный срок после возникновения такого события оповестить об этом покупателя, указав причину невозможности, после чего стороны немедленно вступают в добросовестные переговоры о возможности поставки Товара по альтернативному маршруту.

Если сторонам в десятидневный срок не удастся достичь соглашения о поставке Товара по альтернативному маршруту, настоящий договор будет автоматически расторгнут, при этом прекращаются все обязательства сторон по уплате денежных средств и/или передаче иных выгод. Каждая сторона также обязана возвратить другой стороне уплаченные ей денежные средства и/или переданные ей иные выгоды, однако каждая из сторон обязуется также

возместить другой стороне понесенные ею разумные затраты на исполнение настоящего договора до момента, когда соответствующая сторона узнала или должна была узнать о наступлении форс мажорного обстоятельства.”

Таким образом, при составлении контракта, регулируемого английским правом следует составлять и включать в него форс мажорную оговорку. При этом оговорка должна содержать как можно более детальный список событий, признающихся форс мажорными обстоятельствами. В особенности следует указать те события, которые более вероятны для конкретного контракта. При этом следует указать, что подобные события делают исполнение физически невозможным и/или экономически нецелесообразным (чрезмерно обременительным, в значительной степени нарушают баланс расходов и доходов стороны), и не происходят по вине одной из сторон. Наконец, следует указать последствия возникновения подобной ситуации, такие как обязанность оповестить другую сторону, вступить в добросовестные переговоры, а при невозможности достичь соглашения - о порядке расторжения договора и возможности реституции.

¹ См.: Holmes O. W., Jr. The Common Law, University of Toronto Law School Typographical Society, 2011, p. 264, 265

² См.: там же.

³ См.: Paradine v Jane (1647) HIL. 22 CAR. ROT. 1178, & 1179.

⁴ См.: Simpson A.W.B., Innovation in Nineteenth Century Contract Law, 91 L.Q. Rev. 247,261 (1975).

⁵ См.: Taylor v Caldwell (1863) EWHC QB J1 122 ER 309; 3 B. & S. 826

⁶ См.: там же.

⁷ См.: Buckland W., Casus and Frustration in Roman and Common Law, Harvard Law Review, Vol. 46, No. 8 (Jun., 1933), pp. 1281-1300. Такого же мнения о договоре купли в Римском праве придерживался и Ю. Барон см.: Барон Ю. Система римского гражданского права: В 6 кн. СПб., 2005. С. 605.

⁸ См.: Treitel, G., Frustration and force majeure. Thomson Sweet & Maxwell: London. 2004. Para 2-022.

⁹ См.: Taylor v Caldwell [1863] EWHC QB J1 122 ER 309; 3 B. & S. 826.

ԱՐԴԻՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹⁰ См.: McKendrick E., Contract Law: Text, Cases and Materials. 5th edition, Oxford University Press, 2012, p. 705.
- ¹¹ См.: Krell v Henry, (1903) 2 KB 740 (CA).
- ¹² См.: Treitel, G., Frustration and force majeure. Thomson Sweet & Maxwell: London. 2004. Para 7-014; Ewan McKendrick, Contract law, text, cases and materials. 5th edition, Oxford University Press, 2012, p. 728; Цвайгерт К, Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. - Том 2. - Пер. с нем. - М., 1998. С. 274.
- ¹³ См.: Herne Bay Steam Boat Co v Hutton (1903) 2 KB 683.
- ¹⁴ См.: там же.
- ¹⁵ См.: Цвайгерт К, Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. - Том 2. - Пер. с нем. - М., 1998. С. 274.
- ¹⁶ См.: там же.
- ¹⁷ См.: Treitel, G., Frustration and force majeure. Thomson Sweet & Maxwell: London. 2004. Para 7-014.
- ¹⁸ См.: Northern Indiana Public Service Co. v. Carbon County Coal Co, 799 F.2d 265, 1986 U.S. App. Para. 33.
- ¹⁹ См.: Treitel, G., Frustration and force majeure. Thomson Sweet & Maxwell: London. 2004. Para 7-012, подробнее см. Ewan McKendrick, Contract law, text, cases and materials. 5th edition, Oxford University Press, 2012, p. 729.
- ²⁰ См.: Jackson v Union Marine Insurance (1874), LR 10 CP 125.
- ²¹ См.: Fibrosa Spolka Akcyjna v Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd (1942), AC 32, см. также Baily v De Crespigny [1869] LR 4 QB 180.
- ²² См.: Davis Contractors v Fareham Urban DC (1956), AC 696.
- ²³ См.: там же.
- ²⁴ См.: там же.
- ²⁵ См.: там же.
- ²⁶ См.: Ocean Tramp Tankers Corp v V/O Sovfracht (1964) 2 QB 226.
- ²⁷ См.: Цвайгерт К, Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В 2-х тт. - Том 2. - Пер. с нем. - М., 1998. С. 274, 275.
- ²⁸ См.: там же.
- ²⁹ См.: Davis Contractors v Fareham Urban DC (1956), AC 696.
- ³⁰ См.: The Nema (1982) AC 724, 752.
- ³¹ См.: McKendrick E., Contact Law, 8th edition, Pallgrave Macmillan, 2011, p. 245, 246.
- ³² См.: Davis Contractors v Fareham Urban DC (1956), AC 696.
- ³³ См.: McKendrick E., Contract Law: Text, Cases and Materials. 5th edition, Oxford University Press, 2012, p. 713.
- ³⁴ См.: Ocean Tramp Tankers Corp v V/O Sovfracht (1964) 2 QB 226.
- ³⁵ См.: Подробнее см. McKendrick E., Contract Law: Text, Cases and Materials. 5th edition, Oxford University Press, 2012, p. 715, 716.
- ³⁶ См.: Treitel, G., Frustration and force majeure. Thomson Sweet & Maxwell: London. 2004. Para 13-012.
- ³⁷ См.: J. Lauritzen A.S. v Wijsmuller B.V, (The Super Servant Two) (1990) 1 Lloyds Rep 1.
- ³⁸ См.: Chandler v Webster (1904) 1 KB 493.
- ³⁹ См.: Fibrosa Spolka Akcyjna v Fairbairn Lawson Combe Barbour Ltd (1942), AC 32.
- ⁴⁰ См.: BP Exploration Co (Libya) v Hunt (No 2) (1979) 1 WLR 783.
- ⁴¹ См.: Swadling W.. The judicial construction of force majeure clauses. In: Ewan Mckendrick, Force majeure and frustration of contract. Second edition, 1995, p. 8.
- ⁴² См.: McKendrick E., Contract Law: Text, Cases and Materials. 5th edition, Oxford University Press, 2012, p. 723.

Հայկ Մալխասյան

Հայ - ուսական (ալավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քաղաքացիական և քաղաքացիական դատավարության իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հանգանանքների փոփոխության իրավական կարգավորման հիմնախնդիրը անզիական պայմանագրային իրավունքում. տեսական ու գործնական ասպեկտներ

Հոդվածը նվիրված է անզիական իրավունքում հանգանանքների փոփոխության իրավական կարգավորման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը: Աշխատության հեղինակի կողմից ուսումնասիրվել են ֆռուստրացիայի դրվագների պատճենական զարգացումը, նշված դրվագների կիրառման հիմքերը ու դրա առանձին տարրերը: Աշխատության մեջ արգած են գործնական առաջարկություններ անզիական իրավունքով կարգավորվող պայմանագրերում փորս մատորային դրույթների ներառման համար:

Սույն հոդվածի ուսումնասիրության արդյունքում հեղինակը հանգում է այն եզրահանգման, որ անզիական իրավունքի համաձայն՝ պայմանագրի կարող է լուծվել հաջորդող երկկողմանի ռեստիտուցիայի պայմանով. չկանխատեսված ու պայմանագրի կնքման պահին անկանխատեսելի իրադարձության պատճառով կատարման ենթակա պարտավորությունը դարձել է սկզբունքորեն տարբեր սկզբնական պարտավորությունից, պայմանով, որ նման իրադարձությունը վկայակոչող կողմը այն չի առաջացրել ու պատասխանատվություն չի կրում դրա համար, իսկ պայմանագրիր չի սահմանում նման իրադարձության հետևանքները:

Հիմնարար քառեր- պայմանագրի փոփոխացիա, հանգանանքների փոփոխություն, force majeure, rebus sic stantibus, քաղաքադատության գործեր, անզիական պայմանագրային իրավունք:

Hayk Malkhasyan

Graduate student of the Department of Civil and Civil Procedure Law and Policy Institute of the Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

*Problems of legal regulation of changed circumstances in English Contract Law:
theoretical and practical aspects.*

The article deals with the problems of legal regulation of changed circumstances in English Contract Law. The author analyzes the historical development of the doctrine of frustration of contract, grounds for its application and its elements. This paper also presents practical recommendations for drafting force majeure clauses in contracts governed by English Law.

According to the study English law allows to terminate the contract, followed by a bilateral restitution, if an event unforeseen and unforeseeable at the time of conclusion of the contract has made the obligation to be performed something radically different from the original obligation, provided that the party invoking this event has not initiated and is not responsible for it, and the consequences of the events are not regulated by the contract.

Keywords: frustration of contracts, change of circumstances, force majeure, rebus sic stantibus, coronation cases, English Contract Law.